

Nummer 1 1994 Pris 75:- inkl. moms

Sociologisk Forskning

Finsk sociologi, svenskhet, europatanke

Suolinna & Lagerspetz: Finsk sociologi

Swedberg: Saint-Simon och Europa

Karlsson: Finns svenskheten?

Sociologisk Forskning

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund, utgiven med stöd av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, med redaktion vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

REDAKTION

Lars Udehn (red.), Mats Franzén, Magdalena Czaplicka och Dimitris Michailakis.

ADRESS

Redaktionen, Sociologisk Forskning, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, Box 821, 751 08 Uppsala, tel 018/18 15 18, 18 15 13, fax 018/18 11 70.

ANNONSER

Halvsida i ett nr 500 kr, helsida i ett nr 900 kr, då heloriginal lämnas.

DATA

Grafisk form Leif Thollander, Typsnitt Times Roman. Printed in Sweden by Graphic Systems AB Malmö 1994. ISSN 0038-0342

PRENUMERATIONER, LÖSNUMMER,

ADRESSÄNDRINGAR och REKLAMATIONER

Vi anlitar PROGEK (Progressiv ekonomitjänst Ek för) för dessa uppgifter.

Ange alltid att det gäller Sociologisk Forskning och om du är medlem i Sveriges Sociologförbund eller ej. Uppge gärna ditt prenumerantnummer som bland annat finns på adressetiketten.

För medlemmar i Sveriges Sociologförbund ingår tidningen i medlemsavgiften.

1994

Prenumerationspriser:	Institutionsprenumeration	300 kr
	Enskild prenumeration	200 kr

Lösnummerpriser:	Enkelnummer	75 kr

Priset inkluderar portot. Ingen faktureringsavgift tillkommer vid förskottsbetalning.

Se sista sidan för priser på tidigare nummer.

Postgiro: 67 06 67-5, Sociologisk Forskning

Postadress: Sociologisk Forskning, c/o PROGEK,
Box 31003, 400 32 Göteborg

Telefon: 031-24 34 25, telefontid vardagar,
10-12, 14-16.

Nummer 1 1994 Årgång 31

ARTIKLAR

- Kirsti Suolinna & Olli Lagerspetz: Två kriser inom
finländsk sociologi 3
- Richard Swedberg: Saint-Simons vision av ett enat Europa 21
- Jan CH Karlsson: Finns svenskheten? En granskning av
teorier om svenskt folklyne, svensk folkkaraktär och
svensk mentalitet 41

RECENSIONER

- Jose Alberto Diaz: Choosing Integration (Matti Similä) 58
- Öystein Gullvåg Holter & Helene Aarseth: Menns
Livssammenheng (Arne Nilsson) 64
- Derek Layder: New Strategies in Social Research
(Mats Ekström) 69
- Carl le Grand, Ryszard Szulkin & Michael Thålin (red.):
Sveriges arbetsplatser – organisation, personalutveckling,
styrning (Bengt Abrahamsson) 76
- Jörgen Nissen: Pojkarna vid Datorn (Thomas Johansson) 82
- Sven-Erik Olsson: Kvinnor i arbete och reproduktion
(Staffan Marklund) 86
- Sven-Erik Sjöstrand (red.): Institutional Change.
Theory and Empirical Findings (Göran Ahrne) 91

- INKOMMEN LITTERATUR 94

Två kriser inom finländsk sociologi

KIRSTI SUOLINNA OCH OLLI LAGERSPETZ

Sociologiska institutionen, Åbo Akademi

I

1. Inledning

I denna artikel vill vi jämföra två perioder i den finländska sociologins historia. En sådan jämförelse har ett historiskt intresse; men dessutom kan den mer allmänt belysa hur en vetenskaplig diskussion förhåller sig till yttre omständigheter. Den första perioden vi behandlar utgörs av den tid då Westermarckskolan gav vika för den moderna sociologin. En krisperiod inträffade strax efter andra världskriget. Den andra perioden infaller i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet då den tidigare etablerade moderna sociologin kom in i en kris. Vår undersökning bygger på olika slags material såsom protokoll förda vid Westermarcksamfundets möten, brev mellan forskare, utlåtanden och temaintervjuer. Intervjuerna gäller den senare perioden. Vi har intervjuat ett tjugotal sociologer i Helsingfors, Tammerfors och Åbo.

2. Den komparativa metoden versus funktionalism

Den tidiga finländska sociologin präglades av den evolutionism och 'komparativa metod' som Edvard Westermarck ursprungligen introducerat i vårt land. Själv hade ju Westermarck redan år 1891 publicerat ett verk, *The History of Human Marriage* (en bearbetning av hans avhandling från år 1889) som fört honom till den internationella vetenskapliga diskussionens centrum. Då han dessutom år 1906 gett ut första delen av ett annat stort arbete *The Origin and Development of the Moral Ideas*, fick han med dessa meriter en nygrundad professur i sociologi vid London School of Economics (1907–30). I och med att Westermarck dessutom blev professor i Helsingfors (1906–1918) och Åbo (1918–1932) blev han läromästare för tre olika kullar av sociologer.

Den komparativa metoden gick ut på att man skulle undersöka ursprunget av samhällsfenomen genom att jämföra de former de tog sig i olika samhällen. Seder och bruk hos olika folkslag jämfördes – enligt en klassifikation som forskaren själv stod för – eller de olika sederna helt enkelt beskrevs. Man skulle söka de underliggande drifterna, idéerna eller känslorna som varit upphovet till sederna. Men redan vid sekelskiftet förespråkade Franz Boas (1940:276) en territoriellt begränsad

forskning om hur olika kulturfenomen hör ihop. Detta förslag gjorde han efter att han i flera år utfört eget forskningsarbete bland eskimåer och indianer. Emile Durkheim framförde direkt kritik mot Westermarck i en recension av *The Origin and Development of the Moral Ideas*. Han kritiserade Westermarcks sätt att jämföra detaljuppgifter, tagna från vitt skilda kulturer.

För att förklara de variationer som en moralregel genomgått måste man nödvändigtvis sätta dessa variationer i samband med de sociala miljöer där den utarbetats och förändrats. Att skilja dem åt är att skilja regeln från de livskällor därifrån den härflyter. Det är att göra sig oförmögen att förstå den. (Durkheim 1907, citerat hos Pipping 1984:323; översättning från franskan OL)

I och med funktionalismen, främst Malinowskis arbeten, blev den komparativa metoden hopplöst föråldrad. Även evolutionisterna och westermarckianerna insåg, då de utförde sitt fältarbete, att en forskare inte kan behärska geografiskt eller tidsmässigt så många samhällen som komparativt skrivande förutsätter. Westermarcks lösning var att forskarna skulle sammanställa monografier och då flera monografier förelåg utföra den egentliga komparativa analysen (Westermarck, 1936). I Huxleys minnesföreläsning år 1936 sammanfattade Westermarck de vetenskapliga diskussioner han deltagit i under sin karriär, som varat ett halvsekel. I föredraget – som han rubricerade *Methods of Social Anthropology* – försvarade han alltjämt den komparativa metoden och sökandet efter de historiska ursprungena till olika seder och bruk.

Although it has been said that the 'new anthropology' avoids all discussion of hypotheses as to historical origins. I think, on the contrary that, in many cases, it belongs to the task of the field-anthropologist to be concerned with the question of such origins, after he has studied the cultural phenomena and their relations as they exist at present (Westermarck 1936, 247).

I enlighet med detta program berättar Westermarck att han själv i Marocko varit intresserad av hur berbernas seder influerats av den arabiska invasionen och konverteringen till islam. Även äldre influenser från grekisk och romersk kultur har han sökt spår av. I föreläsningen polemiserar han vidare mot den 'nya antropologin', framför allt Radcliffe-Brown, Durkheim och Malinowski. Speciellt förfasar han sig över den centrala ställning Durkheims bok från år 1912 – *Les formes élémentaires de la vie religieuse* – erhållit. Från en totemreligion generaliserar Durkheim till religion i allmänhet. Sådana generaliseringar kunde den komparativa metodens utövare aldrig hänge sig åt, påstod Westermarck (s. 236–240).

Westermarcks höga anseende sjönk snabbt under mellankrigstiden och vid sin död betraktades han som en kvarleva från det nittonde århundradet (se Pipping 1982, 1984). Westermarck insåg själv att hans stjärna dalat. Redan år 1913 var han medveten om modesvängningarna

inom vetenskapen (Westermarck 1927:323) och senare medgav han att det 'franska' (dvs funktionslistiska) synsättet hade ett berättigande: de två skolorna skulle komplettera varandra (Lagerborg 1953:19–20). Men sin egen stil att forska kunde han aldrig frånga. Motsättningen mellan de två skolorna var kanske djupare än Westermarck ville medge: det var fråga om två olika uppfattningar om antropologins/sociologins *uppgift*. Den nya antropologin/sociologin skulle inte undersöka de olika sedernas ursprung utan deras *roll* i en samtida miljö.

Westermarck insåg vikten av fältforskning; han forskade ju i Marocko från sekelskiftet fram till det tidiga trettioalet. Hans elever Rafael Karsten och Gunnar Landtman följde exemplet och valde varsitt fält att forska i – Karsten i Sydamerika och Landtman i Nya Guinea. De for ut på sina fält på 1910-talet; Karstens fältarbete, i likhet med Westermarcks, räckte över flera årtionden (1911–48). Hilma Granqvist (som strikt taget var elev till Landtman) for ut till Palestina på 1920- och 30-talen (om westermarckianernas fältresor, se Carlson & Allardt 1989:328–378). Granqvists fältarbete (1931) influerades redan av funktionalismen: hon valde att stanna i en enda by och göra där, som hon uttryckte det, något av en 'arkeologisk utgrävning'. Westermarck ställde upp som hennes opponent men hon erhöll aldrig någon akademisk tjänst. Granqvists anhållan om docentur stupade på att Landtman och Karsten, flankerade av professorn i orientaliska språk, bestred hennes vetenskapliga kompetens (Widén 1989:31–33). Antropologins sak fördes av Westermarcks manliga elever.

Vi finner det något överraskande att Landtman och Karsten kom att så hårt hålla fast vid den komparativa metoden. Till exempel en annan Westermarckeelev, Bronislaw Malinowski som for ut till Mailu och Trobriandöarna år 1914, arbetade redan i en annan anda. Speciellt Karsten hörde till den komparativa metodens mest hårdnackade försvarare. Ännu i början av fyrtioalet avfärdade han Malinowski och dennes funktionalism i nedlåtande ordalag:

I det nutida England kunde man även nämna en del andra etnologiska skolor, tex de som grundats av A. R. Radcliffe-Brown och B. Malinowski, men de har mindre betydelse [...]. Man har på den sista tiden här [i Finland] gjort mycket väsen av honom och hans "skola", men hans verkliga betydelse inskränker sig till att han skrivit några goda monografier över infödingarnas på de Melanesiska Trobriandöarna seder och bruk och särskilt deras sexuella liv (Karsten 1945:166-7).

Så skrev Karsten i *Grunddragen av sociologiens historia*, en lärobok som vid sin publicering var senfödd. Boken fick motta hård kritik från Torgny Segerstedt (1946) i Sverige, och i Finland av Knut Pipping som redan hörde till en ny sociologgeneration (1946:294–296). Brytningen mellan det gamla och det nya skedde, som ovan framgått, över en pe-

riod på flera årtionden. En institutionell kris uppkom först efter andra världskriget.

3. Brytningen mellan det gamla och nya

Ett år efter Westermarcks död, år 1940, tog några av hans elever initiativ till en vetenskaplig förening som skulle bära hans namn och bevara hans vetenskapliga arv. K. Rob. V. Wikman, som var en av initiativtagarna till Westermarcksamfundet var emellertid tvungen att konstatera efter krigsslutet att samhällsvetenskaperna kommit in i ett alldeles nytt läge. I detta skede hade den internationella sociologins fokus flyttats till moderna samhällen.

Den teoretiska basen var funktionalismen, som redan vidareutvecklats av Talcott Parsons och Robert Merton och fick heta strukturfunktionalism. Ett nytt inslag var bl a betoningen på mätbarhet, användningen av statistik. Wikman ställer sig förstående till den funktionalistiska strömningen i sig, men han kunde inte förlika sig med den moderna sociologins sätt att söka modeller från naturvetenskapen.¹

Funktionalismen var ursprungligen inte utvecklad för forskning i moderna samhällen. Det var influenserna från USA som gjorde sig gällande. De moderna samhällsvetenskaperna fick sitt säte vid den nygrundade statsvetenskapliga fakulteten vid Helsingfors universitet. Sociologins ämnesområde definierades nu som forskning i kultursamhällets (dvs det moderna samhällets) sociala liv och etik.

Den första avhandlingen i modern sociologi framlades år 1947 av Knut Pipping som var Wikmans elev; han disputerade vid Åbo Akademi med avhandlingen *Kompaniet som samhälle*. Avhandlingen, som blivit en klassiker i finländsk sociologi, byggde på Pippings egna erfarenheter i ett frontförband i nordligaste Finland. Den företräder vad man idag skulle kalla mjukdatasociologi. Brytningen med det gamla ligger i valet av forskningsobjekt och i Pippings diskussion av *attityder*. Avhandlingen kritiserades hårt av Karsten (1948:155–157) som i den såg ett exempel på sociologins förfall. Pipping – trots att han både var släkt med Westermarck och hade studerat vid det universitet där denne fram till sin pensionering hade verkat – förde en ganska från polemik mot den gamla skolans sista representanter, speciellt Karsten (Pipping 1948:189–191).

Den andra avhandlingen i modern sociologi framlades vid Helsingfors universitet år 1952. Nu var det Erik Allardt som disputerade med ämnet *Miljöbetingade differenser i skilsmässofrekvensen*. Det moderna bestod igen i forskningsobjektet Finland och i de centrala begreppen norm och normsystem, där Allardt följde Segerstedts teoribildning. Allardts lärare

var Veli Verkko, en kriminolog som innehade den nygrundade professuren i sociologi vid Helsingfors universitet. Allardts manuskript kommenterades även av Wikman. En brevväxling mellan Allardt och Wikman utvecklades; där uttrycker Wikman ofta sin oro över den positivism och 'pantometriska optimism' som präglar den moderna sociologins tänkande och metoder.

Kampen mellan det gamla och det nya blev en konkret maktkamp då Pipping och Allardt i början av 1950-talet sökte en nygrundad professur vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu, som sedermera flyttades till Tammerfors och blev Tammerfors universitet. Den tredje sökanden var Arne Runeberg, som var elev till Karsten. Han hade disputerat år 1948 och har betecknats som den siste westermarckianen. De sakkunniga kom från det 'gamla' lägret – Wikman, Karsten och Aaltonen.

Avgörandet mellan de tre sökande kom framför allt att bero på hur man skulle definiera kompetensområdet. Karsten försvarar sin egen elev och avfärdar Allardts och Pippings meriter som irrelevanta: de utger sig för att representera den 'moderna' sociologin, men deras produktion kan knappast betraktas som sociologisk. Allardts avhandling betecknar han som 'statistisk': den tar inte fasta på skilsmässan som ett psykologiskt och socialpsykologiskt fenomen. Allardt följer i mångt och mycket det mönster som Durkheim utstakat i sin studie om självmordet, och också Karstens kritik är parallell med den kritik westermarckianerna, men också senare forskare, riktat mot Durkheim. Karstens kritik av Pipping var kanske speciellt orättvis. Han ondgör sig över Pippings 'bristande omdöme' att i sin avhandling ange exempel på soldaternas råa språkbruk. Han förstår inte poängen med att Pipping tillfogat en beskrivning av 'Lapplands natur'. Pipping hade i själva verket beskrivit en social miljö för att söka rötterna till de lappländska soldaternas beteende i krigsförhållanden.

Wikmans definition av 'sociologi' är förmånligare för de två 'moderna' sociologerna, men i likhet med Karsten framför han dubier angående attitydbegreppet och attitydforskningen som blivit centrala för den moderna sociologin. Mot Runebergs avhandling *Witches, Demons and Fertility Magic* (Runeberg 1947) och dennes övriga produktion framförde Wikman hård kritik. Det avgörande för Runebergs öde blev dock att han inte utfört forskning i det moderna, industrialiserade samhället. Wikman hade redan gett efter för denna syn på sociologins ämnesområde – i motsats till Karsten, som bl a säger att det är omöjligt att göra en skillnad mellan sociologi och jämförande religionsvetenskap. Pipping vann tävlingen och sålunda erhöll den moderna sociologin en etablerad ställning i Finland. I ett annat sammanhang (Suolinna & Lagerspetz 1991:24–36) har vi beskrivit hur Westermarcksamfundet övertogs av representanter för de moderna samhällsvetenskaperna och

hur de sista westermarckianerna på detta forum förde sin bittra kamp mot funktionalismens vetenskapssyn. Vid mitten av femtiotalet var striden över.

Övergången från evolutionism till funktionalism kan betecknas som ett paradigmskifte: de två inriktningarna innebar två skilda sätt att se på sociologins uppgift. Meriter som förvärvats inom det ena paradigmet blev vetenskapligt värdelösa inom det andra. Det nya paradigmet tog över, inte för att de gamla vetenskapsmännen omvände sig, utan genom att de helt enkelt pensionerade sig – eller, som Wikman, gav efter för trycket.

Det var säkert mycket tack vare Westermarcks personliga inflytande som evolutionismen så länge höll sina positioner i Finland. Under mellankrigstiden var sociologi en sysselsättning för ett fåtal människor som alla också kände Westermarck. Kriget innebar intellektuell isolering för Finland. Westermarcks elever ville värna om hans arv, men Westermarckskolan drabbades av dålig återväxt efter kriget. Det var slutligen inrättandet av de nya professurerna i Helsingfors som utlöste konflikten om hur ämnet sociologi skulle definieras. Den moderna sociologin lyckades skapa sig en nisch och trängde snart helt och hållet ut evolutionismen. Detta skapade naturligtvis förbittring, men den enda evolutionist vars karriär avgjort skadades var Runeberg. Han fick upprättelse först långt senare: år 1971 inrättade sociologiska institutionen i Helsingfors en biträdande professur i socialantropologi som vikts för honom.

II

1. Surveymetodens öde

På 60-talet växte övertygelsen allt starkare att surveymetoden onödigt begränsade de fenomen man sociologiskt kunde behandla. Man sökte metoder som på ett icke-mekaniskt sätt skulle *förstå* de undersökta människogrupperna, inte bara söka förklara deras beteende (se t ex Winch 1958, von Wright 1971, Mills 1959). I Sverige skrev t ex Asplund och Zetterberg artiklar där de pläderade för en 'mjukdatasociologi' (Asplund 1966a, 1966b; Zetterberg 1966). I artikeln 'Aubert och mjukdatasociologin' preciserade Asplund de problem han såg i den kvantitativa sociologin. För det första var resultaten triviala och för det andra var forskningsrapporterna krångliga och stilistiskt torftiga. Den kvalitativa forskningen kännetecknades av 'det regelstridigas charm'; men en kunskapsteoretisk diskussion var nödvändig. Kriterier saknades med vars hjälp man kunde värdera kvalitativ forskning.

Bland andra Gouldner har hävdats (1971) att funktionalismen kört in i en återvändsgränd. Funktionalismen kan inte förklara social förändring.

Meningen hade varit att skapa större stabilitet och integration i samhället. Ännu Allardts bok *Samhällsstruktur och sociala spänningar* (1965; originalet på finska 1964) hade ett funktionalistiskt och samhällsintegrativt perspektiv. Den relativa stabiliteten i västerlandet hade dock börjat brytas, så ock i Finland. De *sociala rörelserna* och den förändringspotential som låg hos dem 'upptäcktes' så småningom även av forskare.

Marxismen blev så småningom ett allt starkare alternativ till funktionalismen. Men åtminstone i Finland var det inte en inre vetenskaplig diskussion som ledde till detta: marxismen och 'marxism-leninismen' introducerades ursprungligen 'utifrån', via den politiserade studentrörelsen (det marxistiska perspektivets utomakademiska karaktär framgår t ex ur Eskola m fl 1973).

Krisen förenade i själva verket flera olika motsättningar. För det första fanns det ökande *missnöjet med den förhärskande survey-metoden*. Samtidigt bäddade en yttre utveckling för kris. Det uppstod en kamp om universitetens förvaltning. Detta sammanföll med en *ökande radikaliserings*, som hade internationella förebilder, men som fick en speciellt finländsk prägel i och med den sk finlandiseringen (se Vihavainen 1991; studentrörelsen har behandlats allmänt av t ex Bonsdorff, Allardt, Alapuro, och i utlandet bl a av Touraine).

2. Den kulturradikala fasen

Utvecklingen började med vad som ofta kallats en kulturradikal fas. Den förde in sociologin på den finländska samhälleliga scenen. Radikalismen innebar inte från början ett partipolitiskt engagemang, även om anhängarna naturligtvis sympatiserade med vänstern. Det Finland där de blivande radikala inledde sina studier under det tidiga sextioalet upplevdes av dem som trångsynt och inskränkt. Diverse föreningar grundades med målsättningen att råda bot på orättvisor och ojämlikhet i samhället. Sociologin intog nu en central ideologisk roll i kampen för liberalisering: många av de kända personligheterna i rörelsen studerade sociologi.² Att läsa sociologi var att följa med sin tid. Allardts föreläsningsserie och bok om 'Samhällsstruktur och sociala spänningar' (1964, 1965) kom då för många som en uppenbarelse. Radikala idéer kunde också utläsas ur boken. I och med att sociologin såg orsakerna till problem, t ex avvikande beteende, i samhällsstrukturer snarare än i individerna själva kunde man ju argumentera för en förändring av samhället. I boken framförde Allardt det viktiga i att kommunisterna, som dittills stått utanför regeringen, skulle integreras i det finländska samhället genom regeringsengagemang.

Hösten 1966 såg det ut som om många av de radikalas drömmar skulle gå i uppfyllelse. Riksdagsvalen gav vänstermajoritet. En 'folkfrontsregering' bildades med representanter för vänstern och centern; även kommunisterna var med. Förväntningarna var högt uppskrivade. Men en del av kommunisterna – de sk minoritetskommunisterna eller *taistoi-terna* – vägrade 'klassmedvetet' att stödja ett reformistiskt regeringsprogram. En splittring uppstod inom kommunistpartiet år 1969 då ett nytt partiprogram godtagits.

Radikalismen blev nu en del av studentens vardag. Allting hände nu mycket snabbt – frontlinjer uppstod. Sociologerna delade in varandra i två läger som inte förutsattes ha någonting gemensamt. Sociologdagarna i Vasa den 26 till 27 april 1969 har stannat i minnet hos flera deltagare som en vattendelare. Då vann marxismen samt en marxistisk vokabulär och argumentation definitivt insteg i den finländska sociologin. Mötet lanserades med rubriken "Sociologin och samhället". Professor Erkki Asp från Åbo Universitet, ordförande för samfundet, välkomnade de 110 deltagarna. Mången kommer ihåg hur den röda fanan bars fram i möteslokalen. Efter mötet rapporterade Antti *Eskola* i folkdemokraternas tidning *Kansan Uutiset* under rubriken "Terveisiä Vaasan sosiologi-päiviltä" (Hälsningar från Vasa sociologdagar). På något sätt var Eskola missnöjd. Han kunde i varje fall berätta om att den första dagens 'borgerliga' sociologi inte väckt entusiasm medan den andra dagen blev bättre i och med ett inlägg av Seppo Toiviainen.³ Eskolas artikel var ju skriven i ett politiskt organ. Det var väl därför han bara nämnde två sociologer vid namn – Seppo Toiviainen och Kalevi Kivistö – den 'borgerliga' sociologins representanter fick bli namnlösa. Eskola delade in sociologerna i två läger, de borgerliga som representerar en sociologi, som är tråkig och inte förmår entusiasmera, och en icke-borgerlig socialistisk sociologi, som ger hopp om en bättre framtid. Att olika ideologier skulle kunna mötas är vidskepelse, hävdade han vidare. Man kan bara välja en ideologi och förkasta den andra: to m den som *inte* vill ta ställning har redan i och med detta i själva verket gjort ett politiskt ställningstagande.

Av inläggen på sociologdagarna publicerade *Sociologia* Toiviainens "Lauseita sosiologiasta" (Tesar om sociologin) samt Anders Ekholms och Kalevi Kivistös kommentarer till teserna. Enligt Toiviainen är sociologin en "medelvägens, medelklassens och medelålderns söndagsfilosofi" – "när det internationella proletariatet påbörjar sin Långa Marsch mäts sociologins bruksvärde med hänsyn till om den förbundit sig med den härskande klassens sanning eller med de underkuvade klassernas verklighet". I Sverige kan vi hitta en parallell i Therborn som år 1973 avfärdade etnometodologin och den symboliska interaktionismen såsom 'sociologi som mellanskiptsupplevelse' (Therborn 1973:14–18). I

sitt svar till teserna jämförde Ekholm inlägget med bortflugna majballonger: Toiviainens påståenden var så allmänt hållna att de inte gav någon grund för diskussion. Ekholm kritiserade den finländska sociologin för dess 'äktfinskhet', dess koncentration på det finländska samhället. Utvecklingsländerna behandlades varken i undervisningen eller av forskningen. I stället för den 'obligatoriska' vistelsen i USA föreslog han att sociologerna skulle arbeta någon tid i u-länder. Som metodman ville han dessutom påtala de finländska sociologernas svaga kännedom om metoder. Tom Sandlund, även han en föredragshållare, frågade sig dock om man inte även borde tänka på vad som ska ske då den Långa Marschen en gång är avslutad (Sandlund 1969). Det marxistiska övertagandet av Westermarcksamfundet som organisation skedde först två år senare.

3. Westermarcksamfundet tas över av de radikala

Sociologdagarna i Tammerfors – den sjätte till sjunde mars 1971 – gick under devisen "Marxistisk sociologi". Samfundets stadgar hade förnyats så att alla styrelsemedlemmar skulle väljas för ett år i sänder. Reformen gjorde det nu möjligt att möblera om i styrelsen så att praktiskt taget alla medlemmar kunde bytas ut på en gång. Nu ställdes kravet att potentiella styrelsemedlemmar skulle ange sin politiska hemvist innan valet skulle förrättas. Namnen jämte politisk ståndpunkt skrevs sedan upp på auditoriets tavla.⁴ Dagarna innebar en *coup d'état* där marxisterna tog över Westermarcksamfundet.

Årsmötet väckte förbittring. De båda helsingforsprofessorerna Allardt och Seppänen lämnade mötet i tysthet, och den senare slutade betala in sin medlemsavgift. Det fanns flera andra som antingen lämnade samfundet eller passiverades.

Styrelsen år 1971 blev den radikalaste i Westermarcksamfundets historia. Året innan hade Kalevi Kivistö, Osmo Koskelainen, Liisa Rantalaiho och Arto Noro blivit invalda som företrädare för den radikala synen. Nu ändrades sammansättningen ytterligare. Kaarle Nordenstreng, nybliven professor i kommunikation och informationslära, blev ordförande och Uolevi Arosalo, Yrjö Littunen, Liisa Rantalaiho och Seppo Toiviainen skulle garantera en radikal linje inom samfundet. Vi kan fråga oss varför Nordenstreng, som inte ens var sociolog, valdes till ordförande. Svaret är att han fyllde två viktiga kriterier. Han kunde som professor utgöra en galjonsfigur för samfundet; för det andra var han mån om att hålla sig på god fot med studenterna. Bland de tolv styrelsemedlemmarna var två socialdemokrater medan alla andra företrädde en politisk ståndpunkt till vänster om dessa. Endast en kvinna fanns med.

Det var fråga om en storsatsning på en "förnyelse" av samfundet. Men den nya styrelsen och de som följde efter gav sig egentligen inte in på stora projekt. Noro betecknar styrelsens linje som defensiv. Man var rädd att de konservativa skulle komma med motdrag och ville behålla sina ställningar i samfundet och i tidskriftens redaktionskommitté. Inom samfundet behandlades denna tid en arbetsmarknadsfråga, nämligen frågan huruvida sociologerna skulle försöka skapa sig en nisch i gymnasernas undervisningsprogram. Då Allardt – som befann sig utanför styrelsen – framförde en negativ ståndpunkt inverkade detta på inställningen så att ingen entusiasm för förslaget uttrycktes. Oberoende av de politiska svängningarna har Erik Allardt som person haft ett kontinuerligt inflytande över sociologkåren.

Då samfundet erövrats kunde också tidskriften *Sociologia* föras i en radikal riktning. Kertil Bruun hade som huvudredaktör år 1970 företrätt en liberal-radikal linje. Nu valdes Stolte Heiskanen och Risto Jaakkola till nya huvudredaktörer. De stod båda nära studentrörelsen. Redaktionssekreteraren Antti Kasvio var en studentaktivist och även den övriga redaktionskommittén var sammansatt av de radikala. I en kommentar från år 1974 ger Eskola en översikt av tidskriftens senaste utveckling. Det allmänna intrycket tidskriften ger är marxistiskt. Författarkåren har i stor utsträckning bytts ut. Eskola tillägger smått självvironiskt att 'flera av dem som läser *Sociologia* i dag torde önska att de marxistiska skribenterna skrev sina mest esoteriska analyser direkt på tyska och skickade dem till varandra som stenciler'. Han konstaterar samtidigt att tidskriftens omfång minskat och att bl a professorerna Allardt och Seppänen sedan tre år tillbaka upphört att bidra i tidskriften.⁵

4. Studenterna kämpar om Sociologiska Institutionen i Helsingfors

Studenternas blickar riktades mot universitetens förvaltning och den egna samhällsrollen. De blev medvetna om osäkerheten i sin situation: 'massuniversitetet' hade blivit verklighet i och med universitetens expansion. I Finland fick studentradikalismen en särskild prägel av kampen om universitetens förvaltning: man demonstrerade mot professorsväldet och krävde att universitetet skulle styras enligt principen en man – en röst. Grundandet av 'demokratiskt styrda' institutionsråd var ett tidstypiskt fenomen. Institutionsråden bestod av institutionens studenter och en del yngre lärare och forskare; dessa uttalade sig om kursfördringar, förvaltning och utnämning av personal. Institutionsföreståndaren var självskriven ordförande: det var delvis fråga om en fortsättning på tidigare, informell praxis. Sin nuvarande officiella status fick

institutionsråden först senare – i Helsingfors skedde det först på 1990-talet.

Samtidigt styrdes studenternas radikalism alltmer in i de existerande politiska organisationerna. Taistoiterna (dvs minoritetskommunisterna) kom att utöva ett inflytande som vida överskred deras popularitet på riksnivån. Vänsterinriktade studenter tenderade att bli medlemmar av *Akademiska Socialistsamfundet* (ASS; Akateeminen Sosialistiseura) som i sin tur tillhörde Socialistiska Studentförbundet (SOL, Sosialistinen Opiskelijaliitto). SOL dominerades ända fram till 1980-talet av taistoiter. Det största rikspartiet socialdemokraternas inflytande var däremot mindre inom studentpolitiken. Till skillnad från t ex Sverige fanns det ingen betydande maoistisk åsiktsriktning. Detta är förståeligt med tanke på Finlands dåtida utrikespolitiska ställning som också innebar ett tryck på inrikespolitiken.

Striderna i Helsingfors tilldrog sig till en uppmärksamhet i dagspressen (Helsingin Sanomat 3/12 1971). Konflikten uppstod mellan den nyutnämnde professorn och studenterna. Paavo *Seppänen* kom år 1969 till Sociologiska institutionen i Helsingfors via Jyväskylä, Tammerfors universitet och Helsingfors handelshögskola. Seppänens utbildningsväg var ovanlig och nu hade han nått en central position inom finländsk sociologi: vid sidan om Erik Allardt innehade han en full professur i sociologi i huvudstaden. Allardt utnämndes år 1970 till forskarprofessor och flyttade med sin grupp till Mariegatan. Seppänen blev tämligen ensam på sin institution. Han ställdes snart sagt dagligen inför konfrontationer med studenter. En intervjuperson minns livligt hur Seppänen efter institutionens fest blev omringad av protesterande studenter som bombade honom med frågor och synpunkter om vad sociologin egentligen borde syssla med. I flygblad framställdes professorn som monopolkapitalets företrädare.

År 1970 hade helsingforsstudenternas ämnesförening *Kontakti* i praktiken gått upp i den lokala ASS-avdelningen: ämnesföreningen lades aldrig ned, men då praktiskt taget alla sociologistuderande var medlemmar i ASS var de två föreningarna i praktiken utbytbara. Akademiska socialistsamfundet samlade studenterna till aktioner och utvecklade strategier för att överbrygga professorns makt i bland annat institutionsrådet.

Läget i Helsingfors kännetecknades av det stora mellanskikt som bestod av yngre lärare och forskare. De flesta av dessa förhöll sig rätt passiva, medan andra satt med i institutionsrådet. Studenterna sökte styra institutionen via institutionsrådet, men stötte på institutionsföreståndarens veto. Då biträdande professor Elina *Haavio-Mannila* tillfälligt agerade institutionsföreståndare i stället för Seppänen fick studenterna dock igenom en del av sina krav om bla kursfordringar. Timo *Kyntäjä*

berättar vidare att då han fick sin assistentur vid institutionen lät man honom förstå att det skedde på villkoret att han skulle ansluta sig till ASS. Han utnämndes till assistent i början av år 1972.

En allvarlig konfrontation fick man till stånd på hösten 1971 då Seppänen sökte en vikarie åt sig för den sabbatstermin han fått från Finlands Akademi. Seppänen föreslog Paavo *Piepponen* för fakulteten. Vid institutionen togs frågan upp vid ett allmänt möte (9.12.71). Mötet ansåg att 'de demokratiska och vetenskapliga' kriterierna förbigåtts vid valet av vikarie. Mötet föredrog den andra sökanden Veronica *Stolte Heiskanen*. Man gav ut en resolution där man skarpt kritiserade institutionsföreståndarens val av vikarie såsom politisk diskriminering av bättre sökande.

Det allmänna mötet krävde att alla lediganslagna tjänster och vikariat först skulle behandlas av en arbetsgrupp där lika många forskare/lärare respektive studenter skulle ingå. Arbetsgruppens förslag skulle sedan behandlas av institutionsrådet. Mötet ansåg vidare att "monopolerna och högern lyckats fördröja förvaltningsreformen". Allmän och lika rösträtt borde omedelbart införas på institutionerna. Resolutionen publicerades i *Sosiologia* (1971:6). Dessutom tillfogade Risto Jaakkola och Antti Kasvio en kommentar där de förnekade att Akademiska Socialistsamfundet skulle försöka terrorisera institutionen, "såsom man på vissa håll påstått".⁶

Seppänen försökte komma undan trycket på institutionen genom att år 1974 ta emot uppgiften som dekanus och inrikta sig på förvaltning; men också där stötte han på patrull av studentrörelsen som organiserats allt starkare politiskt. Studenterna uppträdde – på SOL:s initiativ (se även Vihavainen 1991: 170–185) – med krav till fakulteten på att kursfördringarna skulle ses över och att det eventuellt Sovjetfientliga materialet skulle utmönstras. Seppänen avvärfade operationen genom att tillsätta en politiskt representativ mammutkommitté med uppgiften att utreda hur *alla* nationer behandlas i kursböckerna. Den 24 personer starka arbetsgruppen kunde naturligtvis aldrig framlägga några förslag till fakulteten. 'Efter det här tog man inte upp några alldeles tokiga saker i fakulteten', konstaterar han senare i vår intervju.

Liknande konfrontationer skedde vid Åbo Universitet där Erkki Asp blivit professor år 1968. En intervjuperson minns att Asp och studenterna redan från början var på 'kollisionskurs, [Asp] hängde inte alls med i den kulturella brytning som skedde'; studenterna och lärarna var på 'helt olika våglängd'. Han beskylldes för att gå storkapitalets och industriledarnas ärenden. Asp själv såg på hela den marxistiska vågen som en sorts religion snarare än vetenskap – men han läste Marx för att kunna svara på frågor med Marxcitat. Efter att förvaltningsreformen infördes år 1974 förlorade han även i praktiken kontrollen över institutio-

nen. I Tammerfors var det professor Seppo Randell (utnämnd 1971) som blev utmålade som reaktionens hantlangare. Striden mot auktoriteter kunde förenas med auktoritetstro. I själva verket tycks de klassmedvetna studenterna ha gått speciellt hårt åt de professorer som kom från anspråkslösare förhållanden och saknade akademisk bakgrund.

Förhållandet till Sovjetunionen satte sin prägel på studentrörelsen. Inrikespolitiken blev en fortsättning på utrikespolitiken: Kekkoneneran innebar en disciplinering av den politiska diskussionen och verksamheten. Också studentrörelsen rättade sig efter tidens krav.

Ett annat finländskt drag var radikalismens starka koppling till kampen om en förvaltningsreform vid universiteten. I likhet med läget i andra västliga industriländer på sextioalet, kännetecknades de finländska universiteten av kraftig expansion. Nya tjänster grundades och antalet studenter växte kraftigt (det här har diskuterats i detalj av Brun 1978, i Sverige av Abrahamsson 1987: 180–181, och i Frankrike av Touraine 1969). Förhållandet mellan studerande och lärare blev naturligtvis anonymare, samtidigt som de flesta lärare var relativt unga och oerfarna.⁷ Det är knappast överraskande att en förvaltningsmodell som utvecklats för en mycket mindre enhet skakade i fogarna. Hela institutionens funktionsduglighet blev stundom beroende av en person. Trots alla förvaltningsreformer i Finland kvarstår den starka professorscentreringen vid våra universitet och präglar vetenskapens vardag i den dag som är.

5. Radikalismen tynar bort

Ett nytt skede för tidskriften *Sociologia* inträder år 1978 då redaktörerna åter byts ut. Den nye chefredaktören Pekka Sulkunen påbörjade vad man kan kalla en normalisering. Samma normaliseringsprocess skedde över hela sociologfältet. ASS avdelning vid sociologiska institutionen lades slutligen ned år 1978.

Nu, tjugo år efteråt, verkar de svar som gavs av de forna studentaktivister vi intervjuade, släta över rätt så mycket. På ett sätt som är välkänt för 'life history' – forskningen vill de se sin egen verksamhet som något som på ett logiskt, sansat och rationellt sätt leder dem till nuläget. De betonar gärna det generella, inte det personliga, i konflikterna. En av våra intervjupersoner, Arto Noro, som var studentaktivist i Helsingfors under den period vi nu behandlar, talar om tre faser. Den första fasen, från början av 1960-talet till ca 1966, kallar han en kulturradikal fas. Denna fas följdes av ett 'vetenskaps- och universitetskritiskt' skede, fram till ca 1974, varefter vad Noro kallar 'en proletär vändning' inträffade och ebbade ut ca 1978. Ordet 'proletär' syftar inte

på medlemmarnas samhällsställning, utan det är ett 'honnörsord' som antyder en starkare inriktning på organisationsarbete inom studentrörelsen. Noro betraktar sig själv som en '*freischwebende*' teoretiker som inte deltog i denna 'vändning' (se Noro 1982:3). Vår tolkning är att han på detta vis vill avsäga sig ansvaret för de negativa aspekterna i utvecklingen. Vårt material ger vid handen att en full politisering skedde genast efter den kulturradikala fasen, ca 1970. Kritiken av universitetet och dess administration skedde i politiska tecken, då all aktivism definierades som politiskt ställningstagande. Det här betyder också att den som var med egentligen inte kan dra sig undan ansvaret för det som skedde.

Flera sociologer som anslutit sig till rikspolitiska partier har nu lämnat dem. Våra intervjuade ifrågasätter ofta det nyttiga med sitt tidigare politiska engagemang, även om de väl oftast allttjämt röstar på vänstern. De berättar nu att marxismen minskat i betydelse för deras egen forskning: 'den är död', 'den är en hobby', eller den har blivit en teori bland andra. Till exempel Eskola uttrycker sin besvikelse över de sociologer som någon gång i tiden ville bygga ett nytt samhälle, men som nu forskar i 'mode, smak och kryddor'.

Var det då bara mode, smak och kryddor som blev kvar efter studentrörelsens dagar? Den marxistiska kritiken av sociologin fäste uppmärksamhet på de ekonomiska faktorernas betydelse: sociologin måste inbegripa frågor om produktion och konsumtion, och den måste ta hänsyn till klassindelningen i samhället. Medvetenheten om sociologens egen samhällsroll har vuxit sig allt starkare. En slutgiltig evaluering av denna period förestår, men för vårt vidkommande består det viktiga i att funktionalismens och den mekanistisk-positivistiska vetenskaps-synens envälde bröts.

Vi kan konstatera att de inblandade ändå betalat ett rätt så högt pris för denna period av tumulter: arbetsron förstördes för mången etablerad forskare men också för mången studentaktivist. Flera disputationer har fördröjts: avhandlingar påbörjades i marxistisk anda utan klara förebilder och har därför krävt grundlig bearbetning.

III

Vad kan en jämförelse av de två kriserna lära oss – utom att livet i vetenskapssamfundet är ett helvete? Vi kan konstatera att båda paradigmskiftena berodde på både inre och yttre omständigheter. En inre diskussion hade undergrävt trovärdigheten av det förhärskande paradigmet. Det var emellertid först yttre omvälvningar som utlöste krisen. I den första krisen hade fältforskningens villkor och insikter i hur seder och bruk relaterar till hela samhällssystemet lett till att det gamla sättet

att se miste sin relevans. Det var slutligen det förändrade yttre läget för samhällsvetenskaperna som ledde till funktionalismens seger. Det har påpekats (Eskola 1992: 259–260) att blickarna efter kriget, då samhällsvetenskaperna förväntades bidra till återuppbyggnaden av det krigshärjade landet, naturligt vändes till det egna, moderna samhället. Upplösningen av kolonialväldena måste ju också ha förändrat villkoren för forskning i 'primitiva' samhällen. Världen skulle nu, enligt en efterkrigstida fras, 'tryggas för demokratin'. Till exempel Pippings *Gespräche mit der Deutschen Jugend* var ett beställningsarbete för UNESCO och det inspirerades direkt av en önskan att bygga upp en hållbar demokrati.

Vi har inte ingående behandlat mellankrigstidens politiska förhållanden. Det rådde inget politiskt lugn, tvärtom. Bland annat Lapporörelsen skapade oro och den kommunistiska rörelsen var tvungen att verka under jord. Vetenskapsidkarna delades i tysk- och brittiskvänliga; efter kriget var det tyskvänliga förlorarna. Rafael Karsten, som i olika sammanhang deklarerade sig som politiskt neutral, gav dock i sitt utlåtande över Pippings *Gespräche mit der Deutschen Jugend* prov på sådant försvar av Tyskland som i efterkrigstidens Finland måste ha varit malplacerat. Trots detta torde vi kunna anta att det första paradigmskiftet inte var politiskt motiverat såsom den senare krisen.

Då den senare krisen utlöstes hade många forskare nått insikten att det funktionalistiska och mekanistisk-positivistiska forskningsprogrammet inte kunde föra sociologin vidare – en kris var att vänta. Till skillnad från den föregående krisen fanns det emellertid nu inte någon självklar kandidat till ett nytt paradigm. De omvälvande inslagen kom från ett oväntat håll. De stora efterkrigstida årskullarna som skrev in sig vid universiteten mobiliserades i en rörelse som krävde en förnyelse av snart sagt allting – sin egen studiemiljö, vetenskapens samhällsroll och hela samhället. Många speciellt finländska drag i rörelsen hade ett samband med Finlands förhållande till Sovjetunionen. Man tog kraftigt ställning för Sovjetunionen, men anslöt sig samtidigt till den nationella, kekkonenska konsensuspolitiken. En annan skillnad är att ingen strömning fick någon klar monopolställning efter krisen kring år 1970. Inget övergripande tankemönster har utkristalliserats.

Jämförelsen mellan de två paradigmatiska kriserna inom finländsk sociologi illustrerar, olikheterna till trots, hur en inomvetenskaplig diskussion och kritik inte ensam leder till organisatoriska förändringar eller paradigmskiften, utan starka yttre faktorer är nödvändiga.

NOTER

- ¹ Se tex Suolinnä & Lageröpetz (1991). De moderna tendenser i sociologin som här avses sammanfattas ofta i termen positivism. Det här är egentligen oriktigt sättillvida att positivismen är beteckningen på ett mer allmänt forskningsprogram. Det strävar till kunskap enligt en modell som hämtats från en idealiserad beskrivning av naturvetenskaperna och innebär ett förkastande av vad som klassificeras som metafysiska påståenden. Det fanns alltså positivism i sociologin både före funktionalismen och i strömningar som uppstod efter den.
- ² Blä M.A. Numminen, Atte Blom, Peter von Bagh och Pekka Gronow satt tillsammans i Allardts seminarium. Kulturradikalismen uppstod parallellt både i Helsingfors och de två övriga centrala universitetsstäderna Åbo och Tammerfors. En intervjuperson från Åbo berättar att en 'märklig vänsterinriktad kulturelit' brukade samlas i restaurang Hämeenporttis källare under ledning av Esko Ervasti och Akademiska Socialistsamfundet (Akateeminen Socialistiseura, ASS).
- ³ Toivainen blev senare minoritetskommunistisk riksdagsman.
- ⁴ Dyliska krav hade redan tidigare rests vid paneldiskussioner som i Helsingfors anordnats av studenterna.
- ⁵ Ett nytt forum i marxistisk anda grundades år 1976. Tidskriften *Tiede ja Edistys* (Forskning och framsteg) var till sin målsättning uttryckligen marxistisk och tvärvetenskaplig. De mest esoteriska marxistiska bidragen kunde då avstyras från *Sosiologia* till den nya tidskriften.
- ⁶ I vår intervju tjugo år senare menade Jaakkola att hans medverkan i skrivelsen dikteras av en pragmatisk syn på problemet. Han delade denna tid chefredaktörsuppgiften med Veronica Stolte Heiskanen. Båda solidariserade sig med studentrörelsen, men tidningens ledare skrevs oftast av Antti Kasvio. Ledarna undertecknades av alla tre. På samma sätt undertecknade Jaakkola denna kommentar i tidskriften.
- ⁷ Jukka Gronow nämner tex från Helsingfors att seminarierna i sociologi kunde ha ett-hundra deltagare. Man kunde knappast träffa sin professor utanför mottagningstiderna. Läraren fick också vara försiktig i sitt ordval: man kunde aldrig vara säker på att inte 'en däre som tar allting bokstavligen' satt med i publiken (intervju med en lärare).

REFERENSER

- Abrahamsson, Bengt (1987), 'Socialt ansvar'. Sid 177–188 i Katrin Fridjonsdóttir (red.) *Om svensk sociologi – Historia, problem och perspektiv*. Borås: Carlsons.
- Alapuro, Risto (1976), 'Studentrörelsen och sociologin i 60-talets Finland'. *Finsk Tidskrift*, 336–360.
- Allardt, Erik (1953), *Miljöbetingade differenser i skilsmässofrekvensen*. Helsingfors: Finska Vetenskapsöcieteteten, H 90, nr. 1.
- Allardt, Erik (1964), *Yhteiskunnan rakenne ja sociaalinen paine*. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik (1965), *Samhällsstruktur och sociala spänningar*. Tammerfors: Söderström & C:o.
- Allardt, Erik (1968), 'Studenter och politik i sociologiskt perspektiv'. *Nordiskt Forum*, 5–6.
- Asplund, Johan (1966), 'Aubert och mjukdatasociologin'. *Sociologisk Forskning*, 3:2, 96–104.
- Asplund, Johan (1966), 'Hur är mjukdatasociologin möjlig?'. *Sociologisk Forskning*, 3:3, 157–158.
- Boas, Franz (1896), 'The Limitations of the Comparative Method of Anthropology'. *Science*, N.s., 4. Omtryckt i *Race, Language and Culture*. New York: Macmillan, 1940.

- von Bonsdorff, Johan (1986), *Kun Vanha vallattiin*. Helsingfors: Tammi.
- Bruun, Kettil (1978), 'Professorstjänsterna i socialvetenskap vid våra universitet och högskolor'. *Sosiologia*, 15:3, 145–152.
- Carlson, Jöns & Allardt, Erik (1989), 'Koko maailmasta yhteen kylään: sosiaaliantropologit'. Sid 348–378; I.M. Löytönen (red.) *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Durkheim, Emile (1907), 'Recension av Edward Westermarck: *The Origin and Development of the Moral Ideas* E, *L'Année Sociologique*, 10, 383–395.
- Eckholm, Anders (1969), 'Toiviaisen ilmapallot', *Sosiologia*, 6:2, 86–87.
- Eskola, Antti (1969), 'Terveisiä Sosiologipäiviltä'. *Kansan Uutiset*, 2/5 1969.
- Eskola, Antti (1974), 'Kymmenen vuotta Sosiologiaa', *Sosiologia*, 11:2, 77–79.
- Eskola, Antti (1992), 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla'. Sid 241–286; I.R. Alapuro, m fl (red.) *Suomalaisen sosiologian historia*, Porvoo: WSOY.
- Eskola, Antti; Toiviainen, Seppo; Alestalo, Matti & Alapuro, Risto (1973), 'Marxilainen tutkimus', i I.R. Alapuro m fl (red.) *Suomalaisen sosiologian juuret*. Porvoo: WSOY.
- Gouldner, Alvin (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heineman, 1971.
- Granqvist, Hilma (1931), *Marriage Conditions in a Palestinian Village*. Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum III.
- Jaakkola, Risto & Kasvio, Antti (1971), 'Kommentti'. *Sosiologia*, 8:6.
- Julkilausumia. *Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen yleinen kokous 9.12.1971*. *Sosiologia*, 8:6.
- Karsten Rafael (1945), *Grunddragen av sociologiens historia*. Helsingfors: Söderström & C:o.
- Karsten, Rafael (1947), *Stridsfrågor inom den moderna sociologien och religionsvetenskapen*. Helsingfors: Söderström & C:o.
- Karsten, Rafael (1955), 'Utlåtande över sökanden till professuren i sociologi vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu'. Daterat Helsingfors, den 8 februari 1955.
- Kivistö, Kalevi (1969), 'Positivistin ja marxilaisen sosiologia'. *Sosiologia*, 6:2, 87–89.
- Lagerborg, Rolf (1953), 'The Essence of Morals. Fifty years (1895–1945) of rivalry between French and English Sociology'. *Transactions of the Westermarck Society*, vol. II, 9–25.
- Mills, C. Wright (1959), *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Noro, Arto (1982), *Freie Franzenia -tekstejä vuosilta 1977–1982*. Helsingfors: Tutkijaliiton julkaisusarja 20.
- Pipping, Knut (1946), 'Recension av Rafael Karsten: *Grunddragen av sociologiens historia*'. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 49, 294–296.
- Pipping, Knut (1947), *Kompaniet som samhälle*. Åbo: Acta Academiae Aboensis, Humaniora, XVI:1.
- Pipping, Knut (1982), 'The First Finnish Sociologist: A Reappraisal of Edward Westermarck's Work'. *Acta Sociologica*, 25:4, 347–357.
- Pipping Knut (1984), 'Who Reads Westermarck Today?'. *The British Journal of Sociology*, 35:3, 315–332.
- Runeberg, Arne (1947), *Witches, Demons and Fertility Magic*. Finska Vetenskaps societeten, Commentationes Humanarum Litterarum, XIV:4.
- Sandlund, Tom (1969), 'Inlägg, Vaasan Sosiologipäivät, raportti'.
- Suolinna, Kirsti & Lagerspetz, Olli (1991), 'Westermarck samfundet som språkrör för den moderna sociologin'. *Finsk Tidskrift*, H 1, 24–36.
- Therborn, Göran (1973), *Vad är bra värderingar värda?* Lund: Cavefors.
- Toiviainen, Seppo (1969), 'Lauseita sosiologiasta'. *Sosiologia*, 6:2, 84–85.

- Touraine, Alain (1974), *The Post-Industrial Society*. London: Wildwood House.
- Vihavainen, Timo (1991), *Kansakunta räähmällään. Suomettumisen lyhyt historia*. Helsingfors: Otava.
- Westermarck, Edward (1891), *The History of Human Marriage*. London: MacMillan.
- Westermarck, Edward (1906), *The Origin and Development of the Moral Ideas*. London: MacMillan.
- Westermarck, Edward (1927), *Minnen ur mitt liv*. Helsingfors: Schildts.
- Westermarck, Edward (1936), 'Methods in Social Anthropology' (Huxley Memorial Lecture). *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 66, 223–248.
- Widén, Solveig (1989), 'Hilma Granqvist – en forskande kvinna i en manlig värld'. *Naistutkimus*, 26–35.
- Wikman, K. Rob. V. (1955), 'Utlåtande över sökanden till professuren i sociologi vid Yhteiskunnallinen Korkeakoulu'. Daterat Åbo, den 12 mars 1955.
- Winch, Peter (1958), *The Idea of a Social Science*. London: Routledge.
- von Wright, Georg Henrik (1971), *Explanation and Understanding*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Zetterberg, Hans (1966), 'Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi'. *Sociologisk Forskning*, 3, 1–21.

ÖVRIGA KÄLLOR

Intervjuer utförda med ett tjugotal sociologer från Helsingfors, Åbo och Tammerfors under åren 1989–1990.

Helsingin Sanomat 3/12 1971.

SUMMARY

Kirsti Suolinna & Olli Lagerspetz

Two Crises in Finnish Sociology

The aim of the article is to compare two different institutional and paradigmatic crises in Finnish sociology. The first crisis occurred after World War II when the social sciences had to master new challenges posed by postwar Finnish society. At the University of Helsinki a new faculty was established which promoted modern social sciences. The earlier dominant Westermarck school lost its institutional position when the chairs were reserved for representatives of modern sociology. The Westermarck school's scientific importance had diminished in the period between the two World Wars. Nevertheless the old Westermarckians got an opportunity to found the Westermarck Society as an interest group to promote Westermarck's legacy. During the 1950s the Society gradually became dominated by representatives of the modern social sciences. The analysis presented in the article is based on protocols, letters and articles which document the old Westermarckians efforts to defend their scientific views and positions.

The second crisis occurred during the 1960s and 1970s. The data consist of written documents but also interviews with sociologists at the universities of Helsinki, Turku and Tampere. The Westermarck Society as well as the Departments of Sociology at the Finnish universities were politicized during this period.

By comparing the two periods of crises it is concluded that sociology is and was quite vulnerable to social and political influences. It can be argued that sociology as a science of society will always reflect ongoing political and social discourses and movements. However at times the involvement in these discourses may demand so much time and energy that it will hinder daily scientific routines and delay the achievement of results.

Saint-Simons vision av ett enat Europa

RICHARD SWEDBERG

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Det är utomordentligt väl dokumenterat i den stora litteratur som ägnats åt Saint-Simon (1760–1825) att denne märklige tänkare inte bara hjälpte till att grunda sociologin och socialismen utan även var en av de första – kanske den allra första – att analysera industrisamhället.¹ Praktiskt taget ingen uppmärksamhet har emellertid ägnats åt den roll som tanken på *Europas enande* spelar i Saint-Simons verk, trots att en av hans mest skarpsinniga kommentatorer – Emile Durkheim – påpekat att det är just detta som utgör det centrala temat i hans författarskap.² Syftet med denna artikel är att analysera Saint-Simons tänkande på denna punkt samt även att bidra till kunskapen om europatankens uppkomst. Saint-Simon var en sann visionär och förmådde som få andra tänkare att se in i framtiden. Vad var det som fick honom att även ana sig till Europas enande? Och finns det någon länk mellan Saint-Simons åsikter om vikten av ett enat Europa och de idéer som framfördes på 1950-talet av hans landsman Jean Monnet (1888–1979), allmänt betraktad som den Europeiska Gemenskapens fader? Jag skall försöka besvara båda dessa frågor i denna artikel, delvis med hjälp av Emile Durkheims sociologi. Först skall jag visa hur Saint-Simons idéer om Europas enande genomsyrar hela hans verk (del 1–3) och sedan analysera dessa idéer med hjälp av Durkheims teori om ”kollektiva representationer” (del 4). De eventuella parallellerna mellan Saint-Simons åsikter och de idéer som bildar grunden för den Europeiska Gemenskapen (EG) diskuteras i den sista och avslutande delen (del 5).

1

Saint-Simons skrifter om Europa och dess enande kan indelas i tre perioder, var och en med sin egen speciella problematik och sitt eget fokus. Den första perioden täcker åren från Saint-Simons debut som författare till 1814, då hans mest kända politiska pamflett – *De la réorganisation de la société européenne* – publicerades. Under dessa år (1802–1813) betonade Saint-Simon särskilt den roll som *vetenskapen* kan spela i Europas enande. Europa befann sig vid 1800-talets början i en svår kris, enligt Saint-Simon, och kunde bara räddas av en ny vetenskaplig doktrin. Under sin andra period menade Saint-Simon att man

SAINT-SIMON – DEN MODERNA EUROPATANKENS FADER?

Not: Gravyr av E. Perrot efter en målning från 1825 av Engelmann. Claude-Henri de Saint-Simon (1760–1825) kom från en nedgången adelsläkt där man trodde sig härstamma från Karl den store. Saint-Simon var upprorisk som barn och tog första bästa chans att gå med i armén, där han snabbt utmärkte sig. Han ville dock inte göra karriär som officerare utan bestämde sig istället för att ägna sig åt mänsklighetens väl. Bl a försökte han under dessa år övertala vicekungen av Mexiko att bygga en kanal som skulle förbinda Atlanten med Stilla havet. När franska revolutionen bröt ut valde Saint-Simon att stanna i Frankrike men ändrade sitt namn till det mera folkliga Claude-Henri Bonhomme. För att finansiera sina olika projekt till mänsklighetens väl började medborgare Bonhomme spekulera i fastigheter och var oerhört framgångsrik. Tack vare sina jättelika spekulationer – bl a lär han ha försökt köpa Notre Dames tak (som var gjort av dyrbart bly) – så hamnade Saint-Simon i fängelset och var nära att bli avrättad. En natt i fängelset uppenbarade sig Karl den store för Saint-Simon och sa att på samma sätt som han en gång förenat Europa med politiska medel, så skulle Saint-Simon en dag göra det samma med hjälp av sina filosofiska och vetenskapliga idéer. Efter att ha blivit försatt på fri fot 1794 började Saint-Simon på olika sätt att slösa bort sin förmögenhet. Under dessa år visade Saint-Simon också ett oerhört intresse av att förkovra sig, särskilt i fysik och medicin. Han förmådde dock inte att lära sig någonting på ett grundligt sätt utan förblev alltid en dilettant ("Min hjärna hade stelnat till – jag var inte längre ung"). 1802 debuterade han som författare och skulle därefter producera ett par pamfletter per år. Han var en usel skribent men en karismatisk konversatör och klart skicklig på att få tag i unga och entusiastiska sekreterare som gärna skrev ned vad han sa. Auguste Comte var en av dessa sekreterare men skulle senare bli en av Saint-Simons bittraste fiender. Under de sista tjuugo åren av sitt liv – då Saint-Simon skrev sina största skrifter – levde han i stor fattigdom och misär. Han pendlade under dessa svåra år mellan en enorm optimism och en becks svart pessimism, som bl a resulterade i ett självmordsförsök. Saint-Simon dog den 19 maj 1825, utfattig och omgiven av en liten skara trogna lärjungar.

först och främst skulle försöka ena Europa med hjälp av *politiska medel*. Huvudverket från denna tid är pamfletten från 1814 om Europas omorganisation. Under Saint-Simons sista år (1815–1825) fascinerades han alltmer av tanken på att ”*industrin*” skulle kunna ena Europa. I sitt sista verk, *Nouveau Christianisme* (1825), förvandlade Saint-Simon sin industriella doktrin till en slags religion. Europa skulle nu inte bara bindas ihop med hjälp av ekonomin utan också genom en gemensam tro.

Saint-Simons första skrifter publicerades anonymt och förblev okända till långt efter hans död.³ Den viktigaste av dessa heter *Lettres d'un habitant de Genève à l'humanité* (1802) och innehåller många av Saint-Simons viktigaste idéer i embryo: Europa befinner sig i en allvarlig kris; det enda som kan få slut på krisen är en stor man (Saint-Simon föreslog vanligtvis sig själv); och såväl industrin som vetenskapen skall spela en nyckelroll i det nya Europa (ex Manuel 1956:62).⁴

För att förstå Saint-Simons idéer på detta tidiga stadium av hans författarskap måste man titta lite närmare på hans skrift från 1802. Saint-Simon utgick alltså ifrån att Europa befann sig i en kris och att denna kris måste lösas på något sätt om ”*människoanden*” skulle kunna avancera (Saint-Simon [1803] 1977:13, 25, 44–53). Saint-Simons eget förslag till lösning var att man skulle omorganisera ”*den andliga makten*” med hjälp av vetenskapliga idéer. Dessa idéer skulle produceras av en särskild grupp bestående av tjugo genier (”*Newtons Råd*”) med uppgift att utarbeta ett ”*allmänt [filosofiskt] system*”. Målet för det nya Europa, enligt Saint-Simon, var fred och materiellt välstånd (”*ett paradys på jorden*”). Han betonade att ”*alla måste arbeta*” och att samtliga européer en dag skulle ”*se på varandra som arbetare i en och samma verkstad*” (Saint-Simon [1803] 1925:55).

Det första verk som Saint-Simon publicerade under eget namn kom ut 1807 och hade som titel *Introduction aux travaux scientifiques du XIXe siècle*. Vad som utmärker denna skrift är först och främst att den innehåller en mycket klar framställning av huvudtemat i Saint-Simons verk under denna period, nämligen att Europa befinner sig i en svår kris och endast kan räddas med hjälp av vetenskapen. Ett allmänt filosofiskt-vetenskapligt system måste etableras på basis av en absolut sanning, om mänskligheten inte skall gå under i Europa. Gravitationslagen utgjorde en sådan sanning enligt Saint-Simon, som var en stor beundrare av Newton. Saint-Simon talade också i glödande ordalag om en annan av sina hjältar, nämligen Karl den store som på 700-talet hade skapat en ”*europaisk federation*” (Saint-Simon [1802] 1977:209–11). ”*Den underbara federation*” hade hållits samman av kristendomen och varat i 700 år, men sedan förstörts av upprorsmakaren Luther. Det behövdes en ny stor man för att ånyo ena Europa, menade Saint-Simon, och hans enda kandidat för denna uppgift var Napoleon. Den franske

kejsaren var "ett transcendentalt geni som ödet gett i uppgift att åter organisera den [europiska] federationen" (Saint-Simon [1802] 1977:211).

1813 avslutade Saint-Simon ett manuskript som hette *Mémoire sur la science de l'homme*, vilket dock skulle förbli opublicerat under många år. Huvudtemat var detsamma som i hans tidigare skrifter – endast vetenskapen kan rädda Europa osv – men detta verk innehåller också en hel del nytt, som visar att Saint-Simon höll på att vidareutveckla sina idéer. Medan han tidigare ex varit mycket positiv till matematiker och fysiker, kritiserade han nu dessa med utomordentlig skärpa. Fysiker och matematiker var inte bara oförmögna att lösa krisen, enligt Saint-Simon, utan de förvärrade den: "I hela Europa håller man på att slå ihjäl varandra, men vad gör väl ni för att stoppa denna slakt? Ingenting. Och vad som är än värre: Det är ni som förbättrar alla dessa förstörelsemedel" (Saint-Simon [1858] 1977:55).

Varken fysik eller matematik kunde alltså lösa krisen utan vad som behövdes var en helt ny slags vetenskap – *vetenskapen om samhället* ("*science de l'homme*"). Saint-Simon skrev:

De flesta människorna i Europa är för närvarande inblandade i det värsta krig som någonsin existerat. Endast med hjälp av samhällsvetenskapen . . . kan man analysera orsakerna till detta krig och förstå hur man kan få slut på det. (Saint-Simon [1858] 1977:55)

Vad Saint-Simon kallade för "*science de l'homme*" är ungefär detsamma som Auguste Comte tjugo år senare skulle kalla för "*sociologie*". Vetenskapen om samhället skulle enligt Saint-Simon bestå av en blandning av filosofi och fysiologi. Dess mål var att upphöja analysen av politik och moral till en sant vetenskaplig nivå, något som skulle ske genom observationer av verkligheten till skillnad från metafysiska resonemang. Vetenskapen om samhället skulle också handla om "organisation" – en term som Saint-Simon använde på sitt eget idiosynkratiska sätt. Alla levande varelser var sålunda "organiserade", men människan var "mer organiserad" än djuren. Att vara "organiserad" innebar alltså något positivt för Saint-Simon, och då han kallade Karl den store för "den sanna organisatören av den europeiska gemenskapen" var detta mycket högt beröm.

2

Vad som skulle bli Saint-Simons absolut viktigaste skrift om Europas enande publicerades i oktober 1814, ungefär samtidigt som Wienkongressen började. Det rörde sig om en 100-sidig pamflett med titeln *De la réorganisation de la société européenne*, vilken Saint-Simon författat med hjälp av sin unge sekreterare Augustin Thierry.⁵ Enligt förordet

hade pamfletten skrivits samman i stor hast så att den skulle vara färdig till Wienkongressens öppnande, där Europas öde efter Napoleons fall skulle avgöras. Varje delegat vid kongressen skall ha fått ett eget exemplar av Saint-Simons skrift, men det finns inget som tyder på att någon av dem verkligen läste den. I Frankrike, å andra sidan, uppmärksammades Saint-Simons pamflett betydligt mer än något av hans tidigare alster. En andra upplaga kom ut redan i november 1814, och det anses allmänt att *De la réorganisation de la société européenne* utgör en av Saint-Simons mest framgångsrika skrifter.

Vad som är särskilt intressant med Saint-Simons pamflett från 1814 är att i denna så sammanförs tre olika idéer från samtidens tankevärld och smälts samman till en doktrin som senare skall spela en mycket viktig roll i EG:s historia. Dessa tre idéer är: (1) *enda sättet att få slut på de eviga krigen är att Europa organiseras på ett helt nytt sätt*; (2) *Europa måste enas och få en regering som är oberoende av de enskilda länderna*; och (3) *industrin skall spela en nyckelroll i Europas enande*. Redan i *Mémoire sur la science de l'homme* hade Saint-Simon argumenterat för att ett av skälen till att Europa måste enas var att få slut på de ständiga krigen. Han hade dock inte visat något större intresse för hur Europas nya politiska struktur skulle se ut. Och medan han tidigare låtit vetenskapsmännen spela huvudrollen i Europas enande, nämner han nu för första gången också en annan grupp: de som är verksamma inom *industrin*.

Att Saint-Simons pamflett från 1814 innehåller så mycket om fred är naturligt med tanke på att Europa just genomlidit de fasansfulla napoleonkrigen. Enligt Saint-Simon hade det funnits betydligt färre krig under medeltiden, då Europa var organiserat som en federation. På 1500-talet hade emellertid Luther dykt upp och förstört den Europeiska Federation. Och när det religiösa bandet mellan de europeiska folken försvagades, så blev det omedelbart mera krig. Vid Westfaliska freden (1648) gjordes ett försök att eliminera krig i Europa genom att introducera idén om en maktbalans mellan de olika staterna. Men enligt Saint-Simon var denna strategi dömd att misslyckas då de enskilda staterna i alla fall skulle fortsätta att bygga upp sina arméer i hopp om att en dag kunna besegra sina motståndare. Han var också helt övertygad om att det vore meningslöst att använda sig av idén med en maktbalans vid Wienkongressen.

I sin pamflett diskuterade Saint-Simon också ett par av samtidens mest populära fredsplaner, men menade att dessa var alltför naiva för att kunna användas vid Europas återuppbyggande. Det viktigaste var att Europas *allmänna intresse* togs i beaktande, menade han. Skulle de enskilda staterna med sina nationella intressen få övertaget, skulle det aldrig bli fred. Enda sättet att undvika den senare utvecklingen, enligt

Saint-Simon, vore att gradvis införa en helt ny politisk struktur i Europa: en konfederation som skulle styras via ett parlament. För att denna plan skulle kunna förverkligas måste de enskilda staterna överge sina gamla politiska styrelsesätt och ersätta dessa med ett representativt politiskt system. Ett bra sätt att påbörja Europas enande, menade Saint-Simon, vore att England och Frankrike omedelbart inrättade ett gemensamt parlament. Någon tid därefter kunde sedan Tyskland förena sig med England och Frankrike, och så småningom också andra länder.

Saint-Simons plan från 1814 byggde på idén att man måste införa en helt ny politisk struktur i Europa, vilken skulle tillgodose folkens "gemensamma väl". Vad Europa behövde var "en kraft . . . som kan förena de olika viljorna, samordna alla handlingar, ta till vara de gemensamma intressena och svetsa samman beslutsamheten" (Saint-Simon [1814] 1977:173). Den institution som huvudsakligen skulle vara ansvarig för allt detta var det Europeiska parlamentet, vilket skulle bestå av ett underhus, ett överhus, en kung och en ordförande. Överhuset och underhuset skulle i princip vara lika starka medan kungen och ordföranden bli skulle se till att allt gick tillväga på ett riktigt sätt. Det Europeiska parlamentet skulle ha sitt eget territorium samt rätt till beskattning. Det skulle också ha kontroll över utbildningssystemet i Europa samt se till att det skapades en ny europeisk moral.

Enligt Jean Jaurès (1903:146), var Saint-Simon den som hittade på idén med ett europeiskt parlament. Saint-Simon var dessutom den förste som argumenterade för att "industrin" hade en viktig roll att spela i Europas enande. Anledningen till att Saint-Simon la sådan vikt vid "industrin" var bl a hans övertygelse att industrin skapade "gemensamma intressen" bland Europas folk. "Det är ett faktum", skrev Saint-Simon ([1814] 1977:200) i sin pamflett, "att varhelst det existerar gemensamma intressen i Europa så har dessa uppstått pga vetenskapen, konsten, rättssystemet, handeln, statsförvaltningen och industrin." Det var därför också naturligt att industrin var representerad i Saint-Simons Europeiska parlament. Ledamöterna i såväl underhuset som överhuset skulle komma från industrin, domstolväsendet, vetenskaperna och den statliga administrationen. Att industrin fick vara med och bestämma i det Europeiska parlamentet var helt logiskt med tanke på att denna organisation var ansvarig för diverse jättelika industriella projekt, inklusive ett kanalsystem som skulle länka samman Europas olika sjöar och floder.⁶ Ett antal olika mekanismer skulle enligt Saint-Simon hålla samman Europa: "enhetliga institutioner, samordnade intressen, liknande principer, en allmän samhällsmoral och ett gemensamt undervisningssystem" (Saint-Simon [1814] 1977:205).

Ett par år efter att Saint-Simon publicerat sin framgångsrika pamflett från 1814 började han utveckla ett nytt perspektiv på hur man skulle kunna ena Europa, vilket var centrerat kring begreppet *industrisamhälle*. Dessa idéer skulle dominera Saint-Simons tänkande i cirka tio år och resultera i sådana verk som *l'Industrie* (1816–1818), *L'Organisateur* (1819–1820), *Du système industriel* (1820–1822) och *Catéchisme des industriels* (1823–1824). Saint-Simon argumenterade nu för att det endast var genom att bli ”industriellt”, som Europa skulle kunna övervinna sin kris och äntligen enas. Eftersom industrisamhället var fredligt till sin natur skulle det inte heller bli några krig i framtiden.

Ordet *industrie* – nyckelbegreppet i Saint-Simons nya vokabulär – ger idag främst associationer till sådant som maskiner och fabriker. Saint-Simon däremot använde ordet på ett något annorlunda sätt, som snarare påminner om dess ursprungliga betydelse på franska: energisk och målorienterad handling.⁷ Mera exakt, betydde *industrie* för Saint-Simon först och främst ”produktivitet”, och i *Catéchisme des industriels* definierar han *un industriel* som ”en som producerar” (Saint-Simon [1824] 1977:3). Enligt Saint-Simon var en bonde lika mycket *un industriel* som en entreprenör eller en arbetare. Saint-Simons industribegrepp var i första hand riktat mot aristokratin, vars medlemmar inte arbetade. Icke-producenter, menade han, var ”tjuvar” och ”parasiter”, och det fanns inte någon plats för dem i det framtida industrisamhället. För att kunna delta i morgondagens samhälle måste man vara en producent. ”Endast de som producerar nyttiga ting är nyttiga människor”, som han uttryckte det (Saint-Simon [1817] 1977:186, 130, 202).

Enligt Saint-Simon har industrin också följande intressanta egenskap: den binder samman människor till ett verkligt samhälle. I *L'Industrie* ställs frågan, ”Var kan vi finna det organiska band som alltid måste finnas mellan människor i ett samhälle?” och svaret som Saint-Simon ([1817] 1977:165) ger är, ”I idén om industrin”. Enligt Saint-Simon band industrin ihop människor på en rad olika sätt. Arbetande människor hade ex gemensamma materiella intressen kring vilka de kunde enas. Det låg också i varje enskild persons intresse att även andra människor var produktiva och att det inte blev krig. Industrins förmåga att binda samman människor var naturligtvis av stort intresse för Europa, som enligt Saint-Simon ([1817] 1977:165) just förlorat sin kapacitet att ”hålla ihop samhället”.

Industrin fick också alla som arbetade att känna som om de tillhörde en och samma kropp. Att samhället kan liknas vid en kropp är en metafor som ofta återkommer i hans skrifter från denna period, och på ett ställe beskriver han ex industrisamhället som en ”kropp i vilken alla or-

gan . . . är sas solidariska” (Saint-Simon [1817] 1977:137). I industrisamhället skulle det också växa fram en sant europeisk ideologi (”*euro-péanisme*”), som skulle ersätta nationalismen (Saint-Simon [1824] 1977:[A]200).

Enligt Saint-Simon skulle industrisamhället leda till stor lycka för alla Europas innevånare, som så småningom skulle inse att det sanna paradiset finns på jorden och inte i himlen. Det skall dock noteras att Saint-Simon betraktade industrisamhället mer som ett stadium i en historisk utvecklingsprocess än som en utopi. Som han såg det så stod kampen vid 1800-talets början mellan två olika slags samhällen: det feodala-teologiska samhället och det industriella-vetenskapliga samhället. Krig var lika typiska för det feodala samhället som fred för industrisamhället. Orsaken till att den senare samhällstypen var fredlig till sin natur, menade Saint-Simon, var att dess medlemmar endast var intresserade av att producera och inte av att förstöra vad de producerat. Saint-Simon försökte sig to m på att skriva industrisamhällets historia. Under antiken hade härskarna bara varit intresserade av att kriga och därför ignorerat och förtryckt industrin. Gradvis hade emellertid industrin växt sig allt starkare och snart skulle den dominera hela Europa. Först när detta skett, var ”den europeiska revolutionen” fullbordad (Saint-Simon [1817] 1979:160).

I det nya samhälle som Saint-Simon såg framför sig skulle allt bestämmas av industrin. ”*Allt kommer från industrin; vi måste därför göra allt för industrin*” var det motto som Saint-Simon valde för sin nya skriftserie *L’Industrie* (1816–1818).⁸ Den förhärskande moralen skulle ersättas med en ”industriell moral” och ”den teologiska utbildningen” med en ”industriell utbildning”. Alla domstolar skulle förvandlas till ”industriella domstolar” och äganderätten utformas på ett sådant sätt att det gynnade industrin. Eftersom människorna i industrisamhället skulle samarbeta *med* varandra istället för att föra krig *mot* varandra, så fanns det inte heller något behov av att ”styra” folk – det räckte med att ”administrera” dem. Regeringens första uppgift var att på olika sätt stödja industrin och motarbeta dess fiender. Den skulle också genomföra stora offentliga arbeten och se till att Europa knöts samman via ett jättelikt kanal- och järnvägsnät. Politik saknade egenvärde i det nya europeiska samhället, och vetenskapen om politiken skulle ersättas med ”*vetenskapen om produktionen*” (Saint-Simon [1817] 1979:188).

Det noteras ibland att Saint-Simon ofta bytte åsikt på en rad viktiga punkter under denna period av sitt liv. Han betraktade ex sig själv först som liberal, men började snart kritisera liberalismen och menade att den borde ersättas med en annan politisk ideologi – ”industrialismen”. En kanske viktigare förändring i Saint-Simons tänkande på 1820-talet var att han nu också började argumentera för att det inte räckte med

att tillfredsställa folks *intressen* i det nya Europa – man måste också beakta deras *känslor*. På samma sätt som den militära äran varit viktig för feodalsamhället, så skulle ”passionen för produktionen” spela en central roll i industrisamhället (Saint-Simon [1821] 1979:40-1). I *Catéchisme des industriels* föreslog Saint-Simon också inrättandet av två akademier: en för ”intressen” och en för ”känslor”. Den senare skulle ha till huvuduppgift att utveckla en systematisk doktrin om människans känslor. Ungefär vid denna tidpunkt lyckades Saint-Simon också övertala den kände kompositören till marseljäsen, Rouget de Lisle, att komponera en hymn till industrisamhällets ära. Resultatet var *Le Chant des industriels*, som bl a sjöngs vid ett massmöte av arbetare 1821 där även Saint-Simon deltog. ”Länge leve oss, industrins barn! Länge, länge leve vårt lyckliga arbete!”⁹

Under 1820-talet började Saint-Simon även att ompröva sin hållning till religionen. Tidigare hade han betraktat kristendomen mer eller mindre som skrock, men nu började han hävda att även industrisamhället behövde en tro. Denna omvärdering av religionen kom till ett klart klimax i *Nouveau Christianisme*, som Saint-Simon skrev ihop ett par månader före sin död i maj 1825. Huvudbudskapet i denna märkliga skrift var att den europeiska krisen endast skulle kunna lösas med hjälp av en ny slags kristendom, vars första trossats löd: ”*alla människor måste behandla varandra som bröder*”. Saint-Simon betraktade både katolicismen och protestantismen som kätterier och förespråkade en helt ny typ av kristendom, som först och främst skulle verka för arbetarklassens väl – för ”den fattigaste klassens moraliska och fysiska välstånd”, som han uttryckte det (ex Saint-Simon [1825] 1977:110, 173).

Kravet att Europa måste enas var lika viktigt för Saint-Simon när han skrev *Nouveau Christianisme* som i hans tidigare skrifter. Den Nya Kristendomen, menade Saint-Simon ([1825] 1977:186), ”är den sociala doktrin som passar Europa bäst på dess nuvarande stadium”. För att Europa skall kunna enas måste den Nya Kristendomen bli förhärskande i hela Europa. Den nya tron skulle ”göra människan lycklig, inte bara i himlen utan också på jorden”, och den skulle även leda till ”permanent fred” (Saint-Simon [1825] 1977:148, 163). Saint-Simon la nu också till ett tredje mål, något som särskilt framgår av de sista sidorna i *Nouveau Christianisme* där han kritiserade den heliga alliansen. Vad de olika medlemmarna av den heliga alliansen inte insett är att man inte kan regera enbart med hjälp av våld – människan behöver också moral och ideal. Återigen betonade Saint-Simon att Europa måste organiseras på ett sådant sätt att det gynnade ”den fattigaste klassens moraliska och fysiska välfärd”.

Det är nu dags att ställa frågan: Hur förhåller sig Saint-Simons idéer om Europa till den tid och det samhälle han levde i? Mera exakt, hur kom det sig att Saint-Simon valde just *industrin* som det som skulle ena Europa och leda till fred? Emile Durkheims teori om "kollektiva representationer" kan vara till hjälp i detta sammanhang. Som bekant menar Durkheim ([1911] 1974:91) att "de stora ideal som alla civilisationer bygger på" skapas vid vissa, exceptionellt kreativa perioder i historien. Som exempel på sådana "kreativa utbrott" ("*effervescence créatrice*") nämner Durkheim renässansen, reformationen och franska revolutionen.¹⁰ Vid dessa tillfällen i historien har det uppstått nya idéer eller "kollektiva representationer" om hur samhället bör se ut. Dessa har sedan betraktats som ideal och därmed fått en nästan religiös prägel. Durkheim satte mer eller mindre likhetstecken mellan nya samhällsideal och religiösa idéer; bägge, menade han, var i grund och botten *heliga*.

En del forskare har analyserat franska revolutionen utifrån durkheimianska utgångspunkter och bl a kunnat visa att de nya samhällsideal som uppstod på 1790-talet ofta upplevdes som heliga av de som deltog i revolutionen. Den förste som gjorde denna iakttagelse var Albert Mathiez (1904) i en studie av revolutionära kulter, vilken publicerades under Durkheims tid och även fick beröm av honom.¹¹ Mathiez' huvudtes var att det var fel att betrakta de olika revolutionära kulterna, som dök upp under revolutionsåren, endast som politiska fenomen eller som resultat av politiska strategier. Förnuftskulten, Kulten kring det Högsta Väsendet osv, hade snarare växt fram pga av behovet av nya, högre värden bland revolutionärerna. Mona Ozouf (1988), en samtida historiker, har på ett liknade sätt visat hur de revolutionära högtidligheterna på 1790-talet fyllde en kvasi-religiös funktion, nämligen att ingjuta den unga republiken med nya högre värden. Lynn Hunt (1984, 1988) har också visat hur revolutionärerna skapade sina egna heliga föremål som frihetsträd, patriotiska altare, osv.

Det står utan tvekan klart att man under franska revolutionen försökte skapa ett radikalt nytt samhälle. Adeln avskaffades och man inledde en intensiv kampanj för nationens avkristning. En republikansk kalender introducerades med veckor som var tio dagar långa och man införde även nya månadsnamn, komponerade av diktaren Fabre d'Eglantine. Hade revolutionen också ett förenat Europa bland sina mål och är det alltså här som Saint-Simons vision om ett enat och industriellt Europa har sina rötter? Den konstituerande församlingen fördömde ex den 22 maj 1790 alla krig i sin "Fredsdeklaration till Hela Världen" (se Duroselle 1990:251–52). Detta var naturligtvis inte det samma som att föreslå att Europa skulle enas, men förklaringen av den

2 maj 1790 uttrycker ändå en önskan om universell fred och detta var ett tema som ofta var förknippat med Europatanken i fredsplaner på 1600- och 1700-talen. Det är naturligtvis mycket svårt att rekonstruera vad folk tyckte och tänkte under revolutionens tumultartade år och att kartlägga de olika ”kreativa utbrotten”. Det står dock klart att antalet skrifter som innehöll förslag till hur Europa skulle kunna enas, ökade mycket snabbt under dessa år.¹²

I viss utsträckning är det uppenbart att Saint-Simons idéer har sina rötter i den franska revolutionen. Vi vet ex att Saint-Simon deltog i revolutionen, även om han aldrig gav den sitt fulla stöd. En jättelik kollektiv händelse som en revolution påverkar naturligtvis alla i samhället, inte bara de som deltar fullt och helt. Det är särskilt en del av Saint-Simons tänkande som verkar ha inspirerats direkt av revolutionen, nämligen hans idé att ”industrin” skall utgöra basen för ett enat Europa. Varför så är fallet är lättare att förstå om man erinrar sig att för Saint-Simon så var ”industri” liktydigt med ”produktion” – och uteslöt alltså per definition aristokratin, vars medlemmar inte arbetade. Från revolutionsåren och framåt riktade Saint-Simon sitt hat mot de som var sysslösa och improduktiva, och aristokratin framstod naturligtvis som en symbol för denna typ av människa. De som inte arbetade stämplade Saint-Simon som ”tjuvar” och ”parasiter”. Begreppspar ’industri-sysslöshet’ hos Saint-Simon hade alltså sin motsvarighet i Durkheims begreppspar ’det heliga-det profana’; och på samma sätt som Durkheim menade att det moderna samhället behövde en sekulär religion för att bli starkt och solidariskt, så måste morgondagens samhälle enligt Saint-Simon helt genomsyras av *industrie*.

Det finns också de som menar att *hela* Saint-Simons doktrin – inklusive idén att Europa måste enas – växte fram ur franska revolutionen. Jean Jaurès är en av dessa, och enligt honom ”fick Saint-Simon såväl sin inspiration som sina huvudidéer från franska revolutionen” (Jaurès 1903:137). Även om Jaurès har rätt till en del, måste hans uttalande dock modifieras eftersom det även finns element i Saint-Simons tänkande som troligen inspirerats av händelser *efter* franska revolutionen eller åtminstone efter dess för-napoleanska del. Under napoleonkrigen ökade ex antalet verk som förespråkade Europas enande och som även krävde att fred måste införas (se ex Foerster 1967:325-54). Och Napoleons militära nederlag 1813–1814, skriver Frank Manuel (1956:172), ”ledde till att det publicerades en svärm av politiska pamfletter med råd till de kungar och ministrar [som skulle sammanträda vid Wienkongressen]”. Som vi vet hade en av dessa pamfletter Saint-Simon till författare, och det var alltså här som han för första gången uttryckte åsikten att Europa kunde enas med hjälp av industrin. Men även om Saint-Simons uppfattning av ”produktion” och ”industri”

inspirerats av revolutionen, med dess hat mot aristokratin, var det förmodligen napoleonkrigen som fick honom att så starkt betona vikten av fred. Durkheim ([1912] 1990:301) menar som bekant att nya samhällsideal ofta uppstår när samhället utsätts för en "kollektiv chock", och man kan fråga sig om inte även krig tillhör denna kategori. Durkheim nämner inte krig när han ger exempel på "*effervescence créatrice*" (med undantag för korstågen), men dessa förändrar ju ofta samhället på ett lika fundamentalt sätt som revolutioner. Krig inspirerar ex ofta till planer om hur man skall organisera samhället så att det aldrig mer kan bli krig. Detta hände efter napoleonkrigen och även efter första och andra världskriget. Napoleons fälttåg ledde ofta till inbördeskrig och till att kollektiva emotioner av en sällan skådad kraft släpptes lösa. Att idealet om ett Europa präglad av fred så småningom skulle växa fram ur askan efter napoleonkrigen är kanske inte så förvånansvärt.

Det som är märkligast med Saint-Simons skrifter om Europa är, som jag påpekat tidigare, att de sammanför tre relativt fristående idéer från hans samtid: (1) att Europa måste organiseras på ett nytt sätt om det inte skall slitas sönder i krig; (2) att Europa måste enas och få en regering som är oberoende av de enskilda nationerna; och (3) att *industrin* skall spela en nyckelroll i morgondagens Europa. Vi vet också att dessa tre idéer för första gången fördes samman i Saint-Simons pamflett från 1814, *De la réorganisation de la société européenne*. Men i en viss utsträckning låg Saint-Simons viktigaste intuition – att dessa tre element kunde förenas – i tiden. Detta framstår klart om vi tittar på Parisintelligentsians liberala tänkare. 1814 publicerade ex Benjamin Constant sin välkända skrift *De l'esprit de conquête et de l'usurpation*, i vilken han framförde argumentet att den moderna ekonomin kommer att leda till fred. Förutom sitt berömda uttalande att "handels tidsålder" snart skall ersätta "krigens tidsålder", så antydde Constant också att Europa måste enas (Constant [1814] 1980:22–24, 34; Rougemont 1990:200-1). I den liberala tidskriften *Le Censeur* recenserades ex Saint-Simons pamflett om Europas enande från 1814 med stor välvilja och man presenterade även en egen, liknande plan. Enligt denna skulle "målen för [den europeiska] konfederationen . . . vara fred, lycka och välfärd" (*Le Censeur* 1815:29). Lånade *Le Censeur* sina idéer från Saint-Simon eller var det kanske snarare tvärtom? En forskare som försökt besvara denna fråga skriver: "Saint-Simon lånade sina idéer lika lite från *Le Censeurs* skribenter som dessa lånade sina idéer från Saint-Simon. Saken är helt enkelt den att alla levde i samma värld under åren 1814–1817" (Allix 1910:357).

Idén att industrin kan leda till fred och att Europa skulle kunna enas med hjälp av industrin låg s a s i luften på 1810-talet tack vare franska revolutionen och napoleonkrigen.¹³ Varken Saint-Simon eller någon an-

nan individ ”skapade” därför dessa idéer i ordets egentliga mening. Vad Saint-Simon däremot gjorde var att ge dem ett mycket slagkraftigt uttryck i sin pamflett från 1814 samt i andra skrifter. I rättvisans namn bör det också tilläggas att Saint-Simon formulerade temat enhet-och-fred-i-Europa-genom-industri på ett mycket klarare sätt än sina samtida, inklusive Benjamin Constant.¹⁴ På en punkt skiljde sig också Saint-Simons vision från den som hans samtida hade, nämligen vad avser Europaprojektets *emotionella* dimension. Mot slutet av sitt liv var Saint-Simon helt övertygad om att man inte kan bygga upp ett nytt samhälle enbart med hjälp av materiella intressen. Huvudbudskapet i *Nouveau Christianisme* var att det även krävs en moral och tro för att Europa skall kunna enas.

5

Fick Saint-Simons Europaprojekt några praktiska konsekvenser? Som alltid när det gäller idéer och deras effekter är det mycket svårt att besvara en fråga av denna typ. Att det existerar ett visst släktskap mellan Saint-Simons och Jean Monnets idéer vad gäller Europa har dock noterats då och då i rörelsen för ett enat Europa. Vanligtvis refererar man i sådana fall endast till Saint-Simons pamflett från 1814, *De la réorganisation de la société européenne*, och dess plan för hur man kan reformera Europas politiska struktur. I sitt standardverk om Europatankens framväxt skriver ex Denis de Rougemont ([1961] 1990:202) att Saint-Simon är ”den sanne föregångaren till den institutionalistiska delen av europarörelsen som resulterade i den Gemensamma marknaden (EEC)”. Jacques Delors (1991:v) har också sagt att när man läser Saint-Simons pamflett från 1814 ”tror man att man läser Jean Monnet”. Enligt Delors har inte bara den Gemensamma marknaden (EEC) inspirerats av Saint-Simon (som Rougemont alltså hävdar) utan även sådana EG-projekt som den Inre marknaden, den gemensamma valutan och den monetära unionen.

Rougemont motiverar sin höga uppskattning av Saint-Simon med argumentet att dennes pamflett från 1814 innehåller ”ett helt nytt perspektiv på hur man skall kunna ena Europa” (Rougemont [1961] 1990:201). Det nya bestod, enligt Rougemont, av följande två saker. För det första så föreslog inte Saint-Simon att man skulle ena Europa via fördrag mellan olika kungar, något som var vanligt på 1700-talet. Istället betonade han vikten av folkens medverkan i enandeprocessen via parlament. Och för det andra menade Saint-Simon att Europa skulle bindas samman med hjälp av gemensamma ekonomiska intressen. ”Mer än någon tidigare tänkare [som intresserat sig för Europas enande]”, säger Rougemont ([1961] 1990:202), ”förlitade sig [Saint-

Simon] på ekonomin”. Delors menar att Rougemont har rätt även på denna punkt och hänvisar till hur Saint-Simon sagt att det inte räcker med fördrag och kongresser – det behövs en starkare kraft om Europa skall enas: ”en kraft . . . som kan förena de olika viljorna, samordna alla handlingar, ta till vara de gemensamma intressena och svetsa samman beslutsamheten” (Saint-Simon [1814] 1977:173). Delors citerar också Saint-Simons ([1814] 1977:173) kommentar att ”varhelst det existerar gemensamma intressen i Europa så har dessa uppstått genom vetenskapen, konsten, rättssystemet, handeln, statsförvaltningen och industrin” (Saint-Simon [1814] 1977:173). Och slutligen, när Jean Monnet-stiftelsen 1967 gav ut en ny upplaga av Saint-Simons pamflett från 1814, skrev dess ordförande i förordet, ”Saint-Simon var kanske den förste som visade . . . att ekonomiska krafter kan spela en viktig roll i endandet av Europa och att enskilda intressen måste underordnas högre och gemensamma intressen” (Rieben 1967:6).

Men påverkade Saint-Simon någonsin Jean Monnet på ett direkt sätt? Monnet, som vi vet från hans memoarer, hade inte mycket till övers för böcker och det finns inget som tyder på att han någonsin läst Saint-Simon.¹⁵ Saint-Simonismen har emellertid alltid varit stark i Frankrike och en hel del personer i Monnets omgivning var influerade av Saint-Simons idéer.¹⁶ Huruvida man som Stanley Hoffmann (1965:145-46) skall klassificera Monnet som ”Saint-Simonist” eller inte kan naturligtvis diskuteras.¹⁷ Av större intresse är emellertid att det definitivt existerar en likhet mellan Saint-Simons och Monnets visioner om hur och varför Europa skall enas (se figur på nästa sida). Både Saint-Simon och Monnet trodde ex att enda sättet att undvika krig i Europa var att introducera en ny politisk struktur med en gemensam, högsta instans för hela Europa. Monnets motsvarighet till Saint-Simons Europeiska parlament var den sk Höga myndigheten i Europeiska kol- och stålunionen på 1950-talet. Denna skulle enligt fördragstexten vara ”överstatlig”, dvs den kunde ”vare sig begära eller mottaga instruktioner från någon regering eller något annat organ” (SOU 1967:57, 15). Monnet utarbetade också en allmän strategi för hur man skall kunna ena Europa, enligt vilken man först skulle lägga en *ekonomisk bas* och endast därefter bygga upp politiska och kulturella institutioner. Denna strategi har inte bara legat till grund för Kol- och stålunionen utan även för Gemensamma marknaden (EEC), Inre marknaden och den Europeiska unionen (EU).

6

Att en hel del personer i den pro-europeiska rörelsen varit intresserade av Saint-Simons idéer utgör naturligtvis ett skäl till att de bör uppmärksammas mer än hittills varit fallet. Men som alltid med Saint-

Simon blir man även fascinerad av hans enorma visionära kraft och förmåga att se in i framtiden. På område efter område har det visat sig att denne udda tänkare fått rätt i sina visioner. Vad gäller hans åsikter om Europa så står det klart att han var oerhört attraherad av idén att låta *arbetet* utgöra grunden för det nya samhället. På denna punkt skiljer sig egentligen inte Saint-Simon särskilt mycket från vare sig Marx eller t o m Durkheim. Alla tre trodde på vad man skulle kunna kalla för en av 1800-talets stora utopier, nämligen att människors identitet som arbetare är mycket starkare än deras etniska och nationella identitet. ”Arbetare i alla länder, förena er!”

Tanken att bandet mellan arbetande människor (*les industriels* i Saint-Simons terminologi) är så starkt att det kan överbrygga alla andra, konkurrerande intressen har dock gång efter annan visat sig vara felaktig. Den internationella socialismen fick ex en dödsstöt redan under första världskriget och verkar nu vara på väg ut ur historien för gott, åtminstone i sin marxist-leninistiska version. Och även europarörelsen har ett antal gånger tvingats inse att ekonomiska intressen utgör en synnerligen bräcklig grund för samverkan.

Men det bör slutligen också noteras att Saint-Simon just före sin död insåg att han kanske haft fel och att det inte gick att bygga upp ett nytt samhälle enbart på industrins grund. I sin sista skrift – *Nouveau Christianisme* – hävdade han istället att det behövs en ny kollektiv moral, en ny slags kristendom, för att Europa skall kunna enas. Kommer kanske Saint-Simon att få rätt även på denna punkt?

Saint-Simons respektive Jean Monnets vision av ett enat Europa. Monnets idéer exemplifieras med hjälp av hans huvudprojekt, den europeiska kol- och stålunionen (1951).

	Saint-Simon	Monnets kol- och stålunion
Den Europeiska Gemenskapens huvudsyften	att få slut på alla krig mellan de europeiska länderna; att skapa förutsättningar för materiell lycka på jorden	”bidraga till en höjning av levnadsstandarden och till framsteg i arbetet för freden . . . ersätta sekelsgammal rivalitet” (SOU 1963:57,9)
Hur den Europeiska Gemenskapen skall hållas samman	”industrin” skapar ett band mellan alla arbetande människor	”genom upprättandet av en ekonomisk gemenskap lägga de första grundstenarna för en vidsträcktare och djupare gemenskap mellan folk” (SOU 1963:57,9)
Den Europeiska Gemenskapens institutionella struktur	ett parlamentariskt politiskt system där ”industrin” spelar huvudrollen	ett politiskt system som byggts upp på en gemensam ekonomisk bas
Federala element i det Nya Europa	det Europeiska parlamentet representerar gemensamma europeiska intressen	Höga myndigheten representerar det allmänna intresset i Europa

Källor: Claude-Henri de Saint-Simon, *De la réorganisation de la société européenne* (1814), *Du système industriel* (1820–1822), Jean Monnet, *Mémoires* (1976); *Fördrag angående upprättandet av europeiska kol- och stålunionen* (1951; se SOU 1963:57).

NOTER

- ¹ Jag vill särskilt tacka HSFR, Centre Culturel Suédois och Överbibliotekarie J-C Garetta vid Bibliothèque de l’Arsenal i Paris för hjälp med denna artikel (som är en del av ett större verk om den europeiska gemenskapens rötter). En längre version på engelska kommer att publiceras under 1994 i *Archives Européennes de Sociologie*. – För litteraturen om Saint-Simon, se särskilt följande två bibliografier: Walch (1967) och Derre (1986). Den bästa biografien om Saint-Simon har skrivits av Frank Manuel (1956); för ett fint urval av hans texter, se Saint-Simon (1964).
- ² Durkheim gjorde detta uttalande i en föreläsningsserie om socialismen som han höll i Bordeaux 1895–1896 (se Durkheim 1960:114–115). Själv analyserade dock aldrig Durkheim temat om ett enat Europa hos Saint-Simon. När man under 1900-talet har diskuterat Europatanken hos Saint-Simon har man endast refererat till hans pamflett från 1814, *De la réorganisation de la société européenne*, men ej till hans övriga verk (se del 5 av denna artikel för mer information om diskussionen av denna pamflett).
- ³ Saint-Simons första skrift var en 8-sidig pamflett, *A la Société du Lycée*, som förmodligen publicerades i mars 1802 (för text plus kommentar, se Dautry 1948). Saint-Simon säger här att han kommit på en idé som skall gagna mänskligheten, och han är oerhört entusiastisk över sin upptäckt. Vari hans idé består, framgår dock inte av texten.

- ⁴ Enligt Martin (1925) publicerades en något annorlunda version av denna skrift 1802 eller 1803 med titeln *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines*. Vanligtvis citeras den senare versionen och 1803 används som publiceringsdatum. – Inom parentes kan det noteras att vissa författare har argumenterat att det var hela mänskligheten snarare än bara Europa som Saint-Simon ville ena och att han följdaktligen skall ses som en av de som inspirerat Nationernas förbund (ex Leroy 1924, Polinder 1943). Detta är dock inte riktigt och *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines* hette exempelvis i utkast *Lettre aux Européens* (se Saint-Simon 1925). Som Henri de Jouvenal (1925:xx-xxi) har uttryckt det i förordet till Saint-Simons pamflett från 1814 om Europas enande: "Saint-Simon uppfann inte Nationernas förbund; för honom fanns bara Europa".
- ⁵ Vad avser arbetsfördelningen mellan Saint-Simon och Thierry (1795–1856) så anses det allmänt att idéerna i pamfletten kom från Saint-Simon medan Thierry höll i pennan och förmodligen också stod för informationen om England. På försättsbladet till de två upplagorna från 1814 beskrivs Thierry som Saint-Simons "elev". (Se Gouhier 1941:81, Manuel 1956:195 samt Alfred Peréire i Saint-Simon [1814] 1925:xxxvi).
- ⁶ Saint-Simon föreslog också att den Europeiska konfederationen skulle kolonisera resten av världen: "Att kolonisera världen med hjälp av den europeiska rasen, som ju är överlägsen alla andra raser [vore] ett projekt för det Europeiska parlamentet som skulle sysselsätta européerna och göra dem lyckliga" (Saint-Simon [1814] 1977:204, 236).
- ⁷ Saint-Simon sägs ofta vara den som myntat orden "industriell" och "industrialisme". Detta är något av en överdrift även om Saint-Simon genom sina verk 1817–1818 hjälpte till att lansera ordet "industriell" och också var den första som använde ordet "industrialisme" 1823 (varefter termen introducerades till engelskan på 1830-talet; se Harsin 1930, *Oxford English Dictionary* 1933:236, *Grand Larousse de la langue française* 1975:2659–2660, *Le Grand Robert de la langue française* 1985:543–544, och Braudel 1991).
- ⁸ "Tout par l'industrie, tout pour elle".
- ⁹ För texten, se Rouget de Lisle [1821] 1977:445). Alexander Gerschenkron (1962:24–25) har noterat följande apropå denna hyllningssång till industrisamhället: "In the new hymn the man who once had called upon 'enfants de la patrie' to wage ruthless war upon the tyrants and their mercenary cohorts [dvs Rouget de Lisle] addresses himself to 'enfants de l'industrie' – the 'true nobles' – who would assure the 'happiness of all' by spreading industrial arts and by submitting the world to the 'peaceful laws of industry'. Ricardo is not known to have inspired anyone to change 'God Save the Queen' into 'God Save Industry' ". Inom parentes kan noteras att Gerschenkron huvudsakligen såg saint-simonismens förhållande av industrin som ett försök att skapa en ideologi som kunde skynda på industrialiseringsprocessen i ett land som hamnat på efterkälken i detta avseende.
- ¹⁰ Durkheim skriver om kollektiva representationer främst i *Formes élémentaires de la vie religieuse* och "Jugements de valeur et jugements de réalité" (se Durkheim [1921] 1990 och [1911] 1974). Intressanta analyser av begreppet "kollektiva representationer" står att finna bl a i Mestrovic 1985 och Alexander 1988.
- ¹¹ Se i detta sammanhang även *L'Ancien régime et la révolution* där Tocqueville visar på parallellerna mellan religiösa rörelser och franska revolutionen (ex Tocqueville [1856] 1955:10–14).
- ¹² Det publicerades 19 planer under åren 1738–1788 och 15 under åren 1789–1799 (se Foerster 1967:325-54 för en lista av planerna).
- ¹³ För en diskussion av Frankrikes ekonomi vid denna tidpunkt, se ex Cameron (1961).

- ¹⁴ Medan Saint-Simon betonade *industrins* betydelse så fokuserade Benjamin Constant på *handeln*. För den relativt vanliga uppfattningen på 1700- och 1800-talen att handel och krig var oförenliga, se Hirschman (1977).
- ¹⁵ Enligt Richard Mayne, som kände Monnet personligen, så "läste han [dvs Monnet] inte särskilt mycket vid sidan av tidningar, och hans personliga bibliotek bestod till största delen av böcker som vänner och lärjungar givit eller dedicerat till honom" (brev till RS från den 23 juni 1992).
- ¹⁶ Bland dessa märks ex Robert Marjolin, en intressant figur i detta sammanhang inte minst därför att han studerade sociologi för Durkheim. Man kan också nämna ekonomen François Perroux, som var inspirerad av såväl Saint-Simon som Schumpeter. Med "saint-simonismen" menar man den rörelse som uppstod på 1800-talet och som var inspirerad av Saint-Simons idéer. Den hade en utopisk gren (vilken präglades av excesser och snart dog ut), men ledde även till en viktig rörelse bland unga industri- och bankmän. Saint-simonisterna hjälpte bl a till att bygga ut Frankrikes järnvägsnät och skapade även den första moderna industribanken, *Crédit Mobilier*. Den senare imiterades snart över hela Europa, bl a i Sverige (Stockholms Enskilda Bank).
- ¹⁷ I sitt välkända verk *In Search of France* säger ex Hoffmann att Monnet tillhör den saint-simonistiska traditionen. På författarens fråga om varför han klassificerat Monnet på detta sätt, svarade Hoffmann: "Jag kallade Jean Monnet för en saint-simonist därför att han passar in i den traditionen. Jag har ingen aning om han läste Saint-Simon eller böcker om Saint-Simon (ex av Durkheim och Bouglé)" (brev till RS från den 31 mars 1992).

REFERENSER

- Alexander, Jeffrey, red. (1988). *Durkheimian Sociology: Cultural Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allix, Edgard (1910). "J.-B. Say et les origines de l'industrialisme", *Revue d'économie politique* 24:303-63.
- Braudel, Fernand (1991). "The Word 'Industry' ", sid 502-505 i vol. 2 av *The Identity of France*. Övers. Siân Reynolds. London: Fontana Press.
- Cameron, Rondo (1961). *France and the Economic Development of Europe 1800-1914*. Princeton: Princeton University Press.
- Le Censeur (1815). "Considérations sur la situation d'Europe, sur la cause de ses guerres, et sur les moyens d'y mettre fin (1)", sid 1-41 i *Le Censeur*. Paris: Chez Mme. Marchant.
- Constant, Benjamin [1814] (1980). *De l'esprit de conquête*. Préface de Denis de Rougemont. Lusanne: Editions Favre.
- Dautry, Jean (1948). "Sur un imprimé retrouvé du Comte de Saint-Simon", *Annales historiques de la révolution française*, 20 (Januari-Mars):290-93.
- Delors, Jacques (1990). "Préface", sid i-vii i Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe. La conscience européenne à travers les textes d'Hésiode à nos jours*. Mesnil-sur-l'Estrée: Christian de Bertillat.
- Derre, J.R., red. (1986). *Regards sur le saint-simonisme et les saint-simoniens*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Durkheim, Emile [1895-96] (1960). *Le Socialisme*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Durkheim, Emile [1911] (1974). "Value Judgments and Judgments of Reality", sid 80-97 i *Sociology and Philosophy*. New York: The Free Press.
- Durkheim, Emile [1912] (1990). *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Duroselle, Jean-Baptiste (1990). *Europe: A History of Its Peoples*. Övers. Richard Mayne. London: Viking.

- Foerster, Rolf Hellmut (1967). *Europa. Geschichte einer politischen Idee. Mit einer Bibliographie von 182 Einigungsplänen aus den Jahren 1306 bis 1945*. München: Nymphenburger Verlagshandlung.
- Gerschenkron, Alexander (1962). "Economic Backwardness in Historical Perspective", sid 5–30 i *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gouhier, Henri (1941). *La jeunesse d'Auguste Comte et la formation du positivisme. Vol. 3. Auguste Comte et Saint-Simon*. Paris: J. Vrin.
- Harsin, Paul (1930). "De quand date le mot 'industrie'?", *Annales d'histoire économique et sociale* 2:235–242.
- Hirschman, Albert O. (1977). *The Passions and the Interests: Arguments for Capitalism before Its Triumph*. Princeton: Princeton University Press.
- Hoffmann, Stanel et al, red. (1965). *In Search of France: The Economy, Society and Political System in the Twentieth Century*. New York: Harper & Row.
- Hunt, Lynn (1984). *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkely: University of California Press.
- Hunt, Lynn (1988). "The Sacred and the French Revolution", sid 25–43 i Jeffrey Alexander (red.), *Durkheimian Sociology: Cultural Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaurès, Jean (1903). "La Doctrine saint-simonienne et le socialisme", *La Revue Socialiste* 38 (Augusti):129-49.
- de Jouvenal, Henri (1925). "Préface", sid x–xxii i Claude-Henri de Saint-Simon (red. Alfred Peréire), *De la réorganisation de la société européenne*. Paris: Les Presses Françaises.
- Leroy, Maxime (1924). "La Société professionnelle des nations", sid 123-34 i *Henri de Saint-Simon: Le socialisme des producteurs*. Paris: Marcel Rivière.
- de Lisle, Rouget [1821] (1977). "Premier chant des industriels", sid 444-51 i vol. VI av Saint-Simon, *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Manuel, Frank E. (1956). *The New World of Henri Saint-Simon*. Cambridge: Harvard University Press.
- Martin, Paul (1925). "Saint-Simon et sa Lettre d'un habitant de Genève à l'humanité", *Zeitschrift für Schweizerische Geschichte* 5:477-97.
- Mathiez, Albert (1904). *Les Origines des cultes révolutionnaires (1789–1792)*. Paris: Société Nouvelle de la Librairie d'Édition.
- Mestrovics, Stjepan (1985). "Durkheim's Renovated Rationalism and the Idea that Collective Life is Only Made of Representations", *Current Perspectives in Social Theory* 6:199–218.
- Monnet, Jean [1976] (1978). *Memoirs*. Övers. Richard Mayne. New York: Doubleday & Company.
- Ozouf, Mona (1988). *Festivals and the French Revolution*. Övers. Alan Sheridan. Cambridge: Harvard University Press.
- Pahl, R.E. (1991). "The Search for Social Cohesion: From Durkheim to the European Commission", *Archives Européennes de Sociologie* 32:345–360.
- Peréire, Alfred (1925). "Introduction", sid 23–39 i Claude-Henri de Saint-Simon, *De la Réorganisation de la société européenne*. Paris: Les Presses Françaises.
- Polinger, Elliot (1943). "Saint-Simon, the Utopian Precursor of the League of Nations", *Journal of the History of Ideas* 4:475-83.
- Rieben, Henri (1967). "1814–1957–1967", sid 5–6 i Claude-Henri de Saint-Simon, *De la réorganisation de la société européenne*. Lausanne: centre de Recherche Européenne.
- Rougémont, Denis de [1961] (1990). *Vingt-huit siècles d'Europe. La conscience européenne à travers les textes d'Hésiode à nos jours*. Mesnil-sur-l'Estrée: Christian de Bertillat.

- Saint-Simon, Claude-Henri de [1803] (1977). "Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines", sid 7–61 i vol. I av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de [1814] (1977). "De la réorganisation de la société européenne", sid 153–248 i vol. I av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de [1816–1818] (1977). "L'Industrie", sid 10–223 i vol. I, sid 5–174 i vol. III av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de [1820–1822] (1977). "Du système industriel", sid 1–240, 1–262, 1–94 i vol. III av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de [1824] (1977). "Catéchisme des industriel", sid [A]1–[A]203, [B]1–[B]201 i vol. IV och sid 1–47 i vol. V av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de [1825] (1977). "Nouveau Christianisme", sid 1–192 i vol. III av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de [1858] (1977). "Mémoire sur la science de l'homme", sid 1–313 i vol. V av *Oeuvres*. Genève: Slatkine Reprints.
- Saint-Simon, Claude-Henri de (1925). "Lettre aux Européens", sid 73–83 i *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporaines* (red. Alfred Peréire). Paris: Félix Alcan.
- Saint-Simon, Claude-Henri de (1964). *Social Organization, the Science of Man and Other Writings*. Ed. with an introduction by Felix Markham. New York: Harper & Row Publishers.
- Saint-Simon, Claude-Henri de (1977). *Oeuvres*. 6 vol. Genève: Slatkine Reprints.
- Simmel, Georg [1915] (1976). "The Idea of Europe", sid 267–271 i P.A. Lawrence *Georg Simmel: Sociologist and European*. Nairobi: Nelson.
- SOU 1963:57. *Översättning av fördrag angående upprättandet av europeiska kol- och stål-gemenskapen*. Stockholm: Isaac Marcus boktryckeri aktiebolag.
- Tocqueville, Alexis de [1856] (1955). *The Old Régime and the French Revolution*. Övers. Stuart Gilbert. New York: Doubleday & Company.
- Walsh, Jean (1967). *Bibliographie du saint-simonisme*. Paris: Vrin.

SUMMARY

Richard Swedberg

Saint-Simon's Vision of a United Europe

While there exists a considerable literature on Saint-Simon's work as a whole, practically no research has been devoted to the theme of a united Europe in his writings. This essay traces this theme from his first to his last writings. While in the beginning of his career Saint-Simon emphasized that *science* would save Europe from its crisis and also unite it, he later emphasized the role of *industry*. In his famous pamphlet from 1814, *De la réorganisation de la société européenne*, Saint-Simon also suggested what the political structure of a united Europe may look like. What is remarkable about Saint-Simon's mature vision of a united Europe is that Saint-Simon here brings together three separate ideas from the 18th and 19th century: (1) Europe has to be reorganized if there is to be an end to all the wars; (2) Europe must get a government that is independent of the individual countries; and (3) industry will bind people together and play a key role in Europe's unification. An effort is made – through Durkheim's theory of collective representations – to explore the roots of Saint-Simon's vision in the French Revolution and its aftermath. Parallels between Saint-Simon's ideas and those of Jean Monnet are discussed in the last part of the article.

Finns svenskheten?

En granskning av teorier om svenskt folklygne, svensk folkkaraktär och svensk mentalitet

JAN CH KARLSSON

Beteendevetenskapliga institutionen, Försvarets Forskningsanstalt

Inledning

I forskningen om svenskhet råder en motsättning mellan att betrakta svenskhet som ideologisk konstruktion och som faktiskt existerande social struktur. Motsättningen kan vara fruktbar, men kan också utvecklas till en steril klyfta som blir oöverstiglig. Det tycks mig därför vara viktigt att diskutera grunderna för att över huvud taget tala om svenskhet i den senare betydelsen. Vad är egentligen svenskhet?

Jag skall diskutera tre framställningar av svenskheten som social och/eller mental struktur. Det är de tre som jag bedömer som de mest ambitiösa försöken under 1900-talet att besvara frågan hur vi svenskar är. Dessa böcker är Gustav Sundbärgs *Det svenska folklygnen*, Georg Brandells *Svensk folkkaraktär* och – naturligtvis – Åke Dauns *Svensk mentalitet*. De är skrivna under vitt skilda tider – tiotalets början, fyrtiotalets mitt och åttiotalets slut – men de försöker alla besvara samma fråga: Vad karaktäriserar svenskarna? I det nuvarande sammanhanget är jag alltså intresserad av vad dessa framställningar egentligen kan säga oss om svenskheten.

Gustav Sundbärg var statistiker och har skrivit en bok som brukar betraktas som en klassiker inom området, *Bevölkerungsstatistik Schwedens 1750–1900*; ett par år var han även utgivare av tidskriften *Aperçus statistique internationaux*. Han intresserade sig emellertid även starkt för det svenska och redigerade samlingsverket *Sveriges land och folk*. Vidare ledde han den statliga Emigrationsutredningen. Hans bok om folklygnen i Sverige är sedan lång tid en av mina stora läsfavoriter och min mångåriga läsning av Sundbärg tror jag inte bara beror på att det är så lätt att lägga ett visst löje över äldre litteratur om nationalkulturer. Läsningen har också mer positiva grunder: Dels den njutning hans stilistiska elegans bereder mig och dels njutningen av en dialektisk analys – om än omedveten. Vid en jämförelse är Brandell och Daun rent ut sagt tråkiga.

Georg Brandell var lektor i pedagogik och psykologi och hans pro-

duktion var vittomfattande. Den spänner till exempel över ett stort verk om svensk undervisnings- och uppfostringshistoria, en studie av Gustaf Fröding och en översikt över teorier om karaktärs- och temperaments-typer. I boken om den svenska folkkaraktären utgår han från rasbiologiska teorier, men på ett relativt nyanserat sätt. Han gör en mycket skarp åtskillnad mellan den vetenskapliga rasbiologiska forskningen och den nazistiska rashygieniska propagandan. Därvid slår han mycket hårt mot den senare, som han anser vara en vulgarisering av rasvetenskapen. Så långt tycks det mig, trots allt, ganska sympatiskt.

Men det blir svårare när det strax visar sig att han menar att rashygienismen bara är den ena dåliga extremen. Den andra är sociologin och psykologin: Sociologer och de flesta psykologer tror att allt är socialt och inte biologiskt betingat. Kanske är det min reaktion på Brandells antisociologiska och antipsykologiska ståndpunkt, som gör att jag uppfattar det här uttalandet som just rashygieniskt (Brandell 1944:125): "Vill man så långt det går befria den svenska folkroppen från det asiatiska gift som med zigenarna sipprat in i den, så finns det blott ett medel som är särskilt verkande, nämligen att hindra dessa asociala individer från att fortplanta sig." Men just den meningen är nog ändå ett undantag. Jag skall försöka ta upp Brandells resonemang utan hänsyn till psykologer, sociologer och zigenare.

Åke Daun är alltför välkänd för att behöva någon presentation.

Svenskhetsdrag

Mitt syfte är inte att återge respektive författares framställning av svenskheten, utan att försöka granska och värdera deras tillvägagångssätt. Vad kan vi mot den bakgrunden säga om svenskheten utifrån dessa böcker? Därför kan jag vara mycket kort om svenskhetens innehåll.

Enligt Gustav Sundbärg (1911) är vi svenskar modiga, tappra, ridderliga, humana, motståndare till rättshaveri och i besittning av en utomordentlig organisationsförmåga. Vi är också artiga, gästfria och sorglösa. Däremot har vi mycket dålig psykologisk insikt och vi saknar helt nationalkänsla. Enligt Georg Brandell (1944) har vi en sällsynt kulturskapande förmåga, vi är mycket begåvade och vi har en heroisk livsuppfattning. Vidare kännetecknas vi av stor organisationsförmåga, självhävdebegär och individualism. Samtidigt utmärks vi av besinning, storsinne, känslomässig innerlighet och natursinne. Här finns emellertid även några negativa drag, såsom att vi brister i människokänedom och fosterlandskärlek. Enligt Åke Daun (1989a) betonar vi oberoende och vi är blyga, konfliktundvikande, allvarsamma och ärliga. Dessutom är vi känsllosvala och starkt förnuftsinriktade.

Sådan är svenskheten.

Svenskhetsdebatt

Svenskheten står under debatt. Det finns en stark kritik mot idéerna om svenskhet över huvud taget – en kritik som går ut på att svenskheten är en medveten konstruktion med bestämda syften. Den skall överbrygga motsättningar mellan klasser, kön, livsformer, regioner och så vidare; den skall uttrycka en nationell gemenskap över alla klyftor. Så menar Orvar Löfgren (1985) att stora delar av våra föreställningar om svenskhet skapades av borgerskapet under 1800-talets senare del med just denna avsikt. Ett av de exempel han nämner är det här:

Den första stugan som flyttades till Skansenberget, var Morastugan och Siljansbygden var just huvudmålet för borgerskapets pilgrimsvandringar till allmogesamhället. Hit sökte sig sekelskiftets turister för att leka bönder, klä sig i folkdräkt och röra sig i ett levande museum. Dalkarlen blev till den typiske svenske bonden och Dalarna till svenskhetens urkälla. Varför det? Den bygdekultur som skapats här var verkligen inte särskilt representativ för svensk allmoge, snarare en mycket säregen livsform, men dalfolkets otypiska livsform passade väl in i den borgerliga mytologin om det gamla bondesamhället.

Klassklyftorna var mindre i detta småbondelandskap än i andra delar av landet. Här fanns inte ett stort landsbygdsproletariat som störde bilden av den trygga gemenskapen. Dalkarlen fick personifiera en rad borgerlig dygder, här fanns frihetsälskande, individualistiska och rakryggade karlar som hade heder, ära och traditionsfasthet i kroppen. Med hjälp av Karlfeldts dikter, Carl Larssons Sunbornsbilder, Zorns kullor och den gryende turistindustrins marknadsföring blev Dalarna till svenskhetens modell och urhem. (Löfgren, 1985:20–21)

En aktuell analys av en mängd sådana exempel finns i en bok med den talande titeln *Försvenskningen av Sverige* (Ehn m fl 1993). Motsvarande kulturella skapelser kan man finna även i andra länder (se till exempel Hobsbawm och Ranger 1983 eller Ehns m fl främsta inspirationskälla, Anderson 1993), liksom i andra tider. För Sveriges del kan man exempelvis tänka på att Olaus Magnus på 1500-talet hävdade att svenskarna uppfunnit skriftspråket med sina runor eller på försöken på 1600- och 1700-talen att tilldela Sverige rangen som historiens först skapade nation.

Men denna debatt har också berört själva forskningen om nationell mentalitet. Ett tungt vägande inlägg gjordes redan på 1940-talet av Herbert Tingsten (1941), när han jämförde ett stort antal sådana analyser från olika länder. Genomgången omfattar framför allt svenska, danska, tyska och franska verk, men han nämner också deras motsvarigheter från österrikiskt, engelskt, spanskt och ryskt håll. Den fråga han tar upp är hur författarna beskriver det egna landets nationalkaraktär i förhållande till andra nationalkaraktärer. Hans slutsats lyder:

De försök av karakteristik av det egna folket, till nationell självprövning, som här genomgåtts, förete undantagslöst samma huvuddrag. Den nation, folkpsykologen tillhör, är svar att karakterisera på grund av sina motsägande och stridiga, icke sällan till ytterlighet utvecklade egenskaper. Ofta skyntar tanken, att nationen är en avbild i smått av mänsklig-

heten och att dess egenart just består häri. Vissa gemensamma nationella drag kunna dock fastställas. Landsmännen äro individualistiska och frihetsälskande, inbördes söndrade och avundsjuka. Deras nationalkänsla är svagt utvecklad, de är alltför toleranta, milda och passiva. Utlandet beundras och efterliknas, medan det egna missaktas. I förhållande till andra folk, som äro eniga, beslutsamma och aggressivt nationella, arbetar det egna folket med stora och oförtjänta svårigheter. Dess grundläggande problematik är kombinationen av överlägsna egenskaper och svag självhävvelse. Främlingarna äga, trots mindre framstående egenskaper, starkare självkänsla. (Tingsten, 1941:125–126)

När svenska författare analyserar svenskar, så tillskrivs vi samma egenskaper som när danskar analyserar danskar, tyskar analyserar tyskar och så vidare; och när svenskar analyserar danskar, så tillskrivs de samma egenskaper som vi tillskrivs när danskar analyserar oss.

Tingstens internationella jämförelser av litteratur om nationell mentalitet ställer denna forskningsinriktning i tvivelsmål. Han menar också att hela genren egentligen har ett politiskt syfte; den är, säger han (1941:127), ”ägnad att motivera och aktivisera nationalistiska tendenser”. Genom den egna nationen tar man parti för det högt moraliska, men samtidigt osäkra, komplicerade och svaga, mot det mindre moraliska, bestämda, enkla och starka. Därmed kan man gå till strid med gott samvete.

På samma sätt som bilden av dalkarlen var en strävan att uppamma en specifik bild av en nationalkaraktär, kan man alltså se den här typen av forskning som utförd i liknande syften. Kritik av det här slaget anser jag vara väsentlig och riktig. Den tycks mig drabba Sundbärg och Brandell hårt – och kanske kan man säga att Daun inte är tillräckligt medveten om den. Samtidigt finns en risk att kritiken medför ett avfärdande av *all* forskning om nationell mentalitet som förljugen och utförd i mer eller mindre suspekta syften.

En utväg ur det dilemma, som denna typ av kritik försätter svenskhetsforskningen i, skulle kunna vara att omtolka begreppet ’svenskhet’. Vi är vana att begreppet betecknar det som är specifikt och typiskt svenskt i jämförelse med andra nationer, det vill säga att ’svenskhet’ är ett komparativt grundat begrepp. Nu finns emellertid en argumentation för ett annat synsätt. Så säger Arnstberg (1989:35):

Svenskt är det som förekommer och är vanligt i Sverige, *oberoende* av om det förekommer någon annanstans. Antar man inte denna ståndpunkt riskerar man att förlora sig i historiska legitimeringar. Går man tillräckligt långt tillbaka, så kanske inte någonting alls är ’svenskt’.

Den norska etnologen Marianne Gullestad (1989) för ett något vidare resonemang, men hon drar samma principiella slutsats. Hon vill göra en distinktion mellan å ena sidan *kulturella processer inom en nation* och å andra sidan *nationella kulturella processer*. De förstnämnda är de som alltid pågår i människors vardagsliv i ett land och som innehåller impli-

cita eller outtalade symboler, kategorier och andra kunskapsformer. De sistnämnda är mer specifika och framför allt explicita eller uttalade symboler och kategorier för nationen. Det är särskilt en aspekt av denna begreppsliga åtskillnad, som Gullestad framhåller (1989:84): "Nationella symboler är formgivna för att vara nationella och diskontinuerliga, (...) medan det som delas på en vardagsnivå också kan delas av invånare i grannationer och kan alltså vara kontinuerliga tvärs över nationer." Distinktionen är alltså i grunden ganska enkel: Uttryck för nationalism är begränsade till en viss nation, medan drag i människors vardagsliv är – eller kan åtminstone vara – likadana i flera nationer. "Typiska fenomen inom en nation är inte nödvändigtvis typiska bara för den nationen", framhåller Gullestad (1989:84).

Tolkat i relation till Löfgrens och Tingstens kritik mot idéerna om svenskheten, innebär resonemanget att svenskhet inte måste vara enbart svensk. Detta är egentligen ett intrikat spörsmål med många vinklingar, men låt mig inskränka mig till att kommentera två problematiska punkter. För det första menar jag att svenskhetsforskningen bör tillåta sig att kunna avslöja myter om svenskheten – något som kräver att den griper över Gullestads distinktion. I det hon kallar 'kulturella processer' inom en nation kan mycket väl ingå det hon benämner 'nationella processer'. Det är exempelvis högst sannolikt att, som Arnstberg (1989:14) hävdar, vi svenskar till vardags håller på att stärka vår nationella identitet för närvarande. För det andra förefaller det mig vara helt poänglöst att tala om en svenskhet om den är identisk med danskheten, engelskheten, holländskheten och så vidare. Om det typiskt svenska också är det typiskt danska, så är det varken svenskt eller danskt.

Rädslan för nationalismens negativa sidor – till exempel utnyttjande för krigiska syften, rasism eller försök att skyla över sociala motsättningar inom nationen – bör inte hindra oss från att undersöka huruvida det finns nationella mentaliteter. Även om jag anser Tingstens och Löfgrens kritik vara relevant, accepterar jag alltså inte omtolkningen av svensketsbegreppet. Jag tror personligen att det finns en svenskhet, men det är å andra sidan endast ett försanthållande från min sida. När jag nu skall försöka granska Sundbärgs, Brandells och Dauns framställning av svenskheten, är det för att *pröva om svensketsforskningen lyckats påvisa existensen av en svenskhet* och klargöra hur den i så fall ser ut. Mitt inlägg i debatten har således en något annorlunda vinkel än Löfgrens och Tingstens.

Förutsättningar för att finna svenskheten

Det tycks mig relativt lätt att se att vissa drag i svenskheten återkommer hos såväl Sundbärg och Brandell som hos Daun, även om de värderas olika. Det gäller exempelvis organisationsförmåga. Sundbärg och Brandell betraktar denna som odelat positiv; hos Daun uttrycks den däremot i termer som ofta har en negativare klang, såsom rationalistisk planeringsfilosofi och en strukturerad, icke-spontan fritid. Samtliga nämner också en kärlek till naturen, liksom en stelhet i det vardagliga umgänget och en brist på psykologisk insikt. Vidare kan man finna drag som nämns av två författare, men som saknas i den tredje framställningen. Tydligast tycks mig detta vara när det gäller Sundbärgs och Brandells betoning av krigiska dygder och en bristande nationalkänsla, vilket är resonemang som helt saknas hos Daun. Slutligen finns även karaktäristika hos svenskar som återfinns i endast en av analyserna. Hit hör den blyghet som Daun påpekar, den känslomässiga innerlighet som Brandell framhåller och den brist på ekonomiskt sinne som Sundbärg betonar.

Med en sådan här enkel sällningsmekanism skulle man kunna vaska fram drag, som bör vara genuint svenska: De drag som samtliga författare nämner. Skillnaderna i uppsättningen karaktäristika skulle man sedan kunna analysera som till exempel förändringar i svenskheten sedan seklets början. Men här finns ett problem: Vad är egentligen grunden för dessa listor? När den holländske samhällsvetaren Bart van Heerikhuizen sammanställt en motsvarande lista från litteratur om den nederländska folkkaraktären, säger han:

Det första som slog mig beträffande denna lista var att den var ett sådant virrvarr. Man kunde försöka hur mycket som helst att göra den mer systematisk, (...) men ansträngningarna i denna riktning var i grunden meningslösa, eftersom den inte utgjorde mycket mer än en osammanhängande samling kännetecken som tid efter annan användes till att beskriva 'holländarna'. (van Heerikhuizen, 1982: 108–109)

Samma sak tycks mig gälla för den svenska litteraturen. Låt oss därför se litet på förutsättningarna för de drag hos svenskarna, som framförs i respektive verk.

Sökljusproblemet

Ingen av de refererade författarna definierar explicit sitt grundläggande begrepp; det är därför svårt att få någon helt klar uppfattning av innebörden av termerna 'folklynne', 'folkkaraktär' och 'mentalitet'. Sundbärg säger över huvud taget ingenting i frågan. Inte heller anger han sin metod för att utforska det svenska folklynnet. Han förefaller att utan någon större systematik ha plockat ihop ett antal drag och sedan – om

än med stor skicklighet – kombinerat dem med varandra till en beskrivning av svenskhetens betydelse för emigrationen och Sveriges position i världen.

Det är också svårt att hos honom se varför svenskheten ser ut just så som den gör. Han ger dock några ledtrådar. För det första finns en antydning om att ett biologiskt arv har betydelse. Sundbärg (1911:25) säger nämligen att om man skulle råka på en person med ett svenskklingande namn som intresserar sig för det rent mänskliga, det psykologiska, ”så bör man icke underlåta att taga reda på hvilket familjenamn som bars af hans – mor.” Avvikande drag från det svenska folklynnat kan alltså, åtminstone i detta avseende, bero på främmande härstamning. Vidare nämner Sundbärg vår gamla konstitutionella frihet och en lång fredsperiod som orsaker till bristen på nationell instinkt. Här är det alltså inte fråga om en biologisk, utan en historisk förklaring. Slutligen menar han (1911:5) att den svenska naturen utgör ”den djupaste förklaringsgrunden till den svenska nationens oförstörbara kraft och hälsa”. Detta innebär en tredje förklaringsvariant, som kanske kan kallas naturgeografisk. Det är oklart i vilken mån och på vilket sätt som dessa skilda typer av förklaringar samverkar till utformningen av det svenska folklynnat. De förefaller vara *ad hoc*-förklaringar utan inre samband.

Brandell då? I en kort diskussion om termen ’folkkaraktär’ för han ett resonemang om skillnaden mellan individ, massa och grupp. Därvid kritiserar han folklynnforsknarna för att de inte tar hänsyn till dessa distinktioner. Det är så gott som omöjligt, menar Brandell, att ange ett folks karaktär utifrån individer. Skillnaderna är för stora, dels i den enskildes rasblandning och dels i de individuella variationerna inom en och samma ras. Inte heller massan är lämplig som iakttagelseobjekt, eftersom den är ett tillfälligt fenomen; den är en ansvarslost handlande mobb. Det är istället gruppen, med sin organisation, gemensamma traditioner och känslor, arbetsfördelning och samfälliga mål, som utgör undersökningsobjektet för folkkaraktären. Nationen bildar en sådan grupp och den svenska nationen är det svenska folket under statlig organisation. – Men mer än så lyckas jag inte finna hos Brandell. Frågan vad en folkkaraktär är förblir obesvarad.

Han förefaller inte heller ha någon systematisk grund för vad det är man skall leta efter när man söker dragen i en folkkaraktär. Han tycks bygga på en implicit föreställning om en rasmässig hierarki, i vilken vissa raser är viktigare för att skapa kultur än andra; även kulturerna kan rangordnas hierarkiskt efter någon absolut princip, som han dock inte klargör.

Förklaringarna till folkkaraktären bygger explicit på rasbiologi. Varje ras har sin uppsättning ärftliga karaktäristika. Ett problem är natur-

ligtvis rasblandning, men det finns klarlagda principer för vilka konsekvenser en sådan får, enligt Brandell (1944:92):

Blandning mellan en högre och lägre stående ras leder i allmänhet till att avkomman intellektuellt och moraliskt kommer att stå på en högre nivå än den ras som står lägre men på en lägre nivå än den som står högre. Sådan rasblandning är således till fördel blott för den lägre stående rasen, ej för den andra. Tillhör föräldrarna raser som båda i fråga om begåvning befinner sig på en hög nivå, så kan rasblandningen medföra, att begåvningen hos avkomman eller hos en del av den stegras i avsevärd grad.

Ett svårare problem är varifrån en viss ras' karaktäristika egentligen kommer. Såvitt jag förstår finns de bara där. Brandell nöjer sig med att argumentera mot konkurrerande teorier, framför allt de som utnyttjar sociala faktorer men även de som bygger på att klimatet skulle ge upphov till specifika karaktärsdrag. Rasegenskaperna framstår som en förklaringsgrund, som inte behöver förklaras.

Men därmed får hela argumentationen karaktären av ett cirkelresonemang: Av en ras' handlingsrepertoar kan man sluta sig till vissa karaktärsdrag och dessa leder till handlingsrepertoaren. Även för Brandells del får därför förklaringen av varje enskilt drag i den svenska folkkaraktären *ad hoc*-förklaringens prägel. Varken de skilda dragen eller orsakerna har något inre samband.

Daun (1989a:50) tar å sin sida avstånd från "den generaliserande innebörden av begreppet folkkaraktär, alltså att (mer eller mindre) alla människor av en viss nationalitet förenas av en bestämd 'karaktär' eller personlighet". I den mån denna kritik är avsedd gentemot Brandell, tycks den mig emellertid vara missriktad, eftersom denne betonar att

varje ras och varje folk innesluter individer som i fråga om psykiska egenskaper har de största skiljaktigheter att uppvisa. Den intellektuella utrustningen sträcker sig från genialitet till idioti och den moraliska likaledes från den högsta ner till den lägsta, dvs den utpräglade kriminaliteten. Detta gäller om den nordiska rasen lika väl som om den östbaltiska, alpiska och fäliska, om det svenska folket lika väl som om det judiska. (Brandell, 1944:40)

Kritiken är mer tillämplig på innebörden av begreppet 'folklynne', så som det framstår hos Sundbärg.

I vilket fall betraktar Daun termen 'folkkaraktär' som förvetenskaplig och föredrar själv att tala om mentalitet. Därmed avser han psykologiska dispositioner eller personlighetsdrag. Detta innebär emellertid, såvitt jag kan se, ingen lösning på det begreppsliga problemet, eftersom Daun inte definierar vad han menar med 'personlighet' (än mindre vad det betyder när han senare använder termer som 'personlighetssyndrom' och 'personlighetsstruktur'). Ingenting ändras ju av ett byte av ord om innebörden av det nya ordet inte klargörs. Det enda som nu sker när Daun säger att mentalitet är personlighetsdrag, är att problemet flyttas

till denna term. Inte heller Daun definierar således sitt grundläggande begrepp.

Vidare handlar det inte om mentalitet i allmänhet, utan om den svenska mentaliteten; personligheten ställs i relation till en bestämd nationell kultur. Även här tycks det mig finnas osäkerheter. Man kan tänka sig åtminstone tre – renodlade eller schabloniserade – varianter av svenskhetens styrka i detta avseende utifrån olika riktningar inom personlighetspsykologin. En skulle säga att personlighetsdragen alltid finns där, de är oförändrade i alla situationer och kulturer. En person i Mora och en i Kuala Lumpur kan ha samma psykiska dispositioner, trots att den ena lever i en svensk och den andra i en malajsisk kultur. En annan skulle säga att personligheten formas och omformas av kulturen. Vem som helst som levt tillräckligt länge i Mora får vissa karaktärsdrag, även om personen i fråga levt hela sitt tidigare liv i Kuala Lumpur. En tredje skulle säga att det som framkommer i en viss situation varken är något svenskt eller malajsiskt – det är ”situationistiskt”; en person är inte alltid densamma och det är heller inte kulturen som ensam avgör. Situationen i sig är den bestämmande faktorn.

Dauns ståndpunkt tycks mig i dessa sammanhang vara vacklande. Han ger ibland uttryck för den första varianten, såsom när han hävdar att vissa personligheter egentligen passar bättre in i någon annan kultur än den de lever i. Ytterligare en vinklig av samma tanke finns i en diskussion om blyghet i Sverige och USA; detta personlighetsdrag uppmannas här och undertrycks där, men det existerar ändå i ungefär samma utsträckning i båda nationerna. Vid andra tillfällen anammar Daun den andra varianten. Han fastslår till exempel (1989a:63) att ”den omgivande mänskliga miljön föder vissa karaktärsdrag”. Den tredje varianten, den situationistiska, nämner han inte.

Nu måste jag medge att de tre riktningar inom personlighetspsykologin som jag nämnt är till ytterlighet förenklade; det är inte troligt att någon forskare ansluter sig helt till någon av dessa versioner. Detta är heller inte min poäng. Det är rimligt att tänka sig att det bakom Dauns resonemang ligger ett antagande om en växelverkan mellan kultur och personlighet, alternativt att personligheten är en mekanism som aktiveras i en viss typ av kultur, men inte i en annan. Trots att han ägnar ett helt kapitel åt respektive begrepp, lyckas han emellertid inte klargöra sin position. Med tanke på att Daun betraktar mentalitet som ett personlighetsdrag och analyserar den svenska kulturens mentalitet, hade ett sådant klargörande varit välkommet. Det förefaller mig vara svårt att säga vad svensk mentalitet egentligen är hos Daun, vad denna begreppsliga konstellation syftar på.

Om vi ändå fortsätter till mentalitetens innehåll, så är denna för Daun i grunden en fråga om frekvenser – förekomsten av ett visst per-

sonlighetsdrag i förhållande till motsvarande förekomst i andra nationer. På denna fundamentala punkt har Henry Montgomery (1989) utsatt hans framställning för en kritisk granskning, som både tar hänsyn till det kvantitativa material Daun bygger på och enkätdata som han inte utnyttjar. Montgomery finner att Dauns redovisade siffror egentligen ger ett mycket svagt stöd för att svenskheten skulle innehålla sådana drag som blyghet, oberoende, konfliktundvikande och förnuftsbetoning; andra enkätdata öppnar dessutom för helt andra tolkningar. Vidare visar det sig att Daun – utan att veta om det – råkat ut för rena felaktigheter i den svenska versionen av den internationella enkät, som han bygger på; i ett fall är en fråga felöversatt och i ett annat fall är själva siffrorna oriktiga. Montgomerys slutsats är att Dauns kvantitativa material inte ger tillräckligt stöd för hans slutsatser. (I sitt svar på kritiken menar Daun (1989b) att Montgomery är allmänt okunnig om kulturskillnader och att han inte tar hänsyn till Dauns kvalitativa data; även om båda typerna av motkritik skulle vara riktiga, förändrar det inte att det finns brister i Dauns kvantitativa material).

Dauns analys måste sägas vara vida överlägsen den som presenteras av Sundbärg och Brandell, men där finns ändå stora begreppsliga och empiriska frågetecken. Den i mina ögon avgörande svagheten delar han emellertid med dessa författare: Även Daun saknar en systematisk teoretisk grund som sökljus för mentalitetens drag. Vi vet exempelvis inte varför blygheten och konfliktundvikandet finns med i resonemanget, men inte modet och tapperheten; varför förnuftsorienteringen och tungsinnet, men inte storsinnet och den heroiska livsuppfattningen – och så vidare.

Därmed är det naturligtvis också svårt att konstruera en sammanhängande förklaringsgrund till den svenska mentaliteten, men Daun gör ett aktningvärt försök. Hans skiss till förklaring (som för övrigt har mycket gemensamt med den som Hannertz (1983) tidigare presenterat) innehåller en primär och en sekundär del: Det ogynnsamma odlingsklimatet utgör orsak till mentalitetens uppkomst (primär) och sedan har denna mentalitet förts vidare genom olika sociala institutioner och den allmänna samhällsutvecklingen (sekundär). Resonemanget har därmed inte samma *ad hoc*-karaktär som när det gäller Sundbärg och Brandell, men tycks mig ändå tveksamt. I den socialantropologiska litteraturen finns ju gott om exempel på folk som levt under minst lika hårda naturvillkor som de i Sverige, men som ändå inte uppvisar några större likheter med den svenska mentaliteten så som Daun beskriver den. Alla sådana exempel ställer Dauns ansats till förklaring i tvivelsmål.

Man kan här också lägga märke till att Sundbärg, som ligger närmare det "bondesverige" som utgör Dauns primära förklaring, har en helt annan syn än Daun på vår rationalitet och att få saker och ting gjorda.

Enligt Sundbärg är vi inte alls pragmatiska – tvärtom är konvensen viktigare än att våra planer går i lås.

Sammanfattningsvis utgör ett första problem i litteraturen om svensk mentalitet att det brister i systematiken i de drag som anges. Det saknas ett sökljus, det vill säga teoretiska utgångspunkter som talar om vad man skall leta efter när man söker svenskheten.

Nationellt, övernationellt och tvärnationellt

I studierna av svenskheten är det nationen som utgör helheten, även om där kan finnas vissa interna skillnader. Varje sådan avvikelse betraktas emellertid som en variation på samma nationella tema. Det finns ett svenskt tema, ett danskt tema, ett holländskt tema och så vidare. Studierna utgör således exempel på ett angreppssätt på nationell nivå.

Analyser av karaktär och mentalitet kan emellertid också utgå från en övernationell nivå. Det innebär att tyngdpunkten läggs vid någon process, som omfattar många nationer. Det kan gälla en endimensionallitet, skapad av industrikapitalismen (Marcuse 1968), modernitetens ständiga krav på förändring (Berman 1987) eller ”den tysta revolutionens” utveckling från materiella till post-materiella värden (Ingelhart 1977). Jag skall ta upp en sådan teori, Norbert Elias’ (1989a och 1991) uppmärksammade analys av vad han kallar ’civilisationsprocessen’. I den refererade litteraturen om svenskheten har jag nämligen funnit vissa paralleller till Elias: Svenskt folklygne, svensk folkkaraktär och svensk mentalitet innehåller drag, som även Elias diskuterar.

Elias menar till att börja med att begreppet ”civilisation” uttrycker västerlandets självmedvetande, eller till och med nationalmedvetandet. Han säger:

Det sammanfattar alla de punkter på vilka de tre senaste seklernas västerländska samhälle anser sig överträffa tidigare eller ’mer primitiva’ samhällen. Med detta begrepp försöker det västerländska samhället beskriva vad det är som är dess särart och dess stolthet: *Dess teknologiska nivå, dess beteendemönster, dess världsåskådning, och så vidare.* (Elias, 1989a:86)

Vi västerlänningar betraktar oss själva som civiliserade, som färdigutvecklade, och det är denna civilisation som vi skall överföra till andra – till dem som ännu inte kommit dithän. Här finns en första parallell. Daun menar nämligen att ett av de svenska kulturdragen är att vi inte anser oss ha någon specifik kultur. Även Arnstberg uttrycker samma tankegång; han säger (1989:12) till exempel att ”svenskarna bär på en kultur, som inte vill uppfatta sin egen ’kulturlighet’”. Daun formulerar

det så, att vi helt enkelt betraktar oss själva som bara moderna, medan alla andra är efterblivna. Bland svenskar finns, framhåller han

en outtalad attityd, som innebär att det är invandrarna som är särskilt kulturbundna, som i sitt beteende styrs av mer eller mindre irrationella trosföreställningar och traditioner. De äter inte griskött och männen förbjuder sina hustrur att gå ut ensamma . . . Svenskarna betraktas däremot som 'moderna'. De tillhör 'det moderna, urbaniserade industrisamhället' och har just i denna mening egentligen ingen särskild kultur annat än gamla fest-traditioner, såsom midsommarfirande, vilka vi håller vid liv av sentimentala skäl. Särskilt 'moderna' är, om man så vill, våra värderingar, exempelvis demokrati, jämställdhet, rationalitet, fridsamhet. Vi menar att alla andra länder så småningom kan eller bör ansluta sig till de värderingar vi omfattar. (Daun, 1988:322–323)

Daun använder inte ordet 'civilisation' utan uttrycket 'modern', men tendensen är densamma som i Elias' resonemang om civilisationen som västerlandets självmedvetande och nationalmedvetande.

Men det finns ytterligare ett gemensamt drag och detta har än större betydelse för perspektivet på nationell mentalitet. Elias lägger nämligen själv en annorlunda mening i begreppet 'civilisationsprocess' än den han angav ovan. För det första, säger han, har civilisationsprocessen ingen början och inget slut; den är ständigt pågående genom de mänskliga samhällenas historia. (Jag skall inte gå in på förklaringarna till denna utveckling, utan bara ta upp dess grunddrag). För det andra är innehållet i civilisationsprocessen en allt starkare affektkontroll. Ju mer civiliserade vi är, desto mer har vi fått gränser i oss själva för känslor och handlingar. Vi utrustas tendentiellt efter hand med ett allt starkare självtvång, som kväver vissa känslor- och handlingsrepertoarer; våra inre kontrollmekanismer blir allt strängare. Och även här tycker jag mig finna vissa paralleller med tankegångarna om svenskheten. Elias' jämförelser mellan affektstrukturen hos människan för några hundra år sedan och den moderna människan, faller ut ungefär så som jämförelserna mellan till exempel sydlänningar och svenskar. Så här beskriver Elias människorna på 1400-talet och vårt etnocentriska synsätt på dem:

Ena stunden skämtar de med varandra, i nästa stund hånar de varandra, det ena ordet ler till det andra och plötsligt är de i bitter fejd med varandra. Mycket av det som förefaller oss motsägelsefullt – deras intensiva fromhet, deras våldsamma skräck för helvetet, deras skuld-känslor, deras botgöring, de häftiga glädjeutbrotten, deras plötsligt uppfammande och otyglat starka hat och aggressivitet – allt detta är, liksom de snabba lynnesväxlingarna, i själva verket symptom på en och samma gestaltning av känslolivet. Drifterna, känslorna luftades mer ohämmat, direkt och öppet än senare. Det är bara vi som upplever denna intensiva fromhet, denna starka aggressivitet och denna grymhet som motsägelsefulla, eftersom allt hos oss är mer dämpat, måttfullt och beräknat och vi har fått alla sociala tabun inbyggda som självtvång i själva driftslivet. (Elias, 1989a:305–306)

Fjortonhundredatalsmänniskan upplever känslorna starkare, svänger snabbare mellan olika känslolägen och handlar direktare och spontanare. Hon är inte lika kontrollerad i sina upplevelser och handlingar som vi.

Beskrivningen skulle – *mutatis mutandis* – lika gärna kunna vara hämtad från någon av framställningarna om svenskheten. Sundbärg skulle ha jämfört oss med danskarna, Brandell med medelhavsrasen och Daun med högkontextkulturer, men tendensen skulle ha varit densamma. Med hjälp av Elias' resonemang om civilisationsprocessen¹ skulle vi alltså kunna betrakta väsentliga drag i litteraturen om svenskheten på så sätt, att vi egentligen bara befinner oss i spetsen för en övernationell utveckling. Svenskarna präglas av en stark affektkontroll och andra nationer är tendentiellt på väg åt samma håll.

Men det finns också representanter för ett angreppssätt, i vilket det är mentalitets- och andra skillnader *inom* nationer som betonas. Man söker utveckla någon typ av social och kulturell kategorisering, som varken förelägger de väsentliga skiljelinjerna till nationella eller till övernationella processer; kategoriseringen skär istället tvärs igenom nationerna, den är tvärnationell.

Den tydligaste och mest traditionsrika representanten för detta angreppssätt är förmodligen marxistisk klassanalys. Uppmaningen ”proletärer i alla länder, förena er” bygger just på tanken att en typ av sådana sociala gränser – klassgränsen – är den väsentliga, inte nationsgränsen. Men här finns även andra teoretiska inriktningar. En sådan gäller livsstilar (se till exempel Müller 1989), där man exempelvis i en undersökning presenterar nio amerikanska livsstilar (Mitchell 1984) och i en annan åtta italienska (Fabris & Mortara 1984), men där det också finns internationella jämförelser (MacNulty 1981). I någon mån kan man också finna försök att kombinera klass- och livsstilsanalys (Bertaux 1977 och 1983).

Jag skall emellertid kort ta upp en typ av analys, som jag själv (Jakobsen & Karlsson 1993) bedriver, nämligen livsformsanalys.² En livsform är en social struktur, som i sig utgör en sammansmältning av två andra strukturer, nämligen en arbetsform och en kärleksform. Varje livsform består av en specifik praktik och en därtill internt relaterad – och således också specifik – uppsättning tankefigurer. Innebörden av varje sådan tankefigur är alltså unik för var och en av livsformerna. De mest kända skillnaderna gäller förmodligen tankefiguren ”arbete” i några av livsformerna. I arbetarlivsformen kan vi beteckna denna som ”arbete→fritid”; den innehåller en relation mellan dessa två sfärer som medför att arbetet är ett medel och fritiden ett mål. Karriärlivsformens tankefigur omfattar den motsatta relationen, ”arbete←fritid”; arbetet utgör mål och fritiden ett medel för att nå mål i arbetet. I självständighetens livsform finner vi ”arbete↔fritid”; det innebär att det inte finns någon sådan åtskillnad. På samma sätt innehåller några andra av existensens mest grundläggande tankefigurer helt olika innebörder. Me-

kanismerna bakom vardagens handlingssätt och tankemönster medför att livsformerna bildar kvalitativt skilda kulturer.

Den här typen av analys betonar alltså starkt att det även inom en och samma nation finns så klart åtskilda kulturer att de inte i första hand kan förstås som undergrupper till någon gemensam nationell kultur. Vissa drag i praktiken och vissa tankefigurer kan vara likadana, men livsformsspecifika karaktäristika kan mycket väl tänkas existera tvärs över nationerna.

Nivåproblemet

Min diskussion i det här avsnittet leder fram till att frågan om en nationell kulturs särdrag inte kan behandlas som en självklarhet. Så kan det som uppfattas som svenska nationella särdrag egentligen vara en del av en övernationell process; Elias säger här att man för att kunna förstå såväl personlighetsstrukturer som sociala strukturer måste betrakta dem som ömsesidigt beroende aspekter av samma långsiktiga förändringsprocess – det vill säga civilisationsprocessen. Men det kan också vara så att det som framstår som en svensk mentalitet egentligen bara gäller någon viss livsstil, klass eller livsform. Varje sådan kategori kan då principiellt vara tvärnationell, det vill säga att den har mer gemensamt med sin motsvarighet i andra länder än med andra svenskar.

Det tycks mig alltså vara rimligt att skilja mellan tre olika perspektiv på en analys av kulturer och mentaliteter i detta sammanhang. I ett första angreppssätt är helheten någon övernationell utveckling, som eventuellt kan ha nationella eller till och med intranationella variationer. En andra *approach* är den i vilken ett nationellt tema, exempelvis svenskheten, utgör helheten. Det tredje angreppssättet förlägger helheten till tvärnationella kulturer, varvid nationen blir ett underordnat fenomen.

Hur förhåller sig då de tre svenskhetsanalytikerna Sundbärg, Brandell och Daun till dessa nivåer? Samtliga befinner sig på den andra nivån, den nationella. Varken Sundbärg eller Brandell har emellertid något att säga i nivåfrågan. Detta är kanske särskilt anmärkningsvärt när det gäller Brandell, eftersom den borde vara en svår teoretisk nöt att knäcka för honom: Den nordiska rasen förekommer ju inte bara i Sverige. Raser är tvärtom tvärnationella fenomen. Men han tycks alltså bortse från problemet.

Endast Daun visar någon medvetenhet om existensen av andra nivåer än den nationella. Han för en argumentation, som går ut på att det i och för sig finns till exempel klasskillnader inom varje nation, men att dessa inte är så betydelsefulla att de överväger nationsskillnaderna. ”Det svenskarna har gemensamt är t ex något annat än det engelsmän-

nen eller fransmännen har gemensamt”, framhåller han (1989a:12) exempelvis. Vidare är han medveten om att stora delar av hans material är hämtat från den urbana medelklassen, men han hävdar – i linje med detta resonemang – att denna inskränkning egentligen inte har någon betydelse. Det finns ett svenskt grundtema, som framträder i alla klasser om man jämför dem med motsvarande sociala kategori i andra nationer. Samtidigt menar han att alla sådana frågor är resultat av olika abstraktionsnivåer. Han kan därmed även tänka sig överordnade kulturer, till exempel en gemensam västeuropeisk sådan.

Även om Daun alltså nämner nivåproblemet har han knappast tagit tillräcklig hänsyn till det. Det är omöjligt med hans uppläggning av svensketsstudien att hävda att det faktiskt existerar ett svenskt tema. Han har helt enkelt inte undersökt huruvida så är fallet. Han går till och med så långt att han lägger detta ansvar på var och en, som kan komma att kritisera honom för att inte behandla det tvärnationella problemet: Han menar att varje argument, som går ut på ”att andra svenska miljöer motsäger bokens teser, bör ackompanjeras av jämförelser med motsvarande miljöer i andra länder” (1989a:18) – och därvid skulle det svenska temat framträda. Det är möjligt att det är så, men Daun har inte kunnat visa det. Han har det bara som ett antagande och han vill vända på den bevisföring, som annars gäller i vetenskapliga sammanhang. Om man håller fast vid (det i mina ögon helt rimliga) kravet att man själv skall belägga sin tes, är Dauns undersökning otillräcklig för att vi skall kunna säga att svenskheten existerar – och än mer för att vi skall kunna veta hur den ser ut. För att studien skulle kunna uppfylla kravet, måste den vara upplagd på ett sådant sätt att Daun systematiskt kan jämföra mentaliteten i exempelvis skilda livsformer eller klasser i olika nationer. Men det är den inte.

Nivåproblemet är, menar jag, lika allvarligt som sökljusproblemet. Man kan inte seriöst behandla frågan om svenskheten utan att ta hänsyn till detta problem i undersökningen. Ingen av våra svensketsförfattare gör dock detta. Sammantaget medför dessa brister att varken Sundbärg, Brandell eller Daun kan sägas ha kunnat påvisa svenskhetens existens.

Sammanfattning

Utifrån de tre mest ambitiösa försöken under 1900-talet att karaktärisera svenskheten, ställer jag frågan om dessa verk gör det möjligt att säga att det existerar en svenskhet och klargöra vad den i så fall innehåller för drag. Två problem visar sig vara dominerande i dessa ansatser. Det ena kallar jag sökljusproblemet och det handlar om vad man skall leta

efter när man söker svenskheten, dvs en teori som specificerar forskningsområdet. Det andra benämner jag nivåproblemet och det gäller hur nationella karaktäristika behandlas i relation till å ena sidan övernationella och å andra sidan tvärnationella relevanta fenomen. Ingen av de tre författarna har lyckats lösa dessa problem i undersökningsuppläggningsen eller i argumentationen; till och med själva medvetenheten om dem förefaller vara ringa med tanke på deras centrala ställning för forskningsuppgiften. Slutsatsen måste därför bli att vi för närvarande inte vet om det finns en svenskhet eller ej.

NOTER

¹ För hans framställning av tyskheten, se Elias (1989b).

² Vår utveckling av livsformsanalys medför att den skiljer sig väsentligt åt från den som Højrup (1983) och Christensen (1987) står för. Vi har bland annat en helt annan vetenskapsteoretisk utgångspunkt och vi inarbetar en patriarkatsteori för att försöka komma till rätta med den sociocentriska könsblindhet, som vidlåter den ”danska” analysen. Det skulle emellertid föra för långt att här gå in på dessa skillnader. Därför väljer jag också att ge exempel från sådant i analysen, som är gemensamt för de båda ansatserna.

LITTERATUR

- Anderson, Benedict (1993), *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Arnstberg, Karl-Olov (1989), *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*. Stockholm: Carlssons.
- Berman, Marshall (1987), *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Lund: Arkiv.
- Bertaux, Daniel (1977), *Destins personnels et structure de classe. Pour une critique de l'anthropologie politique*. Paris: Presses Universitaires.
- Bertaux, Daniel (1983), ”Vie quotidienne ou modes de vie?” *Revue Suisse de sociologie*, vol 9, nr 1.
- Brandell, Georg (1944), *Svensk folkkaraktär. Bidrag till det svenska folkets psykologi*. Stockholm: Effelives.
- Christensen, Lone Rahbek (1987), *Hver vore veje. Livsformer, familietyper og kvindeliv*. Köpenhamn: Etnologisk forum.
- Daun, Åke (1988), ”Svenskhet som hinder i kulturmötet”, i Åke Daun & Billy Ehn (red): *Blandsverige. Om kulturskillnader och kulturmöten*. Stockholm: Carlssons.
- Daun, Åke (1989a), *Svensk mentalitet. En jämförande studie*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Daun, Åke (1989b), ”Perspektiv på svensk mentalitet.” *Tvärnsnitt*, vol 11, nr 4.
- Ehn, Billy, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (1993), *Försvenskningen av Sverige. Den nationella förvandlingen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Elias, Norbert (1989a), *Sedernas historia. Del 1 av Norbert Elias civilisationsteori*. Stockholm: Atlantis.
- Elias, Norbert (1989b), *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Elias, Norbert (1991), *Från svärdet till plikten. Del 2 av Norbert Elias civilisationsteori*. Stockholm: Atlantis.
- Fabris, Giampaolo & Vittorio Mortara (1986), *Le otto Italie. Dinamica e frammentazione della società italiana*. Milano: Arnoldo Mondadori.

- Gullestad, Marianne (1989), "Small Facts and Large Issues: The Anthropology of Contemporary Scandinavian Society." *Annual Review of Anthropology*, vol 18.
- Hannertz, Ulf (1983), *Den svenska kulturen*. Stockholm: Socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Heerikhuisen, Bart van (1982), "What Is Typically Dutch? Sociologists in the 1930s and 1940s on the Dutch National Character." *The Netherlands Journal of Sociology*, vol 18, nr 2.
- Hobsbawm, Eric & Terence Ranger, red. (1983), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Højrup, Thomas (1983), *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Köpenhamn: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Ingelhart, Ronald (1977), *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jakobsen, Liselotte & Jan Ch Karlsson (1993), *Arbete och kärlek. En utveckling av livsformsanalys*. Lund: Arkiv.
- Löfgren, Orvar (1985), "Hur tillverkar man ett kulturarv?," i David Gaunt & Orvar Löfgren: *Myter om svensken*. Stockholm: Liber.
- MacNulty, Christine (1981), *Values and Lifestyles in Western Europe*. (VALS Report No. 20). Menlo Park: SRI International.
- Marcuse, Herbert (1968), *Den endimensionella människan*. Stockholm: Aldus.
- Mitchell, Arnold (1984), *The Nine American Lifestyles*. New York: Warner.
- Montgomery, Henry (1989), "Myter om svensken." *Tvärsnitt*, vol 11, nr 3.
- Müller, Hans-Peter (1989), "Lebensstile. Ein neues Paradigma der Differenzierungs- und Ungleichheitsforschung?" *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol 41, nr 1.
- Sundbärg, Gustav (1911), *Det svenska folklynnnet. Aforismer*. Stockholm: Norstedt.
- Tingsten, Herbert (1941), *Idékritik*. Stockholm: Bonniers.

SUMMARY

Jan Ch Karlsson

Does Swedishness Exist? A Scrutiny of Theories about the Swedish National Character and Mentality.

Three prominent analyses of Swedishness are discussed: Do these analyses make it possible to say that Swedishness exists and, in that case, what characteristics it has? Two problems appear when reading these works. The first I call 'the search light problem', dealing with what to look for when searching for Swedishness, i.e. a theory that defines the area of research. The other problem concerns levels of analysis; it has to do with how national characteristics are related to, on the one hand, transnational and, on the other hand, crossnational phenomena. None of the authors have succeeded in solving these problems in their research designs or in their argumentations; even the awareness of the existence of these problems seems to be very limited. My conclusion is therefore that research on Swedishness has so far not been able to show that Swedishness exists.

Recensioner

Jose Alberto Diaz: *Choosing Integration*, Uppsala universitet 1993.

I dagens Europa har främlingsfientlighet och nationalism fått ett uppsving. Den ekonomiska depressionen, osäkerheten om Europas framtid och de ökande flyktingströmmarna har lett till ett hårdnande klimat för minoriteter och invandrare. Även den svenska invandrapolitiken har börjat ifrågasättas av många debattörer.

Jose Alberto Diaz (JAD) har skrivit en avhandling med titeln: *Choosing integration. A theoretical and empirical study of immigrant integration in Sweden*. Avhandlingen behandlar frågor av brännande aktualitet och det är glädjande att en avhandling i sociologi tar upp frågor som är aktuella och som i djupet berör samhällenas förvandling och utveckling i vår tid. Avhandlingen har en klassisk form: Utifrån redovisade teoretiska utgångspunkter, härleds en modell. Ur modellen härleds hypoteser, vilka sedan testas mot ett empiriskt material. Avhandlingen avslutas med ett kapitel där resultaten summeras och där det teoretiska perspektivets och den härledda modellens förklaringskraft diskuteras. Syftet med avhandlingen sammanfattas på följande sätt:

1. Att beskriva integrationstillståndet för olika invandrargrupper inom olika sfärer av det sociala livet i Sverige.
2. Att fastslå vilka skillnader som föreligger mellan tre utvalda invandrargrupper, chilensare, jugoslavare och finländare.
3. Att urskilja de handlingsfaktorer hos individerna och de strukturella egenskaper i aktörernas omgivning som kan förklara integrationsnivån i de olika grupperna.

Den teoretiska utgångspunkten är att integrationsprocessen för olika invandrargrupper bäst kan analyseras utifrån ett individperspektiv, där slutresultatet för gruppen kan ses som en summa av individuella valhandlingar och där individerna antas handla rationellt. JAD pläderar m o starkt för principen om metodologisk individualism och för ett *rational choice*-perspektiv. Utifrån dessa allmänna principer presenteras sedan själva analysmodellen, som bygger på den tyska sociologen Hartmuth Essers modeller.

En kortfattad beskrivning av innehållet

Avhandlingen inleds med ett introducerande avsnitt, där JAD ser bristande integration som ett problem som leder till att många invandrare lever ett sämre liv än vad de skulle behöva göra, med lägre levnadsstandard, mindre politiskt inflytande och sämre sociala kontakter. Den av-

görande distinktionen mellan assimilation och integration är enligt JAD att assimilation bör förstås som kulturell likhet, medan integration handlar om sociala relationer. Det handlar om umgänget mellan grupper, som kan vara kulturellt olika. Assimilation handlar alltså om tendensen till eliminering av kulturella och beteendemässiga skillnader mellan invandrare och infödda, genom inläring av språk, normer och värden som hör ihop med det nya landet. Integration handlar om att bli en del av det sociala livet i det nya landet, dvs att uppnå likhet när det gäller tillgången till värdefulla resurser.

I kapitel 3 diskuteras integrationen i relation till utvecklingen av invandringspolitiken i Sverige. JAD menar att det föreligger ett behov av att omformulera politiken. Han menar att trots en del positiva konsekvenser, så är de negativa konsekvenserna mera tungt vägande, genom att invandrarkulturerna har varit sociala konstruktioner med en oklar referens till den faktiska kulturen i hemlandet. Vidare har fokuseringen på kultur lett till en indirekt legitimering av en hierarki där invandrarna hamnar långt ner. Nya mål måste formuleras för invandringspolitiken, bort från "föreskriven multikulturalism", till förmån för ett i alla sammanhang kraftigare betonande av faktorer som befrämjar invandrarnas integration.

I kapitel 4 presenteras den teoretiska modell som styr de empiriska analyserna i avhandlingen. Utgångspunkten är Hartmuth Essers modell över faktorer som styr invandrarnas inlemmande i det nya samhället. Modellen skiljer mellan aktörsfaktorer och omgivningsfaktorer. Aktörsfaktorerna kan samlas under rubrikerna motivation, kognition, attribution och motstånd. Omgivningsfaktorerna är möjligheter, barriärer och alternativ.

I de följande kapitlen testas modellen mot data. Först analyseras den strukturella integrationen, sedan den sociala. Därefter följer ett kapitel om vad som benämns politisk integration och främst handlar om naturalisering, dvs byte av medborgarskap. JAD noterar att Sverige snarare kan ses som en "fransk" nationalstat än som en "tysk", dvs en nationalstat som funnits länge och vars politiska bas är etablerad långt före de nationalistiska idéernas uppblomstring på 1800-talet. Därför lägger man mera vikt vid politiken och territoriet, än vid idéer om någon slags kulturell gemenskap inom den "svenska nationen". Detta leder bl a till att rättigheterna för utländska medborgare med uppehållstillstånd är vida och inte skiljer sig så mycket från de svenska medborgarnas – bortsett från rätten att rösta i riksdagsval. 'Naturalisering ses som ett nyckelbegrepp när det gäller att konstruera solidaritet mellan olika grupper och skapa ett integrerat samhälle. Slutligen studeras betydelsen av etnisk diskriminering för integrationen.

Genomgående analyseras de tre invandrargrupperna var för sig och

enkla sambandsanalyser och multivariata analyser försöker identifiera vilka faktorer som är av vikt för den strukturella integrationen i respektive invandrargrupp. Analyserna styrs av hypoteser, härledda ur den handlings-teoretiska modellen. Samma tillvägagångssätt gäller genom hela det empiriska avsnittet, som i den meningen är mycket konsekvent.

I det avslutande 9:e kapitlet summeras resultaten och slutsatserna. JAD menar att en mera konsekvent genomförd analys utifrån rational choice-perspektivet skulle kunna ge djupare kunskaper om integrationsprocessen. Genom att ta in faktorer som aktörernas preferenser, deras humankapital, deras förväntningar, kostnaderna för integrationen, samt omgivningens reaktioner i form av tävlan och konkurrens mellan etniska aktörer, skulle vi nå bättre kunskaper om integrationsprocessen än vad som varit möjligt inom ramen för den föreliggande undersökningen.

JAD har inte samlat in något material, utan gjort en sekundärstudie, dvs han utnyttjar ett tidigare insamlat material och analyserar det på nytt. I detta fall består data av material från en surveyundersökning som gjordes av Stockholms läns landstings regionplanekontor år 1984 och som har presenterats i en rad rapporter i serien "Invandrare i Stockholms Län". Ett urval av svenska inflyttare till Stockholm kan i detta material jämföras med invandrare från Chile, Finland, Grekland, Jugoslavien och Polen, vilka alla bodde i Stockholms län i februari 1984. Av dessa grupper väljer JAD ut tre för jämförande analyser: Chile, Finland och Jugoslavien. De svenska inflyttarna finns med i vissa jämförande analyser, men är i många fall uteslutna. Det finns i materialet 141 chilensare, 166 jugoslaver och 235 finländare.

Kritik

Mina huvudinvändningar mot avhandlingen kan sammanfattas i sex punkter:

1: *Bristande överensstämmelse mellan den förda invandrarpolitiska diskussionen och de framtagna resultaten.* De resultat som studien tar fram, visar hur olika typer av förklaringsfaktorer är relaterade till olika slags integration och hur förklaringsfaktorernas relativa betydelse varierar i de tre invandrargrupperna. Det är svårt att utifrån detta dra några klara slutsatser om behovet av en förändrad invandrarpolitik i Sverige. Risken är att det kommer att uppfattas så, att de teser om svensk invandringspolitik som förs fram är grundade på resultaten av de empiriska analyserna, även om detta ej påstås i avhandlingen.

2. *Bristande diskussioner om alternativa förklaringar.* Konsekvens är i sig en styrka. Enligt min uppfattning skulle avhandlingen dock vunnit på att förhålla sig något mindre programmatiskt till de teoretiska ut-

gångpunkterna. De allmänna resonemangen om värdet av rational choice och metodologisk individualism lider ibland av en polemisk ton som ändå inte tillför denna diskussion något egentligt nytt. Alternativa modeller och förklaringar kunde också ha diskuterats.

När det gäller den metodologiska individualismen så formuleras den ibland väldigt starkt. Det låter ibland som om kollektiv inte fanns. Metodologisk individualism behöver ju inte betyda att man anser att människor inte samverkar, formerar grupper och organiserar sig.

Graden och formerna av rationalitet hos invandrarna skulle också kunnat diskuteras mer. Vad betyder moraliska band och åtaganden, eller normativa förväntningar? Är det alltid individer som fattar beslut, är det inte ofta familjer? Vad har det för betydelse om man flyr hals över huvud? Vad har det för betydelse om det redan existerar en relativt välorganiserad invandrarkoloni när man kommer till Sverige? Vad har en stark organisation utifrån släktband för betydelse? Vad har det för betydelse om gruppen förfogar över viktiga institutioner? Vad har det för betydelse att man har intensiva kontakter med hemlandet? Vad har den svenska befolkningens förhållningssätt för betydelse för invandrargruppens inre sammanhållning och sociala organisation? Här skulle resonemangen kunnat utvidgas till att inte bara gälla en enskild aktör. Ett utvidgat rationalitetsbegrepp som tar hänsyn till aktörens nätverk och sociala kapital, samt invandrarkollektivets sociala organisation, verkar vara en möjlighet att utveckla resonemangen på den inslagna vägen (se t ex Granovetter, 1982; 1985, samt Portes och Sensenbrenner, 1993).

Sammanfattningsvis tycker jag att den teoretiska diskussionen lider av en viss programmatisk bias. Viljan att vara konsekvent och utgångspunkterna trogen gör att inte alternativa förklaringar på allvar prövas, utan variablerna relateras till modellen på ett ibland ganska mekaniskt sätt.

3. *Oklarheter mellan modellens begrepp och inbördes logiska relationer.* I de empiriska analyserna framgår det hur oklara vissa begrepp är. Ska de t ex ses som möjligheter eller barriärer, är dessa två begrepp två olika variabler, eller ändpunkterna på en och samma dimension? I vissa analyser ses t ex andelen svenskar i bostadsområdet som en möjlighet, medan andelen invandrare ses som en barriär. Men den operationaliserade variabeln är ju densamma i bägge fallen, bara spegelvänd i det ena fallet. Även relationen mellan barriärer och kostnader känns ibland oklar och lite godtycklig.

4. *Bristande överensstämmelse mellan modellens begrepp och de gjorda operationaliseringarna.* Operationaliseringarna blir också tveksamma därför att materialet inte samlats in med den använda modellen för ögonen. Därmed tvingas JAD ofta pressa data till det yttersta, med ibland ganska tveksamma resultat som följd. Ett exempel är måtten på

strukturell integration. Hög socioekonomisk position och hög lön ses som mått på hög grad av strukturell integration. Detta skulle alltså innebära att arbetare är sämre strukturellt integrerade i det svenska samhället än tjänstemän. Det innebär också att om finska arbetare flyttar till Sverige och arbetar i den svenska industrin, så ses de som dåligt integrerade. På samma sätt kan man ifrågasätta många andra mått, t ex att deltagande i etniska organisationer utgör en barriär. Tendensen till aktiviteternas kumulativa karaktär är ju ett sedan länge känt och väldokumenterat fenomen. Etniska nätverk kan också fungera som resurs och en brygga in i samhället. Mina egna studier av unga jugoslaviska och turkiska invandrare visade att integration i invandargemenskapen inte var särskilt starkt korrelerad med integration i majoritetssamhället. Enligt de valda måtten är en invandrare utan några kontakter lika bra integrerad som en invandrare med kontakter till många andra invandrare. Problemet med sekundärdata blir större när dessa ska anpassas till en så specifik modell som här är fallet. Genom att data inte samlats in med denna modell för ögonen, blir således validiteten hos en del begrepp diskutabel, men begreppens validitet (eller reliabilitet) diskuteras knappast alls.

5. *Brister i de empiriska analyserna och deras uppläggning.* Analyserna är generellt upplagda så att de i första hand besvarar den tredje huvudfrågeställningen, medan de andra blir sämre belysta. Osäkerheten om vad som är huvudfrågeställningen gör att uppläggnings av analyserna, där determinanter inom modellen prövas landvis, inte alltid är helt relevant för de förda diskussionerna om hur invandrarna lyckas anpassa sig till sitt nya liv i Sverige. Fokuseringen på determinanter inom modellens ram och land för land, leder ofta till att vi finner vad vi söker, nämligen interaktionseffekter. Dessa är inte ointressanta, men svarar inte på något entydigt sätt på frågan om integrationens nivå bland invandrarna i Sverige eller om orsakerna till skillnaderna mellan de tre invandrargrupperna.

Det hade varit möjligt att studera länderna tillsammans i ett första skede, med land som en dummy-variabel. Då hade integrationsnivån mellan länderna kunnat jämföras, med kontroll för övriga faktorer. Nu görs ingen sådan övergripande analys, utan JAD startar direkt med interaktionseffekterna, dvs hur de olika förklaringsfaktorerna verkar inom varje invandrargrupp för sig. Det gör att jämförelsen mellan länderna kommer i skymundan och att det är svårt att få en övergripande bild. När sedan modellen testas med ibland grova mått, ofta dikotomiserade variabler, så blir sambanden svaga överlag och förklaringsfaktorernas betydelse varierar ofta starkt mellan de tre invandrargrupperna. Resultaten är därmed ofta svårtolkade och blir av typen att "det ligger nog något i modellen". I många multivariata analyser tas endast signifikanta

effekter med, vilket gör att en faktors förklaringskraft i en invandrar-grupp inte kan jämföras med samma faktors förklaringskraft i en annan grupp, eftersom vi kontrollerat för olika faktorer i de tre fallen.

Flera index hade också varit bra. Dels kunde antalet variabler ha reducerats, dels kunde en högre reliabilitet ha uppnåtts. Vidare kunde flera kontrollvariabler ha inkluderats. Nu testas bara delar av modellen åt gången, medan basala faktorer som kön, utbildning och vistelsetid är okontrollerade. Dessutom hade man kunnat undvika att arbeta med många starkt interkorrelerade variabler, vilket kan skapa estimationsproblem (multikolaritetsproblemet).

Genom att endast vissa typer av variabler testas åt gången är det nu ofta svårt att dra kausala slutsatser, eftersom fundamentala faktorer inte blir hållna under kontroll. Detta blir allvarligt så snart vi vill förstå orsaker till skillnader mellan gruppernas integrationsnivå, eller varför nivån hos en viss grupp är hög eller låg. För den debatt om invandringspolitiken som JAD anknyter till hade svaren på dessa frågor varit väsentliga. I vissa fall kunde de kausala relationerna mellan faktorerna diskuterats mera, eftersom sambandsanalyserna inte alltid på ett otvetydigt sätt visar vad som bör ses som orsak och vad som kan vara en effekt.

6. *Brister i redigeringen av texten.* Min sista kritik gäller redigeringen av texten. Man kan inte begära att en doktorsavhandling ska vara lättläst. Men det är viktigt att den inte är svårförståelig pga att resonemang är oklara eller tabeller svåruttydda. Tyvärr är detta fallet. Engelskan känns ibland klumpig och felaktiga prepositioner förekommer på flera håll. Antalet stavfel är också onödigt stort. En del textavsnitt är så oklart skrivna att man får anstränga sig att förstå vad författaren avser. Förutom stavfel och språkfel finns det felstavade namn bland referenserna, liten bokstav i början på mening förekommer ibland, tabelluppställningar med "hoppande" siffror förekommer, liksom upprepning av samma fras två gånger på samma sida. Tabeller med felaktiga tecken på vissa värden eller felaktigt utplacerade decimalkomman förekommer också. Tabellerna saknar dessutom en enhetlig layout och ofta också nödvändig information om vad de innehåller, tex om avvikelser från totalmedelvärdet är oanpassade eller anpassade värden. Därför anser jag att en ytterligare redigering av texten hade varit bra.

Sammantaget ligger värdet i avhandlingen i den teoretiska konsekvensen. Modellen skapar en systematik när det gäller uppläggningsen av de empiriska analyserna. Det teoretiska perspektivet ger också en grund för tolkningen av resultaten. JAD har därmed lagt ett sammanhängande teoretiskt perspektiv på integrationsprocessen, ett perspektiv som inte varit det dominerande i Sverige, genom att det inte fokuserar på kultur och kulturell distans, utan försöker förklara integrationspro-

cessen utifrån invandrarnas situation i Sverige med hjälp av en generell modell.

MATTI SIMILÄ

Svenska social- och kommunalhögskolan vid
Helsingfors universitet

REFERENSER

- Granovetter, M. (1982) 'The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited', i Marsden, P. Nan Lin, *Social Structure and Network Analysis*, Sage Publications.
- Granovetter, M. (1985) 'Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness', *American Journal of Sociology*, vol 91, s 481–510.
- Portes, A. Sensenbrenner, I. (1993) 'Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action', *American Journal of Sociology*, vol 98, s 1320–1350.

Øystein Gullvåg Holter och Helene Aarseth: *Menns livssammenheng*. Oslo: Ad Notam Gyldendal 1993.

Denna bok handlar inte om mäns livssammanhang i största allmänhet. Den handlar inte om mäns relation till en totalitet av institutioner och livsområden utan om *män i relation till ett enda sammanhang: familjen*. Även med denna begränsning saknar boken ett par viktiga element: sexualiteten uppmärksammas knappast alls och våld endast i förbigående. Den missvisande titeln gör dock inte forskningsämnet mindre angeläget. Traditionell samhällsforskning har i mycket handlat om män men oftast på ett omedvetet sätt. Vidare har män mest studerats i relation till andra institutioner och livsområden än familjen. Forskningen har återspeglat mäns plats i samhällsstrukturen. Ett reflekterande förhållningssätt till kön och därmed till manlighet har i forskningen hittills mest förekommit utifrån kvinnors perspektiv. Kvinnoforskare har utrett mycket, inte minst har de skapat en teoretisk förståelse av köns- maktförhållanden. På senare år har dock forskning om män utifrån ett manligt perspektiv så smått börjat komma igång. Øystein Gullvåg Holter är en av dem som gått i fronten. När han nu, tillsammans med Helene Aarseth, presenterar den drygt 300 sidor tjocka boken 'Menns livssammenheng', är mina förväntningar stora.

En studie av män i relation till familjen. Studier i olika länder visar att män i värderingar och hållningar alltmer orienterar sig mot familj och barn. När det gäller praktiken har det dock inte hänt alls lika mycket. Holter & Aarseth försöker begripa detta. *Vad går den ökade familjeorienteringen ut på? Vad driver fram den? Vad hindrar ett praktiskt för-*

verkligande? Det material de använder är dels en egen intervjustudie från början av nittioalet av ett tjugotal män och i några fall även deras kvinnliga partner. Flertalet var i trettioårsåldern och hade småbarn. De använder även en stor mängd resultat av forskning om män, kvinnor, kön och familj. Författarna granskar i tur och ordning männens relation till fäder och mödrar, till livspartner och barn samt till arbetet. I ett särskilt kapitel ges en historisk bakgrund. På dessa få rader kan jag bara uppmärksamma vad jag ser som bokens röda tråd.

Mellan 'maskulinitet' och 'androgynitet'. Holter & Aarseth talar om tre olika kontexter, vilka har präglat manlighetsformer och mäns livssammanhang i den moderna epoken. 'Paternitet' utgjorde mansdominansen i det tidiga borgerliga samhället. Viktiga aspekter av detta var faderlig auktoritet och omsorg. 'Maskulinitet' är patriarkatet i det utvecklade industrisamhället med åtskillnad mellan produktion och reproduktion. 'Androgynitet' präglar informationssamhället och präglas av minskande könsskillnader, vilka varit extremt stora i 'maskulinitet'. Männens närmande till familjen förstås mot bakgrund av övergången – och spänningen – mellan det sena 'maskulinitet' och det begynnande 'androgynitet'.

Uppgången med fadern – ett relationsarbete. Holter & Aarseth menar att män i dag rör sig inåt familjen inte bara för att deras partner trycker på. Männerna har egna bevekelsegrunder. Många av de intervjuade växte upp i 'maskulinitets' familj med en frånvarande fader och en närvarande moder. De flesta ger en negativ bild av fadern och relationen till honom. De skulle önskat ett mer personligt förhållande. För många blir *pappan ett negativ till den självbild de själva vill ha*. Männens kritik av fäderna präglas ofta, säger författarna, av ett kvinnligt perspektiv. Inte sällan anser männen att det är kvinnan som står för det livgivande och sociala. Detta beror delvis på att de erfarit kvinnlig kompetens på detta område. Men det kan också bero på att det varit modern som har 'förklarat' fadern, genom att till exempel se honom som känslomässigt handikappad. Inte bara detta utan även många framställningar inspirerade av feministisk teori har bidragit till att osynliggöra männens relationsarbete.

Allians och identifiering med modern. Modern framstår för männen som både upphöjd och obetydlig. Hon ger och värnar om liv. Hennes värme och godhet blir något heligt. Men samtidigt är hon bredvid fadern, som står för 'de stora sakerna', obetydlig. Denna modersbild härrör från männens uppväxt. Den förstärks senare i livet, då ökande samhällelig individualisering resulterar i en ökad idealisering av familjen och de känslomässiga relationerna i privatsfären. Kontrasten mellan moderns underordning och dagens likhetsideal blir för många av männen en inkörsport till en bestämd form av allians med modern, en alli-

ans som kan tolkas som ett brott med faderns överordning. Holter & Aarseth finner även en modersidentifiering, en uppvärdering av moderns verksamhet och en önskan att ta tillvara enskilda sidor av denna verksamhet. En del män har haft mödrar som yrkesarbetat och som därför haft en viss samhällelig makt. Detta är dock inte så viktigt som att modern representerar en form av förnyelse och kontakt med sig själv som fadern saknar.

Relationen till partnern. Männens av i dag vill ha en stark och självständig partner, något som står i skarp kontrast till moderns maktlöshet, säger Holter & Aarseth. Idealet om jämställdhet blir paret gemensamma ideologi. Detta ideal har dock sällan någon motsvarighet i praktiken; kvinnan förlorar.

Forskarna undrar om man kan se kön enbart i termer av utbyte. Särskilt tydligt blir utbytestänkandets otillräcklighet när paret blir en familj. Det verkar som om denna övergång innebär en kvalitativ förändring som gör korsandet av könsgränser svårt. Det sker något grundläggande när barnet kommer; det utkristalliseras en översiktsposition, ett centrum för familjegemenskapen. Holter & Aarseth menar att morbarn-enheten representerar ett logiskt brott mot principen om frisättning och jämställdhet. Denna enhet kan inte begripas inom denna princip utan tillhör ett annat område, i förhållande till vilket mannen står utanför. I detta ljus kan oföränderligheten i förhållande till jämställdhetsidealet tolkas som ett motstånd mot individeringen och upplösningen av familjegemenskapen.

Kvinnornas inflytande tycks dock i liten grad ge utrymme för ömsesidighet och de blir sittande som familjecentrum utan att vara säkrade det som är grundlaget för den positionen: mannens erkännande och inordning i familjens gemenskap. Om man analyserar familjen utifrån ett utbytesperspektiv är det mycket i materialet som tyder på att kvinnan förlorar, säger Holter & Aarseth. Men man kan resonera på ett annat sätt, menar de, och talar om ömsesidig gåvologik som 'goda kretslopp'. Dessa kretslopp är "långvarig samhandling mellan makar, som utvecklar förståelse, tillit och respekt för den andres verklighet". Om man applicerar gåvans kretslopp till en beskrivning av familjecentrumpositionen så kommer kvinnans mer-gåva i ett annat ljus, säger de. Genom att ge skapar hon något större, familjegemenskapen. Men hon står själv i särställning i förhållande till denna gemenskap – hon handlar på vägnar av och definierar helheten som de andra ingår i. Forskarna frågar sig om inte mäns orientering utåt, deras tillbakadragande och fränkännande av ansvar i förhållande till familjen kan tolkas som manliga underordningsstrategier eller en form av forskansning mot kvinnans familjeinflytande. För att män lättare skall få tillgång till familjecentrumpositio-

nen krävs det, säger de, inte bara att familjens centrerade struktur utan även kvinnans intresse av att 'sitta på' familjecentret synliggörs.

Männens familjeprojekt: att vara familj. Holter & Aarseth beskriver männens vägar i familjen som en uppgörelse med 'maskulinitets' försörjarmän. De redogör för studier som visar klara tendenser till en övergång till en manlig identitet som familjemedarbetare, dvs till att *vara* familj i stället för att *ha* familj. Familjemedarbetarna i deras egen studie lever i förhållanden där både hon och han har relativt hög utbildning och ungefär lika stor inkomst. Inom denna grupp ser de två livsformer, vilka uttrycker spänningsförhållandet mellan två tendenser i 'androgynatet': å ena sidan orienteringen mot jämställdhet och byteslikhet, å andra sidan idealiseringen och uppvärderingen av familjen och det traditionellt kvinnliga.

De nya jobbets motsägelsefulla budskap. Holter & Aarseth talar om 'jobbmagnetism', en särskild attraktionskraft som omger lönearbetet. Jobbmagnetismen tillhör de 'androgyna' tendenserna samtidigt som den är ett gammalt drag i männens värld. Kravet på hängivenhet i 'androgynatets' arbeten hämmar ett ökat familjedeltagande. Samtidigt främjar emellertid kravet på ett personligt förhållningssätt i arbetet ett närmande till familjen: en man som skall vara en god ledare måste också kunna vara en god far: en omsorgsfar.

Diskussion

Holter & Aarseth förstår således mäns ökade familjeorientering och dess (brist på) realisering i dag mot bakgrund av deras uppväxterfarenheter i 'maskulinitet' och deras liv som makar och fäder i det begynnande 'androgynatet'. Viktiga ingredienser är uppgörelsen med den frånvarande fadern, alliansen och identifikationen med modern, kvinnans position som familjegemenskapens förvaltare och hennes därpå grundade makt samt de motsägelsefulla kraven i de nya jobben.

Holter & Aarseth fångar med hjälp av en stor mängd material komplexa sammanhang. De kopplar samman tendenser och skeenden på olika samhällsliga nivåer och i olika livsfärer till en sammanhållen analys av social förändring. På vägen utträttar de mycket annat. De för teoretiska resonemang, bland annat formulerar de en teori om makt i familjen. De gör översikter av forskningsläget på olika områden. De rör sig, och går ofta mot strömmen, i centrala diskussioner på olika forskningsfält: i familjesociologi, feministisk forskning, forskning kring könsocialisation och om samhällsförändring. Boken är rik på material, resonemang och analyser. Det är ett imponerande arbete. Boken torde bli obligatorisk i bokhyllan inte bara hos mans- utan även hos kvinnofors-

kare, familjeforskare, ja, alla som är intresserade av vad som sker i vår tid med män, mellan män och kvinnor och i familjen.

Boken visar värdet av en forskning kring män och kön som söker en förståelse utifrån ett manligt perspektiv. Holter & Aarseth nyanserar och ifrågasätter en del vanliga antaganden i kvinnoforskningen. Inte minst viktig är *nyanseringen av synen på makten i familjen*. Inom kvinnoforskningen har denna fråga inte sällan behandlats på ett svepande sätt: mannen är överordnad och kvinnan är underordnad, kvinnan ger och mannen tar emot. Holter & Aarseth hävdar *att män inte har all makt* och att det existerar *olika maktlogiker i familjen*. För att kunna åstadkomma en nyansering behövs det teoretiskt och empiriskt grundade studier som denna, studier som inte bara visar att det existerar en över- och underordning utan också hur omfattande den är, karaktären av den samt i vilken riktning maktförhållandena utvecklas.

Jag ställer mig frågande till en del inslag i Holters och Aarseths arbete. Jag undrar över den empiriska grunden för en del av deras påståenden. De redovisar inte alltid hur de skaffat sig en viss bild. Som läsare vet man ofta inte hur vanligt förekommande ett visst mönster är i deras material. Detta kan kanske sägas vara en ovidkommande invändning, eftersom forskarna baserar sin analys på 'tendenser'. Det är likväl av intresse att veta om det till exempel är en eller femton män som står för en viss tendens. Man kan förresten undra om det är denna metod som har gjort att saker och ting faller så väl på plats i analysen. Har forskarna plockat fram de tendenser som passar det teoretiska perspektivet bäst? Man måste alltså se många inslag i analysen som spekulativa. Det är en uppgift för vidare studier att granska hållbarheten i påståenden och resonemang och rimligheten i deras analys. Boken innehåller sannoligen också massor av uppslag för vidare forskning!

Frågan om redovisningen av de empiriska grunderna är intressant också av ett annat skäl. Boken är av den karaktären att den främst torde få vetenskapligt orienterade läsare. För mig som forskare är det intressant att veta hur man kan bära sig åt för att studera till exempel den särskilda form av familjeinflytande som har identifierats i studien.

Jag undrar över analysens klassmässiga förankring. De tendenser Holter & Aarseth har funnit, bland annat den ökande familjeorienteringen och de ökande kraven på personlighet och hängivenhet i arbetslivet, verkar mest höra till medelklassens värld. Hur bilden ser ut i lägre skikt diskuteras föga. Beror det på att författarna ser medelklassen som föregångare, i vars spår de lägre skikten kommer att gå? Vi vet att de traditionella könsideologierna är starkare förankrade i lägre skikt. Det hade varit intressant med en diskussion kring tendenserna i de skikten. Man kan undra över vad som händer med männens familjerelationer där i dag, när både mäns och kvinnors jobb hotas, när lönegapet

mellan könen åter tycks öka, när välfärdsstaten hotas och familjeekonomin blir knappare.

Dessa och andra pågående samhällsförändringar aktualiserar för övrigt ett problematiskt drag i studiens övergripande perspektiv: determinismen. Holter & Aarseth placerar mäns ökade familjeorientering i det begynnande 'androgynatets' tid. Även om de framför argument för att denna början kommer att få en fortsättning så är det inget vi kan ta för givet.

Jag undrar över författarnas syn på social förändring. De argumenterar för att förändringar i mäns livssammanhang ofta går *före* förändringar i ekonomiska och politiska förhållanden. Men männens rörelse in i familjen har delvis sin grund i både faderns och de egna arbetsförhållandena. Och arbetsförhållandena tillhör ju den ekonomiska sfären (*samtidigt* som de tillhör livssammanhanget). Vad kommer då först? Styrkan i Holters och Aarseths analys är just att den visar hur sammansatt social förändring är, vilket komplicerat samspel mellan olika nivåer och sfärer som äger rum.

Boken ser vid första anblicken lättläst ut. Det är den dock inte, tycker jag. Jag har haft svårt att följa den röda tråden. Det beror nog delvis på rikedomen på beskrivningar, diskussioner, kategoriseringar och typologiseringar. Vissa teoretiska resonemang kan vara svåra att följa.

Till sist: det är synd att litteraturförteckningen inte är fullständig i en bok med så många intressanta referenser.

ARNE NILSSON
Sociologiska institutionen
Göteborgs Universitet

Derek Layder *New Strategies in Social Research*. Polity Press
Cambridge, 1993.

Samhällsvetenskaplig *metodologi* är ett ämne som av någon anledning är relativt dåligt företrätt i den moderna samhällsvetenskapliga litteraturen. Vad som tillhör metodologins fält finns olika uppfattningar om men det specifika med detta fält kan kanske sägas vara att det konstitueras i spänningen mellan *vetenskapsfilosofi*, *samhällsvetenskaplig teori* och *forskningsmetodik*. Det råder idag knappast brist på litteratur inom dessa tre områden, men det är uppenbarligen svårare att finna bra metodologisk litteratur för sociologiutbildning och som vägledning i forskningspraktiken. *New Strategies in Social Research* utgör här ett be-

tydelsefullt bidrag till ett viktigt men eftersatt område. Låt mig direkt säga att jag av denna anledning, samt det faktum att jag sympatiserar med författarens grundläggande ansats och argumentation, är positivt inställd till boken.

Layder är verksam som sociolog vid univesitetet i Leicester. Han har tidigare skrivit en rad böcker och artiklar om bl a struktur-aktör problematiken inom sociologisk teori, om maktbegreppet, om *grounded theory*, samt om den filosofiska realismen. *New Strategies in Social Research* kan ses som ett försök att utveckla och tydliggöra metodologiska implikationer av de teoretiska och filosofiska resonemang han fört i tidigare arbeten. Ett av Layders grundläggande argument är också att filosofin och den grundläggande sociologiska teoribildningen kan och bör integreras i metodologiska strategier och empirisk forskning i betydligt större utsträckning än vad som ofta är fallet idag: "The arguments in this book endorse the view that philosophy has a more profound and substantial role to play in social analysis. In this sense philosophy and social research must be equal partners in social analysis" (*The Realist Image in Social Science*, 1990:171). "I have attempted to cross the divide between research methods on the one hand, and social theory on the other (or, put differently, between general theory and research evidence). This is because I believe very strongly that the lack of dialogue between these two specialisms is one of the most important problems that the discipline of sociology has to face." (*New Strategies in Social Research*: 199).

I *The Realist Image in Social Science* förs en mer filosofisk och teoretisk diskussion kring den kritiska realism som utvecklats av bl a Roy Bhaskar, Rom Harré, Russel Keat och John Urry. Layder delar i grunden denna realistiska position samtidigt som han genom en konstruktiv kritik söker bidra till dess utveckling. En grundtanke i denna realism är att kausala/förklarande analyser bör inriktas mot identifiering av kausala mekanismer och inte emiriska regelbundenheter. Layder kritiserar Harré för att han söker de kausala mekanismerna bakom sociala handlingar närmast uteslutande i människans intentionalitet och meningsskapande (se tex Harré, 1979). I sina socialpsykologiska teorier tenderar Harré att betrakta socialt handlande som "self directed" och inte som påverkat av externa sociala strukturer. Sociala strukturer får betydelse bara då de kommer till uttryck i människors föreställningar. Harré hamnar i en form av fenomenologisk subjektivism och metodologisk individualism som inte kan förklara människors handlande i relation till mer varaktiga sociala strukturer och historiskt framvuxna sociala organisationer.

Layder framhåller att sociala strukturer och organisationer måste betraktas som mer självständiga objekt, med specifika egenskaper och

kausala mekanismer. Aktörers erfarenheter och intentioner är en viktig del i förklaringar av socialt handlande men vi kan inte sluta oss till strukturella samhälleliga förhållanden från analyser av mening, intentionalitet och interaktion. (Inom parentes kan här nämnas att Layder även argumenterat för att Giddens struktureringsteori, i sin ambition att transendera dualismen mellan struktur och aktör, hamnar i en position som innebär att aktörsperspektivet favoriseras genom att strukturer inte betraktas som relativt oberoende förhållanden som föregår individens handlande.) Här ligger Layders perspektiv nära Bhaskars 'transformational model of social activity' i vilken handlingar betraktas som reproduktion och transformation av varaktiga och redan existerande strukturer (Bhaskar, 1978a). En av Layder's viktigaste invändningar mot Bhaskar är att den tudelning i aktör och samhälle/social struktur som Bhaskar bygger sina resonemang på är alltför outvecklad och döljer sociala förhållanden som bör skiljas åt på grund av sina särskilda ontologiska egenskaper. Tudelningen skiljer inte individuellt och kollektivt handlande och inte heller situationell kontext och strukturell kontext. Layder argumenterar för en stratifierad social ontologi som inbegriper fyra nivåer: (1) Individer (intentionalitet, reflexivitet etc), (2) Kollektiv (gemensamma intressen, kollektiva handlingar etc), (3) "Situations" (social interaktion så som den är organiserad i olika situationer och sammanhang), samt (4) Strukturer (ekonomiska och sociala institutioner, maktstrukturer och grundläggande värdesystem).

I *New Strategies in Social Research* utvecklar Layder en "research map" som har sin grund i den stratifierade sociala ontologi som presenteras i hans mer filosofiska arbete. Ett övergripande syfte med denna "karta" är att den skall kunna vägleda en sociologisk analys som inte bara i teorin utan även i den empiriskt inriktade forskningspraktiken strävar efter att överbrygga gapet mellan makro och mikro. En viktig förutsättning för att vi skall kunna tydliggöra relationerna mellan makro och mikro är just att denna dualitet bryts ner i fler analysnivåer, nivåer som fångar *länkarna* mellan samhällsstruktur och individens erfarenheter och handlingar.

Research element	Research focus
CONTEXT	<i>Macro social organization</i> Values, traditions, forms of social and economic organization and power relations. For example, legally sanctioned forms of ownership, control and distribution; interlocking directorships, state intervention. As they are implicated in the sector below.
SETTING	<i>Intermediate social organization</i> Work: Industrial, military and state bureaucracies; labour markets; hospitals; social work agencies, domestic labour; penal and mental institutions. Non-work: Social organization of leisure activities, sports and social clubs; religious and spiritual organizations.
SITUATED ACTIVITY	<i>Social activity</i> Face-to-face activity involving symbolic communication by skilled, intentional participants implicated in the above contexts and settings. Focus on emergent meanings, understandings and definitions of the situation as these affect and are affected by contexts and settings (above) and subjective dispositions of individuals (below).
SELF	<i>Self-identity and individual's social experience</i> As these are influenced by the above sectors and as they interact with the unique psychobiography of the individual. Focus on the life-career.

”Research map” ur Layder (1993:72).

Det är självklart möjligt att ha invändningar mot den uppdelning som Layder gör, och argumentera för andra, fler eller färre nivåer. Jag menar dock att Layder tydliggör styrkan i sitt perspektiv. Han nöjer sig inte med att teoretiskt argumentera för den stratifiering han gör utan demonstrerar också ”kartans” innehåll genom en rad exempel från mer eller mindre välkänd samhällsvetenskaplig forskning. Under rubrikerna ”checklist for field research” presenteras sedan frågeställningar dels knutna till de specifika förhållandena på de olika analysnivåerna, dels till relationer mellan dessa. Resultatet blir en teoretiskt och empiriskt förankrad metodologisk vägledning som man kan ha stor nytta av vid

planeringen av studier, då vi söker nya vägar under pågående forskning, samt då vi granskar styrkan och begränsningarna i genomförd forskning. Som "kartan" antyder uppfattar Layder den historiska analysen som central i sociologisk forskning. Genom historiska analyser möjliggörs djupare förklaringar av det sociala livets olika aspekter. Detta ägnas ett särskilt kapitel i boken. Ett viktigt argument är här att vi på de olika analysnivåerna måste ta hänsyn till olika tidsperspektiv. "Face to face interactions", "Settings" och "Contexts" skiljer sig åt med avseende på kontinuitet och varaktighet.

En grundläggande ambition som Layder har är att försöka visa hur mer generell och abstrakt sociologisk teori kan komma in i den konkreta forskningspraktiken. Hans egna förslag grundas i en kritisk analys av två inflytelserika forskningsstrategier inom sociologin, dels den sociologi som varit inriktad på att pröva "middle-range theories" inom ramen för en hypotetisk-deduktiv metod, dels den teorigenererande forskningsstrategi som vi finner i "grounded theory" (en konstruktiv kritik av *grounded theory* har Layder tidigare publicerat i *Journal for the Theory of Social Behaviour* 1982, den tidskrift där mycket av diskussionen kring den kritiska realismen först). Den första strategin karakteriseras av följande: Forskning består framför allt i att testa teorier som är tillräckligt konkreta för att vi ur dessa skall kunna härleda empiriskt prövbara hypoteser. Teorier knyts till empiri via deduktion och operationalisering. Eftersom teorierna antas handla om empiriska regelbundenheter består prövningen av dessa i att kvantifiera variabler, vanligen i representativa urval. Teoretiska begrepp antas vara möjliga att översätta till empiriska indikatorer som kan mätas med precision. Mer generell abstrakt teori betraktas som spekulativ då den inte är 'prövbar' i denna bemärkelse. Layder tillskriver denna hypotesprövande metodologi betydelse inom samhällsvetenskaplig forskning men hävdar samtidigt att den inbegriper fundamentala begränsningar. Den bortser från att empiriskt grundad teorigenerering bör utgöra ett centralt moment i den ordinarie forskningspraktiken. Den bortser också från förklaringskraften i mer generella teorier vilka inte refererar till empiriska data på samma sätt som "middle range theories". Generella teorier kan inte göras avhängiga observerbara regelbundenheter. Deras giltighet är mer beroende av i vilken utsträckning de bidrar till djupare förståelse av empiriska data, till kunskap om underliggande strukturer och processer. Generella teorier har också betydelse som vägledning vid utveckling av mer substantiell teori.

Grounded theory presenterar Layder som ett viktigt komplement till den hypotesprövande forskningen. Medan den senare vägleds av teoretiska antaganden som föregår själva forskningsprocessen tar *grounded theory* teorigenereringen på allvar. Styrkan i denna strategi är att den

visar vägen bort från en forskning där empiriska förhållanden förklaras utifrån på förhand antagna teoretiska utgångspunkter, en forskning som riskerar att bli förutsägbar och utan större överraskningar. Genom *grounded theory* ifrågasätts också den enligt Layder alltför vanliga föreställningen att teoriutveckling är något som bör vara förbehållet en särskild grupp av samhällsvetare. En av Layders avgörande invändningar mot *grounded theory* är att det i denna metodologi, liksom i den hypotesprövande metodologin, finns en stark empiristisk tendens. ”... grounded theory is limited in its focus on, and penetration of the social world by insisting that its concepts exclusively emerge out of the observed data of research and that they should directly represent the perspectives and behaviour of the people being studied. Such a focus can not tell us about the mechanisms which may exist below the observable, sensorily detectable surface and which contribute to the formation of the observable features”. Kritiken mot den empiristiska tendensen är här samtidigt en kritik mot vad Layder uppfattar som en överbetoning av det induktiva. Kanske överbetonar Layder själv det induktiva draget i *grounded theory*. Strauss (1987) har ju tex argumenterat för att detta är en punkt där *grounded theory* blivit missuppfattad. Oavsett hur vi här tolkar Glaser och Strauss, som förespråkare för ett induktivt arbetsätt eller inte, kvarstår dock att den metodologi de utvecklat primärt är en vägledning i hur vi via kodning av data, sortering, komparation, etc, kan utveckla teorier vars giltighet avgörs av hur väl de förmår ta hänsyn till, kartlägga och täcka in komplexiteten i den konkreta sociala verkligheten. Layders diskussion kring *grounded theory* landar i ett förslag till utveckling av denna forskningsstrategi. Dels betonas att sociologisk forskning bör ta större hänsyn till makrostrukturer och inte stanna vid analyser av social interaktion som ofta varit fallet då denna metodologi tillämpats. Dels diskuteras hur generell teori, substantiell teori och empirisk analys kan relateras till varandra.

Ett av de mest centrala begreppen inom den kritiska realismen är ”power”. Begreppet har dels tillskrivits en filosofisk och vetenskaps-teoretisk innebörd i argumentationen för att kausalitet refererar till verksamma kausala krafter – ”causal powers” – och inte till empiriska regelbundenheter (Bhaskar, 1978b). Dessutom har ett flertal teoretiker inspirerade av den kritiska realismen betraktat maktbegreppet som ett centralt substantiellt begrepp i den sociologiska analysen (tex Layder, 1985; Isaac, 1988). I *New Strategies in Social Research* argumenterar Layder för att makt är en så grundläggande dimension i det sociala livet (oavsett om det handlar om storskaliga samhälleliga processer, mellanmänskliga relationer i vardagslivet eller individers handlingskraft) att analyser av makt bör integreras i de forskningsstrategier som tillämpas inom samhällsvetenskap. ”The diversity of forms of power, its ever-

present character and its ubiquitous nature require that researchers are equipped to deal with it on a routine basis” (s 151). En realistisk ansats innebär enligt Layder att vi som forskare bör vara uppmärksamma på hur olika typer av maktmekanismer och maktrelationer kommer till uttryck på de olika analysnivåer som presenteras i hans ”research map”. Layder framhåller särskilt betydelsen av att vara uppmärksam på att många former av makt och dominans påverkar människors liv utan att detta blir direkt synligt i öppna konflikter och tydlig maktutövning. Vissa former av makt är inbyggda i organisationer och strukturer som påverkar människors vardagsliv och handlande på ett subtilt och ofta svåridentifierat sätt.

Layder har höga ambitioner med sin nya bok. I inledningen säger han sig vilja bidra till att överbrygga något av gapen mellan kvantitativa och kvalitativa metoder, teorigenererande och teoriprovande forskning, samt mikro- och makroanalyser. Han vill samtidigt föra in makt, historia och generell teori som centrala komponenter i vad som presenteras under den i sig ambitiösa titeln *nya strategier inom samhällsvetenskaplig forskning*. Layder kommer olika långt i dessa ambitioner. Det viktiga och nya med boken är enligt min mening det faktum att den ger mycket *metodologisk* vägledning till en samhällsvetenskaplig praktik där frågor om relationerna mellan icke reducerbara *analysnivåer* och *abstraktionsnivåer* hela tiden står i centrum. Styrkan är också att Layder förankrat sina metodologiska resonemang i filosofi och samhällsvetenskaplig teori, samt att han demonstrerar sina metodologiska riktlinjer rikligt med väl valda exempel från samhällsvetenskaplig forskning. Genom denna ansats förs de principiella diskussionerna på den nivå där de bör föras – på en metodologisk, epistemologisk och ontologisk nivå. I linje med detta ifrågasätter Layder den ofta förekommande tudelningen mellan kvalitativ och kvantitativ forskning och framhåller att vi istället bör sträva efter att på ett flexibelt sätt integrera olika datainsamlingsmetoder och använda såväl kvalitativa som kvantitativa data. Resonemangen som förs kring metoder och analystekniker blir samtidigt mindre utvecklade i boken. Till de mest slående begränsningarna i boken hör som jag ser det att Layder inte i någon egentlig mening tar upp sådana metodologiska begrepp som kausalitet, förståelse och tolkning, begrepp som stått i centrum för den diskussion som förts inom den kritiska realism som Layder knyter an till. De metodologiska implikationerna av det realistiska perspektivet på kausalitet har på ett ingående och mycket bra sätt behandlats av Sayer (1984), vars bok för övrigt kom ut i ny omarbetad upplaga 1992. Av någon anledning refererar Layder överhuvudtaget inte till Sayer, vilket är märkligt med tanke på att de har mycket likartade ambitioner med sina böcker. Sayer har också betydligt mer att säga om abstraktionsproblematiken, och förhållandet mellan teori och

empiri, inom den samhällsvetenskapliga analysen. Detta är centrala teman i Layders bok och man skulle önska att han i vissa fall fördjupat diskussionen om exempelvis hur generell teori skall relateras till empiriska data i stället för att gå på gång återkomma till ganska svepande formuleringar om att detta bör eftersträvas. För den som är intresserad av den kritiska realismens metodologiska implikationer representerar Sayers och Layders böcker viktiga bidrag som snarast kan sägas komplettera varandra.

LITTERATUR

- Bhaskar, R (1978a), 'On the Possibility of Social Scientific Knowledge and the Limits of Naturalism'. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 8, 1–28.
- Bhaskar, R (1978b), *A Realist Theory of Science*. Sussex: The Harvester Press.
- Harré, R (1979), *Social Being*. Oxford: Basil Blackwell.
- Isaac, J (1988), *Power and Marxist Theory: A Realist View*. NY: Cornell University Press.
- Layder, D (1982), 'Grounded Theory: A Constructive Critique'. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 12, 103–123.
- Layder, D (1985), 'Power, Structure and Agency'. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 15, 131–149.
- Layder, D (1990), *The Realist Image in Social Science*. London: Macmillan.
- Sayer, A (1984), *Method in Social Science. A Realist Approach*. London: Hutchinson.

MATS EKSTRÖM
Sociologiska institutionen,
Högskolan i Örebro

Carl le Grand, Ryszard Szulkin & Michael Thålin (red.), *Sveriges arbetsplatser – organisation, personalutveckling, styrning*, SNS Förlag 1993.

Hur mycket vet vi om de svenska arbetsplatserna? Trots att forskning om arbetslivet haft en betydligt starkare ställning i Sverige än i de flesta andra industriländer har kunskaperna om våra arbetsplatser varit bristfälliga. Frågor om arbetslivets kvalitet har i hög grad fått stå tillbaka för frågor om kvantitet. Siffror om sysselsättning, arbetslöshet, arbetstidens längd, overtidsarbete etc är lätt tillgängliga och samlas kontinuerligt in, medan kunskapen är långt mer begränsad om vad som påverkar våra möjligheter att utvecklas i arbetet; hur hierarki eller decentralisering påverkar de anställdas befodringschanser; omfattningen av nya lönesystem; vilken roll den fackliga organisationen spelar för regelstyrning eller flexibilitet i jobbet; hur mans- respektive kvinnodominans på arbetsplatsen påverkar karriärmöjligheterna, etc.

Till viss del sammanhänger okunskapen med rent metodologiska svå-

righeter. Det ligger i sakens natur att arbetslivets kvalitet är svårare att omsätta i statistiska mått än text data om arbetslöshet eller övertid. Men en viktigare förklaring är nog att sådant som gäller arbetets innehåll inte riktigt passar in i den professionella struktur som råder inom arbetsmarknadens organisationer, och därmed inte efterfrågas. På såväl arbetsgivar- som löntagarsidan innebär det högre status att vara löneförhandlare än att text syssla med medbestämmandefrågor, för att inte tala om så materiellt lättviktiga ting som exempelvis kultur i arbetslivet.

Ett stort steg framåt i forskningen om arbetslivets innehåll har nyligen tagits genom boken *Sveriges arbetsplatser – organisation, personalutveckling, styrning* (SNS förlag, 1993, red. av Carl le Grand, Ryszard Szulkin och Michael Tåhlin). Boken bygger på den arbetsplatsundersökning som 1991 genomfördes av Institutet för social forskning (SOFI) och sociologiska institutionen vid Stockholms universitet. Materialet är baserat på intervjuer med chefer vid ca 2000 arbetsplatser, statistiskt representativa för alla arbetsställen i Sverige med minst 10 anställda. Urvalet av arbetsplatser har gjorts via uppgifter i Levnadsnivåundersökningen 1991, och därmed ges intressanta möjligheter att länka ihop fakta om individer med fakta om deras arbetsplatser.

Redaktörerna för boken noterar inledningsvis att de anställda alltmer sällan byter arbetsgivare och att därför förhållandena på arbetsplatsen blir allt viktigare för individernas levnadsvillkor och möjligheter. Decentraliseringen av förhandlingssystemet under 1980-talet har ytterligare ökat vikten av att hålla reda på vad som händer vid de enskilda arbetsplatserna vad gäller levnadsvillkor och de anställdas utvecklingsmöjligheter.

Under senare år har den ekonomiska och samhällsvetenskapliga forskningen alltmer uppmärksammat de skilnaderna i arbetsmarknaderna, dvs tendensen hos de anställda att göra karriär inom ett företag snarare än genom att byta arbetsplats. Ett gemensamt drag i flera av bokens uppsatser är betoningen av bindningar mellan personalen och arbetsgivaren. I hög grad sammanhänger dessa bindningar med en omfattande internutbildning vid företagen. Anställningstiderna är klart längre för anställda med företagsspecifik kompetens, visar Anders Björklund och Håkan Regné i ett av bokens kapitel. Internutbildningen är en utbildningsform som också har blivit allt vanligare, i varje fall under den period som författarna studerat (1986–1990). Allmänt sett deltar årligen nästan hälften av alla anställda i någon form av internutbildning, men skillnaderna är betydande mellan SACO, TCO- och LO-medlemmar, med de sistnämnda en god bit efter sina tjänstemannakolleger. Och utbildning i arbetet lönar sig: först genom att man – till skillnad från annan utbildning – i allmänhet behåller sin lön medan studierna pågår, sedan genom att utbildningen leder till bättre avancemangsmöjligheter.

Företagen kan, genom att binda de anställda till sig, kontrollera åtminstone en av de många osäkerhetsfaktorer de står inför. Omgivningen – konkurrens, teknologiförändringar, fackliga organisationers krav på inflytande etc – är för många företag en källa till bekymmer. Den internationella organisationsforskningen har länge intresserat sig för den påverkan som externa faktorer har för organisationernas interna uppbyggnad, och för deras benägenhet att tex formalisera och byråkratisera sina rutiner.

Detta är ett viktigt forskningsområde som får en god belysning i boken. I en intressant uppsats rapporterar Ryszard Szulkin resultat som antyder att den gängse mediadiskussionen om decentraliseringens fördelar är alltför förenklad. Byråkrati och decentralisering brukar exempelvis ses som motpoler. Szulkins forskning ger vid handen att ju större en organisation är, dess mer byråkratiserad och regelstyrd är den: men den är samtidigt mer decentraliserad i sitt beslutsfattande. För den enskilde anställda, som kanske får mer av sk resultatansvar lagt på sig, är det alls inte säkert att detta leder till en friare och självständigare arbetssituation, om samtidigt arbetet blir mera regelstyrt.

Arbetsplatser, där ledningen också är ägare – dvs entreprenörsledda företag – har i allmänhet en låg grad av byråkratisering. Arbetsledningen verkar använda direkta och okomplicerade metoder, samtidigt som den behåller de övergripande besluten för sig själv. Detta förenas uppenbarligen ofta med att kontrollen över arbetsuppgifter och arbetsmetoder ofta delegeras till arbetsledare på lägre nivåer eller till de anställda själva. Rent allmänt hör det fö till ovanligheten att chefer håller uppsikt över de anställda när dessa utför sitt arbete.

Innebär närvaron av en facklig organisation att arbetsplatsen blir mer regelstyrd? På denna punkt lämnar Szulkins undersökning ett entydigt besked: precis så är det. Formalisering av olika regler och rutiner är en konsekvens av förhandlingar mellan parterna, och finns det ett fackligt arbetsplatsombud på arbetsplatsen är också arbetsplatsen mera styrd av formella regler. Detta innebär emellertid inte att arbetet därmed också skulle hindras. Hälften av arbetsplatsrepresentanterna menar nämligen samtidigt att fackets medverkan i besluten leder till bättre beslut för verksamheten. Här finns intressanta variationer mellan branscher: facket är väl accepterat inom undervisning, bank och transport men har större svårigheter att göra sig gällande inom tex handel och byggnadsindustri, med verkstadsindustrin däremellan.

En annan viktig fråga, som uppkommer i samband med diskussionen om arbetets och arbetsplatsens kvalitet, gäller möjligheterna till utveckling i jobbet. Såväl för den enskildes arbetstrivsel som för det allmänna klimatet på arbetsplatsen är det viktigt att jobbet inte upplevs som statiskt och stängt. Det bör vara möjligt att dels göra jobben in-

tressantare genom att bredda dem, dels ge den enskilde möjligheter till befordran. I ett av bokens avsnitt behandlar Carl le Grand frågan om karriär- och utvecklingsmöjligheter på de interna arbetsmarknaderna.

Resultaten visar att arbetsplatserna inom vård- och utbildningssektorerna ligger en god bit efter branscher som industri, handel och – i synnerhet – bankerna. Såväl vad gäller personalutveckling som befordringsmöjligheter intar banksektorn en särställning. Affärsdrivande verksamheter verkar allmänt ge bättre möjligheter till utveckling på jobbet än de icke affärsdrivande. Den offentliga sektorn ligger sämre till; utvecklingsmöjligheterna för de anställda minskar dessutom med ökande storlek hos organisationen.

Ett av arbetsplatsundersökningens allra tydligaste resultat gäller skillnaden mellan mans- respektive kvinnodominerade arbetsplatser. Ju större andelen kvinnor är på en arbetsplats, dess mindre är utvecklings- och befordringsmöjligheterna för personalen. Brytpunkten ligger kring 50 procent. Är kvinnoandelen i organisationen större än så minskar chanserna till personalutveckling och befordran dramatiskt. Och inte bara för kvinnorna: även de män som jobbar inom kvinnodominerade yrken har sämre karriär- och utvecklingschanser. Skillnaderna kvarstår också om man jämför arbetsplatser inom samma näringsgren. Även om tex banker allmänt sett erbjuder bättre utvecklingschanser än vården slår 'kvinnoeffekten' igenom också på de förra.

"Riv pyramiderna!" utropade dåvarande SAS-chefen Jan Carlzon för några år sedan. Slagordet blev ett av 80-talets bevingade ord och en kommersiell ledstjärna för åtskilliga konsulter och företagsutvecklare. En arbetsplats med många beslutsnivåer och mellanled kom allmänt att ses som mindre kreativ och utvecklande än en icke-hierarkisk organisation. Hur förhåller det sig då med detta? Arbetsplatsundersökningen lämnar åtskilligt material som starkt ifrågasätter denna konventionella visdom. Till att börja med är hierarkin bra för rörligheten. Den enkla, men i Carlzon-yrans förbisedda, sanningen är att befattningsstegar ger möjlighet till klättring mellan befattningar. Sådana befattningsstegar blir, som Carl le Grand påpekar, negativa först om de förhindrar samarbete mellan de anställda, och så behöver inte vara fallet. För det andra finns det en tydlig tendens till att karriärrörlighet förekommer tillsammans med andra utvecklingsmöjligheter på arbetsplatsen, och att arbetsplatser med många nivåer ger fler möjligheter till personalutveckling.

En liknande slutsats dras av Christofer Edling och Åke Sandberg i ett annat av bokens bidrag. De visar att ett nytänkande när det gäller nya former för företagsledning mycket väl kan samvariera med hierarkisk organisationsform. Kvalitetscirklar, utvecklingsgrupper, decentraliserat resultatansvar, nya lönesystem etc är inslag som idag är vanliga inom så-

väl privat som offentlig sektor, men de förefaller inte ha något alls att göra med organisationens grad av hierarki. Detta är, menar jag, föga förvånande. Hierarkin som organisationsform är kopplad till organisationens storlek, transaktionskostnader, mobiliseringsbehov och andra svårpåverkbara faktorer och kan inte opereras bort, ens av arméer av managementkonsulter. Hierarkin kommer att vara med oss även i framtiden, men vi behöver fördenskull inte ge upp hoppet om att förbättra organisationerna; det finns många vägar att utveckla arbetet även inom pyramiderna.

Det är av utrymmesskäl inte möjligt att göra detaljkommentarer till samtliga bidrag i boken, vilket jag beklagar. Michael Tåhlin skriver text ingående om distinktionen mellan enkel och byråkratisk kontroll på arbetsplatserna: grundhypotesen är att det råder samstämmighet mellan marknadsnärhet och enkel kontroll, medan byråkratisk kontroll sammanhänger med bl a brist på alternativa marknadspartners, med svårigheter att efterleva kontrakt, och med hög svårighetsgrad hos de anställdas uppgifter. Empirin stöder i huvudsak antagandena, även om tolkningen kompliceras bl a av att åtskilliga arbetsplatser tillämpar bägge typerna av kontroll. Christofer Edling behandlar sjukfrånvaron och dess sammanhang med olika egenskaper hos arbetsplatsen. Svag kontroll av arbetskraften – dvs låg grad av formell och teknisk styrning – kombinerad med starka bindningar till arbetsgivaren – mätt i bl a graden av senioritet i anställningen – ger lägre sjukfrånvaro. Yrken inom undervisningssektorn har text påtagligt låg sjukfrånvaro (2.9 proc jämfört med 4.7 i verkstadsindustrin och 5.1 i övrig industri). Ett avslutningskapitel om arbetsplatsstruktur och löner av le Grand, Szulkin och Tåhlin tar återigen upp bindningen mellan arbetsgivare och anställda. Företag som tillämpar noggranna procedurer vid rekrytering, och som kännetecknas av långsiktiga anställningsförhållanden, tenderar att ha högre relativlöner än andra.

Den bild av arbetslivet som framtonar ur boken Sveriges arbetsplatser är inte alldeles entydig, men en del sammanfattande saker kan sägas. Bindningen till arbetsplatsen och arbetsgivaren ökar, och incitamenten för en fortsatt sådan bindning är starka. För arbetsgivaren innebär en stabil, internutbildad arbetsstyrka att åtminstone ett osäkerhetsmoment i produktionen reduceras, sökkostnaderna för arbetskraften kan hållas nere, och vissa andra vinster som text lägre sjukfrånvaro kan uppnås. Den anställde tjänar på att vara arbetsplatsen trogen, ty det är där han eller hon har möjligheter att kvalificera sig vidare utan att dra på sig extra utbildningskostnader; i synnerhet gäller detta tjänstemän på hög- och mellannivå.

Arbetsklimatet blir ofta mer regelstyrt i takt med att organisationerna ökar i storlek. Den utlokalisering av ansvaret till lägre nivåer som sam-

tidigt ofta sker innebär inte nödvändigtvis någon lättnad för den enskilde anställde: ofta förhåller det sig tvärtom. Den fackliga organisationen erbjuder fortfarande en stark förhandlingsmässig motpol till arbetsgivaren – och är i allmänhet uppskattad för detta av såväl arbetsgivaren som de anställda – men har, just på grund av sin formella ställning som motpart, begränsade möjligheter att ta initiativ till nya arbets- och ledningsformer. Sådana initiativ kommer istället från arbetsgivaren. Reper-toaren spänner över ett brett fält från kollektiva kvalitetscirklar till individuellt flexibel lönesättning och fungerar som en ytterligare förstärkning av banden mellan arbetsgivaren och den anställde. Allra tydligast blir denna bindning i de mindre, entreprenörsledda företagen, där arbetsgivaren själv övervakar den dagliga produktionen.

De invändningar man kan ha mot *Sveriges arbetsplatser* ligger främst på det stilistiska planet. En ganska stor grupp författare samsas om ett litet utrymme, där de trängs om att behandla många viktiga frågor. Den lösning som författarna funnit på detta problem ligger i en strikt disposition av kapitlen. De följer standardmallen för artiklar i vetenskapliga tidskrifter: (1) genomgång av relevanta teorier, (2) hypotesformulering, (3) hypotestestning med presentation av data, (4) kort sammanfattande diskussion. Läsvänligheten är inte precis bedövande, vilket är synd med tanke på bokens betydelse. Visserligen kan ingen läsare begära att en bok av det här slaget skall bjuda på underhållning, men det skulle inte skadat med några tiotal sidor extra av syntes, sammankoppling av kapitlen och en samlad kritisk återblick på existerande internationell forskning. Det rör sig ju här om ett tämligen unikt projekt, baserat på data av anmärkningsvärt hög kvalitet. En något högre ambitionsnivå vad gäller resultatens betydelse för aktuell organisationsforskning och för den svenska debatten om arbetslivets innehåll hade inte skadat.

Det är också en brist att produktivetsdata saknas. De uppgifter som finns på denna punkt utgörs av chefernas bedömningar av den egna arbetsplatsens prestationer, jämfört med andra arbetsplatser där samma slags verksamhet förekommer. Dessa bedömningar är en ganska svag grund att stå på och skulle behövt kompletteras av, och jämföras med oberoende och mer hårdföra ekonomiska data om resursutnyttjande, budgetutfall m m.

Emellertid: Boken *Sveriges arbetsplatser* och det material den bygger på är en utomordentlig källa till kunskaper om arbetslivets innehåll och om villkoren för arbetslivets förändring. Materialet kan också bilda basen för en återkommande lägesrapportering om tillståndet på de svenska arbetsplatserna, och utgör därmed ett viktigt komplement till den övriga arbetsmarknadsstatistiken. Dock drabbas man av blandade känslor inför den verklighet som boken skildrar. De goda nyheterna

gäller dem som har ett arbete: deras arbetsgivare verkar se dem som alltmer värdefulla och svåra att ersätta genom nyrekryteringar utifrån. De dåliga nyheterna är att den som är arbetslös, men hoppas på arbete, troligen får det allt svårare att hitta en fast anställning.

BENGT ABRAHAMSSON
Arbetslivscentrum
Stockholm

Jörgen Nissen: *Pojkarna vid datorn. Unga entusiaster i datateknikens värld*. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale 1993.

Under 1980-talet har det skett stora förändringar inom internationell och svensk ungdomsforskning. Istället för att koncentrera sig på ungdom som problemkategori, har allt fler forskare börjat studera hur ungdomar använder sig av och utformar kulturen. Nissen har valt att studera dataintresserade ungdomar, dvs en grupp som ofta betraktas som skötsamma och oproblematiske. Inledningsvis frågar sig Nissen om vi genom att studera dessa ungdomar kan lära oss något om samhällsförändring och teknik eller om de är att betrakta som en extrem grupp.

Det övergripande syftet med Nissens avhandling är att beskriva och förstå svenska dataintresserade ungdomar. Inledningsvis presenterar han dels ett antal mer specifika frågor, dels fyra mer övergripande frågeställningar. Skillnaden mellan de mer specifika och de övergripande frågeställningarna är att de förra har en mer deskriptiv karaktär och de senare en mer analytisk inriktning. De fyra övergripande frågeställningarna är: 1) På vilket sätt återverkar dataintresset på individernas övriga tillvaro nu och i framtiden? 2) Vad består fascinationen av, vad närs den av, hur kan den förstås och vad är teknikens roll? 3) Finns det en tendens i denna grupp av ungdomar att isolera sig och är det förknippat med olika typer av risker att upprätthålla ett dataintresse? och 4) Är de olagliga aktiviteterna ett resultat av något annat än en fascination inför tekniken och finns det en utvecklad etik hos de dataintresserade?

I den första delen av boken presenterar och diskuterar Nissen bl a kulturbegreppet och tidigare forskning om dataintresserade ungdomar. När man läser Nissens genomgång av den litteratur som behandlar dataintresserade ungdomar och hackers, får man intrycket att en stor del av den tidigare forskningen framför allt har handlat om de negativa konsekvenserna av detta intresse. I den tidigare forskningen har man bl a beskrivit hur bristen på kontroll över den egna tillvaron kompenseras ge-

nom dataanvändningen. Dataanvändningen har också liknats vid drogmissbruk. Det förekommer emellertid även en mer nyanserad bild av denna ungdomskultur, där man bl a differentierar mellan olika typer av datoranvändare, beskriver datafantastens vardagskulturella praxis och behovet att stärka den egna kompetensen och självkänslan.

I den andra delen av boken presenterar Nissen en bred och mycket välskriven överblick över hackerkulturens historia, föreningar och sammanslutningar för dataintresserade, datorbaserad kommunikation och hemdatortidskrifter. Av speciellt intresse i denna del av boken är Nissens diskussion av tre olika teman som berör etikfrågor, olaglighet och anknytningar till alternativrörelser. Etiken rymmer sådana teman som misstro mot auktoriteter, sökandet efter det goda livet och tron att människor bör bedömas utifrån sin förmåga och sina prestationer. Ett genomgående tema i denna dataetik och i hackermyten är bilden av den lille och rättfärdige mannen som trotsar makthavarna. När det gäller den olagliga verksamheten konstaterar Nissen att uppfattningen om vad hackers gör och omfattningen av vad de ställer till med uppvisar stora variationer beroende på bedömare. Av många betraktas hackern som en hjälte som trotsar systemet och som utgör en effektiv motståndare till det totalitära kontrollsamhället. Nissen menar också att det funnits tendenser till att utveckla alternativa framtidsvisioner baserade på datorteknik.

Datorbaserad kommunikation innebär enligt Nissen delvis ett nytt sätt att kommunicera. Ungdomar får möjlighet att kommunicera med människor som befinner sig på avlägsna platser i det fysiska rummet. För ungdomarnas del möjliggör denna typ av kommunikation skapandet av frizoner och upprättandet av en relativ autonomi. Den elektroniska posten innebär möjligheter att kommunicera med olika människor och utveckla vänskapsförhållanden (jfr brevvänner). Utvecklandet av denna typ av kommunikation innebär inte nödvändigtvis att ungdomar isoleras, utan snarare att det öppnas möjligheter för utformandet av nationella kontaktnät.

I den tredje delen av boken redovisas huvudparten av författarens eget empiriska material. Detta består dels av två enkätundersökningar, dels av ett antal kvalitativa porträtt. Enkätundersökningen genomfördes i tre led: en provenkät, en generell enkät riktad till 1 100 gymnasieelever spridda över landet och på olika linjer, och en enkät som riktades speciellt till dataintresserade gymnasieelever (340 elever). I resultatredovisningen framkommer bl a att de som är uttalat dataintresserade i mindre utsträckning än övriga ägnar sig åt estetiska aktiviteter, motion i allmänhet och lagsporter i synnerhet. Dataintresse korrelerar istället positivt med ett intresse för fysik, matematik och elektronik. Nissen menar emellertid att flera faktorer påverkar möjligheterna att genomföra

en adekvat jämförelse mellan datorintresserade och övriga. Denna grupp är svår att definiera och avgränsa och tenderar att bli så liten att värdet av de funna skillnaderna är svårt att uppskatta. Nissen väljer därför genom ett strategiskt urval ut femton pojkar som deltar i olika typer av "datorkulturer". Intervjuerna används för att konstruera tre olika porträtt. Denna konstruktion har skett genom att Nissen delat in personerna i tre olika idealtypiska kategorier och därefter av flera personers svar bildat ett sammansatt personporträtt. De citat som redovisas vid de konstruerade personporträtten är således hämtade från flera olika personer. De tre grupperna – medborgaren, proffset och besökaren – har olika statuspositioner i de dataintresserades mikrovärld. utifrån porträtten kan man sedan urskilja tre olika datakarriärer. Medborgaren kan tex tänka sig ett arbete med anknötning till data, men inte att arbeta som programmerare, medan proffset redan har påbörjat en karriär inom databranschen.

I den avslutande delen av avhandlingen diskuterar Nissen resultat och metod. Han menar att en intensiv dataanvändning visserligen kan ha negativa psykologiska och sociala konsekvenser, men att denna mikrovärld innehåller en rad olika möjligheter till positiv interaktion och utvecklandet av en positiv självbild. De dataintresserade är inte några unga sociala enstöringar, utan tonåringar som förbereder sig för sin egen framtid. Mikrovärlden utgör också ett informellt utbildningssystem. Enligt Nissen ägnar sig inte svenska dataintresserade ungdomar i allmänhet åt olaglig verksamhet – förutom kopiering av programvara. Avslutningsvis diskuterar Nissen bilden av datateknikens domptörer. Historien om dataintresserade och hackers har idag blivit till en modern myt och en fascination inför de människor som kan hantera den moderna tekniken. Enligt Nissen är också de dataintresserade ungdomarna delaktiga i utformandet av denna mytbildning.

Pojkarna vid datorn ger en mycket bred och omfattande bild av dataintresserade ungdomar och deras vardagsverklighet. Nissen använder på ett skickligt och nyanserat sätt sitt material för att undersöka de olika frågeställningar som presenteras i början av boken. Han bidrar också till ifrågasättandet av en del av de existerande mytbildningarna om dataintresserade ungdomar i allmänhet och i synnerhet hackers. Studien fyller väl syftet att vara en bred och omfattande kartläggning av ett fält där det saknas sådana studier. Jag har emellertid några mer övergripande teoretiska och metodologiska invändningar mot studien.

För det första saknas det en mer övergripande teoretisk diskussion. I kapitel två diskuterar Nissen sådana begrepp som kultur, delkultur, subkultur, motkultur och modernisering. I detta avsnitt utgår han i stor utsträckning från Jürgen Habermas och Thomas Ziehe. Dessa resonemang leder emellertid inte till någon fördjupad teoretisk förståelse. Jag

saknar även en teoretisk genomgång och analys av den litteratur som behandlar relationen mellan samhälle och ny teknik. Avsaknaden av en gedigen teoretisk genomgång och analys bidrar till att ge avhandlingen en deskriptiv karaktär. Nissen skriver själv att: "Uppläggningsen av föreliggande arbete med ett flertal olika delstudier orsakar problem med beskrivningens och analysens djup." Jag anser snarare att detta problem handlar om en svag teoretisk och analytisk ansats. Visserligen är det adekvat att beskriva de dataintresserade ungdomarnas kultur, men detta hindrar inte att man som forskare använder sina teoretiska redskap för att skapa en fördjupad förståelse för denna kultur. Ett flertal av de frågor som Nissen berör är också av stort intresse i en diskussion av den senmoderna kulturen och identiteten.

För det andra anser jag att kombinationen av en kvantitativ och en kvalitativ ansats är fruktbar, men det finns vissa brister i Nissens sätt att redovisa urval, bortfall och resultat. Jag saknar en något mer stringent redovisning och diskussion av metod. Vidare är jag mycket tveksam till konstruktionen av de tre porträtten. Det är helt adekvat att dela in individer i olika grupper, men jag ställer mig tveksam till om det är speciellt fruktbart att konstruera *individer* av grupper. Det som är speciellt med en grupp av individer är att det skapas en speciell dynamik och kultur, men genom att konstruera "porträtt" frånhänder man sig möjligheten att analysera dessa gruppmeکانismer.

Om man skall bedöma avhandlingen utifrån intentionen att vara en omfattande beskrivning av dataintresserade ungdomars kultur och vardagsliv fyller den väl sitt syfte. Om man däremot utgår från att författaren vill presentera en analys av dessa fenomen och på ett mer djupgående sätt besvara sina frågeställningar uppvisar avhandlingen vissa brister. Trots detta vill jag varmt rekommendera avhandlingen till läsning. Den är mycket välskriven och ger en god bild av dataintresserade ungdomar.

THOMAS JOHANSSON
Sociologiska institutionen
Göteborgs universitet

Sven-Erik Olsson: *Kvinnor i arbete och reproduktion – Havandeskapspenningens tillämpning*, Bokbox förlag, Lund 1993.

Inledning

Havandeskapspenningen, som tillkom 1980, är inte något betydande socialpolitiskt program varken kostnadsmässigt eller administrativt. Avsikten med ersättningen är att göra det möjligt för kvinnor med fysiskt krävande arbete att vara borta från arbetet före födseln. Den infördes för att rätta till den orättvisa som fanns genom att kvinnor i vissa yrken tvingades utnyttja antingen sjukpenning eller föräldraledighet under graviditetens slutskede. Klassperspektivet är därmed centralt, men havandeskapspenningen berör också reproduktionens villkor och villkoren för kvinnors förvärvsarbete.

Havandeskapspenningen ger rätt för havande kvinnor att vara borta från jobbet i maximalt 50 dagar före födseln. Rätten beror på om kvinnan har ett fysiskt krävande arbete eller om hon kan demonstrera sk särskilda besvär eller om det föreligger risk för skador på fostret. Avhandlingen pekar på en rad intressanta förhållanden som ledde till att lagen infördes. Det första gäller den snabba reformtakten. Redan efter några månader tillsattes den första utredningen för att ändra den. De viktigaste ändringarna gällde tillägget av sk särskilda skäl, avskaffandet av krav på läkarintyg och tillägget om skydd för fostret. Ett annat intressant faktum rör försäkringsadministrationens hantering av reformen. Försäkringskassorna var genomgående skeptiska till förmänen på grund av den mer skönsmässiga bedömningen i jämförelse med andra försäkringsområden och svårigheterna att hålla isär sjukdom från arbetsrelaterade behov av havandeskapspenning.

I en undersökning av Riksförsäkringsverket från 1980 framkom att bara en liten del av de gravida kvinnorna utnyttjade havandeskapspenningen, och att variationen var stor mellan olika yrkesgrupper. I en senare studie visade Riksförsäkringsverket dock att andelen gravida kvinnor som fått havandeskapspenning tredubblats mellan 1980 och 1990 och nu uppgår till omkring en tredjedel. En kritisk granskning genomfördes 1981/82 av Calleman m fl (1984). Undersökningen, som alltså genomfördes i reformens barndom, byggde på sk kvalitativa intervjuer med kvinnor i olika branscher. Författarna var mycket kritiska till havandeskapspenningen i allmänhet och menade att kvinnorna inte får sin rättmätiga ledighet från ett slitigt arbete. Det är svårt att söka, tar lång tid och många får avslag. Sven-Erik Olsson ifrågasätter med rätta undersökningens metodologi och resultat.

Olssons egen undersökning baserar sig på det utredningsmaterial i ärenden som rör havandeskapspenning som fanns på försäkringskassor-

na i Sverige i mars 1990. Sammanlagt nära 2.500 ärenden. Materialet visar på stora skillnader mellan olika yrkesgrupper i fråga om andel ansökningar, avslag och beviljande. Omkring 30 procent av fallen avgörs utan någon som helst utredning. Det framkommer också att angivande av särskilda besvär minskar chansen att få ersättning istället för att öka den, som man kanske förväntat. Olsson finner också vissa olikheter i fallen beroende på om arbetsgivarens blankett har skrivits under av en man eller en kvinna. Det är en mycket imponerande empirisk genomgång och den genomförs på ett systematiskt och noggrant sätt.

Teori och begrepp

För att hantera de frågor som rests i anslutning till havandeskapspenningens praxis presenterar författaren ett antal teoretiska och begreppsliga utgångspunkter. Det gäller främst begreppen 'arbete' och 'välfärd'.

'Välfärd' definieras i enlighet med Mishra i form av en uppsättning rättigheter (rätten till arbete, skydd vid arbetslöshet, lika tillgång till utbildning, lika tillgång till sjukvård). Denna definition kan verka oskyldig, men är problematisk både i dess ideologiska premisser och i dess empiriska användbarhet. För att komma fram till definitionen parodierar och trivialiserar Olsson min definition i en bok från 1975 (som han dock inte har läst utan citerar indirekt). Definitionen, som är en definition av socialförsäkringar, lyder 'de offentliga åtgärder som skapar reproduktionsförutsättningar för lönearbetare, och vilkas konkreta form och innehåll är beroende av den intresseartikulation som olika grupper och skikt har lyckats åstadkomma'. Olsson betecknar den som en 'sexig, men för empiriska syften ohanterlig definition'. Det finns ingen anledning att här propagera för just denna typ av definition, men däremot finns det skäl att peka på de problem som Olssons egen definition innehåller.

Att definiera välfärd som en rättighetskatalog leder till två allvarliga problem: den förutsätter det som ska undersökas och den är svår att använda för länder med olikartade system. Sociala rättigheter och lika tillgång till kollektiva resurser är centralt att undersöka, men det kan inte förutsättas bara utifrån en formell lagstiftning, som sker i den typ av intensional definition som Olsson använder. Saknas exempelvis välfärd i länder där tillgången till utbildning är ojämlig? En sådan definition utesluter en analys av hur olika länder organiserat välfärdspolitiken och en analys av hur lika eller olika tillgången på utbildning kan vara i olika länder. I själva verket förekommer inte välfärd i något känt land om kravet är att de fyra rättigheterna ska vara tillfredsställda. En central fråga för den socialpolitiska forskningen är att undersöka i vilken grad rättigheter garanteras och i vilken grad olika grupper i befolk-

ningen kan utnyttja dem på lika villkor. Definitionen bör därför inte förutsätta att socialpolitikens målsättningar också uppfylls. Att kunna göra jämförelser mellan olika lösningar av socialpolitiska uppgifter är centralt för all socialpolitisk forskning och en definition som omöjliggör eller försvårar detta är dålig. Ett särskilt problem är dessutom att Olssons definition utesluter det fenomen han studerar, nämligen havandeskapspenningen. Havandeskapspenning kan inte entydigt inkluderas varken i rätten till arbete, rätten till sjukvård, rätten till utbildning eller rätten till skydd vid arbetslöshet och något tal om en lika rättighet kan det knappast ens formellt vara. Olsson hade faktiskt haft större nytta av en teoretisk bestämd definition baserad på reproduktionsvillkoren.

I avhandlingen presenteras två välfärdsteoretiska traditioner, en som författaren förhåller sig skeptisk till och en som han är mer positiv till. Den negativa representeras av Claus Offe, som betecknas som konstruktivistisk och suggererande. Offe menar att den utvecklade välfärdsstaten skapar motsättningar och problem. Genom att socialpolitiken intervenerar i marknaden skapas en artificiell lönemekanism som i längden urholkar finansieringen. Välfärdsstaten blir en ekonomisk belastning och befolkningsstödet minskar. Mot denna teori ställs Ramesh Mishras idé om ett kollektivt (eller statligt) ansvar för upprätthållandet av en miniminivå. Fördelen med denna ansats är att den tillåter en mycket större variation i hur detta kollektiva ansvar ska lösas. Det räcker inte med att studera välfärdsstatens volym i termer av utgifter utan man måste gå in på frågor om vilka sociala rättigheter som inkluderas och hur dessa sköts.

Olssons jämförelse mellan Offe och Mishra är dock fördomsfull. Man kan förvisso ha invändningar mot Offes perspektiv, men många av de välfärdsstatsfenomen som han pekade på i sina böcker från 1980-talet har ju under 1990-talets välfärds kris visat sig vara mycket realistiska. Det är ingen tvekan att välfärdsstaten innehåller ett självdestruktivt element. Olssons läsning av Offe är dock slarvig. Exempelvis är begrepps-paret 'commodifiering/decommodifiering' ingalunda Offes uppfinning som Olsson tror. Bl a Polanyi använde tidigt begreppen för att visa hur allt fler människor dras in i lönearbete. Den mer aktuella referensen gäller Habermas som utvecklat begrepps-paret i *Legitimation Crisis* från 1975 och Esping-Andersen som utvecklar det i *Politics Against Markets* från 1985. Finessen med begrepps-paret är naturligtvis inte att alla enskilda delar av socialförsäkringarna är avkommodifierande. Distinktionen anger hur relationen mellan arbete och bidrag kan tolkas och Olsson skulle haft stor nytta av den. Främst för en analys av om havandeskapspenningen ska ses som en befrielse för kvinnorna eller som ett ännu mer systematiskt sätt dra in kvinnor i förvärvsarbets tvång.

I den teoretiska delen saknas det för avhandlingen helt centrala om-

rådet könsteori. Begreppet kön behöver kanske inte definieras om man ser det som renodlad biologi, men det finns en spännande teoretisk diskussion om kön som social kategori och om kvinnors roll i socialpolitiken, som är av direkt betydelse för avhandlingen. Det gäller allt från Hirdmans kritik av makarna Myrdals familjepolitik till arbeten om hur de skandinaviska välfärdsmodellerna påverkat kvinnornas villkor positivt och negativt. Avsaknaden av ett teoretiskt feministiskt perspektiv på socialpolitiken är besvärande, även om det kompenseras i de konkreta analyserna.

Tillämpningsstudien

Det mest omfattande och intressanta avsnittet i avhandlingen är tillämpningsstudien. Det är en prestation att samla in, systematisera och analysera 2.457 personakter. Akterna innehåller kvinnornas ansökan, arbetsgivarnas ansökan och utredarens kommentarer. Olsson använder speciella kodscheman för att systematisera materialet och garantera hög mätsäkerhet. Det är ett mycket imponerande empiriskt arbete.

En del frågor kan ändå resas i relation till tillämpningsstudien. Det första gäller hur man ska tolka resultaten. Tabellerna (5 och 11) visar andelen kvinnor i olika yrkesbranscher i Sverige, andelen ansökningar om havandeskapspenning i dessa branscher och andelen avslagna ansökningar. Det framgår att skillnaderna är stora mellan yrkesgrupperna och att det finns en tendens att de som jobbar i vissa branscher har betydligt lättare att få havandeskapspenning än de som jobbar i andra branscher. Kvinnor i jordbruk och i sjukvård har betydligt lättare att få havandeskapspenning än kvinnor på kontor eller inom tekniskt arbete, t ex laboratorier. Är dessa skillnader rimliga eller orimliga och vilka slutsatser kan man dra?

Sven-Erik Olsson väljer genomgående att arbeta med den sk NYK-koden för att klassificera yrke. På 1-siffersnivå ger det en mycket grov indelning i ett fåtal branscher eller industriområden. Det enskilda yrket framträder i en del tabeller, men det görs bara för yrken med ett stort antal kvinnor anställda. Detta förfarande är analytiskt olyckligt. För det första går det inte att bedöma skillnader inom yrkeshierarkier, t ex mellan sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden eller mellan högre tjänstemän och lägre tjänstemän. Detta är av avgörande betydelse för om vi ska kunna tolka havandeskapspenningen i termer av jämlikhet mellan kvinnor i olika klassmässig position. Eftersom jämlikhet i detta hänseende var centralt vid lagens tillkomst och formuleras som en undersökningsfråga i avhandlingen borde en mer sofistikerad yrkeskodning ha genomförts. Den konventionella SEI-koden som är knuten till klassbegreppet hade varit bättre.

Ett annat problem är hur man ska avgöra vad som är ett tungt yrke. Även om vi accepterar att det är yrket och inte individens reaktion inför yrket som är viktig så finns omfattande kunskap om påfrestningar i olika kvinnoyrken. En hel rad svenska och utländska studier visar t ex att sjukligheten varierar kraftigt mellan enskilda yrken och inom yrken framförallt beroende på arbetsmiljöbelastning. En genomgång av denna forskning skulle möjliggjort en problematisering av hur bedömningen av tungt arbete går till och hur rimlig den är. Eftersom det finns belägg för att den fysiska och den psykiska arbetsmiljöbelastningen kan vara mycket stor även inom exempelvis kontorsyrken kan man alltså inte acceptera avhandlingens slutsats att tillgängligheten är god bara därför att sjukvårdsanställda som utgör majoriteten bland dem som söker också får sin havandeskapspenning beviljad. Hur ser tillgängligheten ut för kvinnor i branscher som slentrianmässigt betraktas som mindre belastande?

Avhandlingen visar skillnader i bedömningen av påfrestning i arbetet beroende på om bedömningen görs av en kvinna eller en man. Kvinnliga arbetsgivarrepresentanter gör bedömningar som ligger närmare kvinnornas egen och som alltså anger en högre grad av påfrestning. Även om detta framstår som ett genuint fynd reser det några frågor: Kan man helt utesluta att arbetsplatser där män yttrar sig skiljer sig från arbetsplatser där kvinnor yttrar sig? Kan man helt utesluta att den bedömning som arbetsgivarmännen gör är mer oriktig än den som arbetsgivar kvinnorna gör? Det är ju inte till någon större kostnad för den enskilde arbetsgivaren utan bara för försäkringskassan, och därför ligger det rimligen inte i arbetsgivarens intresse att förvägra kvinnan havandeskapspenning.

Ett närmast metodologiskt problem gäller om Olsson utnyttjar det stora och värdefulla materialet effektivt. Havandeskapspenningens tillgänglighet studeras i detalj och det framkommer att en rad faktorer påverkar om kvinnan får eller inte får havandeskapspenning. Det gäller hennes ålder, i vilket försäkringskasseområde hon bor, hennes yrke, vem hennes arbetsgivare är, om arbetsgivarrepresentanten är en man eller kvinna och om hon anför särskilda skäl. Det gäller också vilken typ av påfrestning och mängden påfrestning i arbetet som anförs i utredningen, utredningstidens längd, omfattning osv. Var och en av dessa faktorer påverkar alltså tillgängligheten. Eftersom flera av dem dock är relaterade till varandra och kan ha olika betydelse i förhållande till varandra skulle en kausal analys baserad på någon form av multivariat statistisk analys varit önskvärd. Materialet är tillräckligt stort och pålitligt för en mer sofistikerad statistisk hantering. En sådan analys skulle möjliggöra en mer långtgående tolkning av vilka legitima respektiva irrele-

vanta faktorer som ökar eller minskar chansen att en kvinna ska få havandeskapspenning.

En mer avancerad kausal analys av faktorer som påverkar avslag eller beviljande skulle också göra det möjligt att bedöma om det är legitima eller illegitima faktorer som påverkar utfallet. Kvinnor med mer belastning i yrket bör ha större chans än kvinnor med mindre belastning. Däremot ska det inte göra någon skillnad om du bor i Umeå eller i Lund, om du har en kvinna eller man som skriver under arbetsgivarens ansökan, om du anfört särskilda skäl eller ej (det bör i varje fall inte minska sannolikheten att få havandeskapspenning).

Sammanfattning

Sven-Erik Olsson har skrivit en värdefull avhandling om ett socialpolitiskt delsystem som är av stort principiellt intresse. Den baseras på ett stort material och även om jag rest en del frågetecken måste avhandlingen i sin helhet ses som ett mycket gediget arbete och som ett bra exempel på betydelsen av att kombinera empirisk analys med en teoretisk beläsenhet och medvetenhet. Avhandlingen är dessutom lättläst och stramt disponerad och jag hoppas därför att den blir läst även bland en socialpolitiskt intresserad allmänhet och av feminister och klasskämpar som behöver underlag för att försvara den svenska välfärdsmodellen.

STAFFAN MARKLUND
Sociologiska institutionen
Umeå Universitet

Sjöstrand, Sven-Erik (red.), *Institutional Change. Theory and Empirical Findings*. M. E. Sharpe, New York 1993.

Denna bok är egentligen omöjlig att recensera. Det här blir snarare en anmälan med vissa reflexioner kring bokens övergripande tema, dvs institutionell förändring. Att det är en bok som det ter sig svårt att recensera beror på att det är en antologi omfattande tjugo kapitel och drygt 400 sidor. Ursprunget till antologin är som så ofta en konferens: *The Third International Conference on Socio-Economics*, som hölls på Handelshögskolan i Stockholm i juni 1991. De flesta av bokens bidrag presenterades i någon form vid denna konferens.

Det yttre sammanbindande temat i boken är "institutional change". Begreppet institution diskuteras och definieras i ett intressant inledande kapitel av Sven-Erik Sjöstrand. Här spåras ett institutionellt tänkande

till en hel del mer eller mindre klassisk sociologisk teori, t ex Weber och Parsons. Bland nyare sociologiska institutionalister nämns Berger & Luckman, som med sin bok *The Social Construction of Reality* säkert citeras och används mer av ekonomer än sociologer numera. Här diskuteras också den sk nya institutionalismen inom organisationsteorin vars främste företrädare nog är John Meyer.

Institutionell ekonomisk teori står i kontrast till "mainstream" ekonomi för en öppnare bild av beskrivningar av ekonomiskt beteende. Den ser ekonomin mer i sitt sociala sammanhang och är öppnare gentemot andra samhällsvetenskapliga perspektiv. Några tidigare representanter för institutionell teori är, enligt Sjöstrand, Veblen, Myrdal och Gailbraith. Sjöstrand definierar en institution som "tentatively defined as a human mental construct for a coherent system of shared (enforced) norms that regulate individual interactions in recurrent situations". Han skiljer också mellan institutioner och organisationer. Organisationer kan vara utsatta för tryck från eller delta i flera institutionella processer eller system samtidigt. Begrepp som är besläktade med institution är t ex "convention", "game" och "culture".

Det intressanta med en institutionell "approach" för att studera ekonomiska eller organisatoriska processer är bl a att man uppmärksammar fenomen som det inte finns plats eller begrepp för i konventionell ekonomisk teori. Man undersöker de konkreta relationerna mellan stat och företag eller interaktion mellan företag som definitivt inte kan kallas för interaktion på en marknad. Den institutionella teorin är därför empiriskt fruktbar och har ofta ett historiskt angreppssätt. Det som uppmärksammas är det som sker mellan organisationer av olika slag, dvs fenomen som varken är "market" eller "hierarchy". Ett av de intressantaste kapitlen i boken är en ny uppsats av Oliver Williamson om "discrete structural alternatives". Förutom "markets" och "hierarchies" diskuterar Williamson här ingående det han kallar "hybrids", t ex "joint ventures". Till hybriderna i interaktionen mellan organisationer kan också föras nätverk, vilka diskuteras i Charles Perrows bidrag till boken som är en diskussion och beskrivning av "small firm networks" med exempel framför allt från Italien. Ett annat mot den traditionella nationalekonomin kritiskt begrepp är "friction". Amitai Etzioni beskriver detta i ett av bokens kapitel som motstånd och ovilja gentemot socio-ekonomiska förändringar.

Åtminstone sex av bokens kapitel är vad man kan kalla fallstudier av olika sorters pågående institutionell förändring i Östeuropa och i Sovjetunionen. Några kapitel är fallstudier av relationer mellan stat och marknad eller av förhandlingsekonomin i Sverige, Norge och Danmark. Dessutom finns ett par kapitel som handlar om Japan, dels ett separat kapitel om innovationer i Japan och dels ett kapitel som betonar lik-

heter i formerna för samarbetet mellan företag och stat i Japan och Tyskland.

Det är inget fel på den empiriska fruktbarheten av ett institutionellt perspektiv. Det som kan bli besvärande i längden är en viss löshet i begreppet institution. Det kan inbegripa ganska mycket och riskerar därmed att bli ett sorts slaskbegrepp, som får stå för fenomen som man inte har något begrepp för, som varken är marknad eller politik, varken samarbete eller konkurrens. Trots att institutionsbegreppet leder fram till alternativa beskrivningar av ekonomiska processer i jämförelse med den ekonomiska ortodoxin, finns en risk att drivkrafterna i dessa processer försvinner i ett institutionellt töcken. Det blir lite för lätt att säga "institutional". Framför allt tror jag att man med att kalla processer för institutionella döljer maktförhållanden mellan organisationer. Om institutioner förstås som sammanhängande system av delade normer finns det en risk för att man nöjer sig med denna förklaring och inte frågar efter vad som gjort att dessa normer delas. Detta blir särskilt tydligt när man ska studera institutionella förändringsprocesser. Ändå tror jag att ett institutionellt perspektiv ger många nya insikter och möjligheter till forskning om sociala processer som ligger i skärningspunkten mellan discipliner och traditionella diskurser. Om detta vittnar inte minst denna volym.

GÖRAN AHRNE
Sociologiska institutionen
Stockholms universitet

Inkommen litteratur

- Birte Bech-Jørgensen, *Når hver dag blir hverdag*, Akademisk Forlag 1994.
- Jan Oskar Engene, *Europeisk terrorisme. Vold, stat og legitimitet*, TANO 1994.
- Adalbert Evers & Ivan Svetlik (red.), *Balancing Pluralism. New Welfare Mixes in Care for the Elderly*, Aldershot: Avebury 1993.
- Gunhild Hammarström, *Värdeförändringar och kontinuitet i tre generationer*, Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliensia 37, Uppsala 1993.
- Birgit Jaeger, Leif Olsen & Olaf Rieper, *De offentlige myndigheter og Christiania*, Köpenhamn: AKF Forlaget 1993.
- Inge Johansson, *Vi får väl se . . . Förskollärares syn på mål, organisation och pedagogiskt innehåll i resultatenheter*, Forsknings- och utvecklingsbyrån, Stockholms socialtjänst 1993.
- Jill Mehlbye, Olaf Rieper & Mikael Togeby, *Håndbog i evaluering*, Köpenhamn: AKF Forlaget 1993.
- Lena Olsson, *När daghemmen blev resultatenheter . . . En studie av hur förskolechefer och avdelningspersonal i sd 1 bedömer förändringar*, Forsknings- och utvecklingsbyrån, Stockholms socialtjänst 1993.
- Thomas Parland, *The Rejection in Russia of Totalitarian Socialism and Liberal Democracy. A Study of the Russian New Right*, Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Scientiarum Socialium 46 1993, Helsingfors 1993.
- Sven-Erik Sjöstrand, *Om företagsformer*, Stockholm: Handelshögskolan 1993.
- Socialtjänstens roll i samhällsplanering och samhällsarbete – en kunskapsöversikt och ett diskussionsunderlag*, Rapport av socialtjänstkommittén, SOU 1993:91.
- Karin Steffensen, *Ett kvinnligt triangeldrama? Om dynamiken i arbetsgrupper bestående av tre kvinnor*, Forsknings- och utvecklingsbyrån, Stockholms socialtjänst 1993.
- Jens Tonboe, *Rummets sociologi*, Akademisk Forlag 1993.

EFTERLYSNING!

Vi planerar att under 1994 ge ut

två temanummer:

ett om östeuropa och

ett om kultursociologi.

Ni som skriver om dessa ämnen,

sänd era manuskript till

redaktionen för

SOCIOLOGISK FORSKNING.

Sociologisk forskning

Nedanstående nummer finns fortfarande i lager och har bland annat följande innehåll.

- 1973:4 Tema: Utbildning.
1974:3 Sysselsättning. Dialektisk materialism.
1975:1 Arbetarklassens befrielse. Sociologi i Sovjet.
2 Tema: Staden som livsform.
3 Tema: Forskningspolitik. Vetenskapsociologi.
1976:1 Arbetares syn på makt. Incitement. Statliga företag.
2 Forskargemenskap. Ideologi.
3 Klassanalys. Medbestämmande.
4 Om praktiken. Tvärvetenskap. Community power.
1977:1 Tema: Vårdförskning.
2-3 Tema: Utbildning och arbetsdelning.
4 Samhällsplanering. Objektivitet. Vårdförskning.
1978:1 Arbetsorganisation. Sovjetisk samhällsvetenskap. Stratifiering.
2 Arbetsmarknadspolitik. Arbetsmiljöer. Ideologier.
3 Kvinnoforskning.
1979:2 Övergången till socialism. Marxistisk analys. Miljömedvetande.
4 Utopier. Vårdförskning. Sociologernas klassiker.
1980:2 Latenta funktioner. Stämplingsteorin. Teknologianalys.
3-4 Tema: Kärnkraftsopinioner.
1981:1 Temablock: Vetenskapsociologi. Löntagarfonder.
2 Tema: Patriarkat och kvinnoforskning.
3 Staden. Opinioner. Tillväxtökologi.
4 Tema: Subjekt/objekt.
1982:1 Tema: Arbetslivssociologi.
2-3 Tema: Aktionsforskning.
4 Tema: Sociologin & etablissemanget
1983:1 Tema: Alkohol.
2 Profession/Vårdförskning/Klass.
3-4 Tema: Forskning om staden.
1984:1 Tema: Arbetslösheten och det grå fältet.
2 Metaforer och omprövningar.
3-4 Metoder.
1985:1 Makt/Nationalism/Omhändertagande.
2-3 Nordiska Sociologkongressen.
4 Offentlig sektor/byråkrati/sjuk- och hälsovård.
1986:1 Ekonomisk sociologi.
3 Sociologin i tiden och rummet
4 Professorer i Lund
1987:1 Historisk sociologi
2 Greenpeace. Invandrare. Vårdförskning.
3 Tema: Utomstående med insikt
4 Maktutredning & Forskningsfält
1988:1 Debatt. Invandrarkvinnor. Medicinsk sociologi.
2-3 Tema: Aids
4 Socialpolitik & Modernitet
1989:1 Tema: Tredje världen
2 Vetenskap & Arbetsmarknad
3 Tema: Medicinsk Sociologi
4 Kvinnoforskning, skolor, Bourdieu
1990:1 Tema: Weber i dag
2 Jordbruk, småföretag, samhällsplanering
3 Tema: Sociologins kärna
4 Tema: Socialpsykologi
1991:1 Makt, 'fringe benefits', regression
2 Socialpolitik, organisationer, lågutbildade
3 Invandrare, sjukfrånvaro, vräkningar
4 Postindustrialism, alkohol, presidentval
1992:1 Kritik: Coleman, Bourdieu, Furåker
2 Politik: Skatt, fängelse och hemlöshet
3 Frihet, spioneri och det oförklarliga
4 Fack, ekonomi och arbetslöshet
1993:1 Vålgare, flyttare och missbrukare
2 Sociologförbundets årsmöte 1993
3 Kvinnor, politik och marknad
4 Civilt samhälle, rätt, kärlek
1994:1 Finsk sociologi, svenskhet, europatanke

Gamla lösnummer beställs enklast genom inbetalning till Sociologisk Forskning, postgiro 670667-5. Pris: 75 kr, hel årgång 200 kr. Pris inkluderar porto.

Sociologisk Forskning 1 1994